

SLOVENIJA V

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

EVROPA

SLOVENIJA V

Izviri življenja Rogaške Slatine

Solčavsko

Pohodniška ekskurzija po Golteh

Kočevska – med praskami zgodovine in izzivi prihodnosti

Idrija z okolico

Po stezah graničarjev in skozi kamnolome Miljskega polotoka

Podeželje Koprskega primorja – možnosti ponovne oživitve

Piran in Sečoveljske soline

LJUBLJANA 2011

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA
Evropa

SLOVENIJA V

EKSKURZIJE LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

© 2011, Ljubljansko geografsko društvo, Založba ZRC

Urednik: Drago Kladnik
Tehnični urednik: Primož Pipan
Recenzenta: Naja Marot, Blaž Repe
Oblikovanje in prelom: Brane Vidmar
Kartografija: Rok Ciglič
Fotografije: Rok Ciglič, Jerneja Fridl, Marjan Garbajs, Lavinia Hočevar, Ida Jelenko, Tomo Jeseničnik, Drago Kladnik, Milan Klemenčič, Franc Malečkar, Darko Ogrin, Milan Orožen Adamič, Miha Pavšek, Martina Pečnik Herlah, Zvone Pelko, Primož Pipan, Helena Primožič, Blaž Repe, Marko Slapnik, Aleš Smrekar, Silvano Toffoletti, Vesna Zagoda Peperko, Anton Zelenc

Izdajatelj: Ljubljansko geografsko društvo
Za izdajatelja: Blaž Repe
Založnik: Založba ZRC, ZRC SAZU
Za založnika: Oto Luthar
Glavni urednik: Vojislav Likar

Tisk: Collegium Graphicum, d. o. o., Ljubljana, Slovenija
Naklada: 500

Fotografija na ovitku: Kočevje z Rudniškim jezerom; v ozadju na levi se pne gozdnata Mala gora.
Foto: Rok Ciglič.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

913(497.4)(036)

SLOVENIJA V : [ekskurzije Ljubljanskega geografskega društva] / [urednik Drago Kladnik ; kartografija Rok Ciglič ; fotografije Rok Ciglič ... et al.]. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011. - (Vodniki Ljubljanskega geografskega društva. Evropa, ISSN 1408-6395)

ISBN 978-961-254-308-2
1. Kladnik, Drago, 1955-
257524992

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789612543082>

PREDGOVOR

Minilo je več let, odkar je izšla četrta, do te zadnja knjižica z opisi ekskurzij po Sloveniji. Odtlej so bile ekskurzije usmerjene predvsem v zamejska območja sosednjih držav Hrvaške in Italije, tako da sta vmes izšli dve knjižici s to tematiko, ob tem pa še nekaj knjižic s podrobnimi predstavitvami večdnevni "eksotičnih" prvomajskih ekskurzij.

Kljub temu so bile izvedene tudi nekatere ekskurzije po Sloveniji, ki pa bi jim težko določili izrazito vsebinsko rdečo nit. Morda še najbolj skupni so jim zavarovana območja različnih stopenj in programi za ohranjanje ter oživiljanje kulturne dediščine v najširšem smislu, saj vključujejo tako arhitekturne, umetnostnozgodovinske, etnografske, zgodovinske in tehniške vrednote. Ekskurzije so bile izvedene med septembrom 2007 in junijem 2010, največ jih je bilo leta 2008.

Učitelji geografije lahko iz knjižice črpajo ideje za izvedbo ekskurzij v lastni režiji, drugi bralci pa se lahko podrobno seznanijo z nekaterimi slovenskimi pokrajinami ter pojavi in procesi, ki se pojavljajo ali so najlažje opazni in najbolj prepoznavni prav na predstavljenih območjih. V opisih so navedene priporočljive točke za postanke in temeljiteje ogleda, ki nazorno predstavijo glavne zanimivosti in pokrajinske značilnosti.

V vodničku predstavljena območja so v grobem razvrščena od vzhoda proti zahodu, od te "idealne" smeri pa so opazni precejšnji odkloni proti severnim in južnim mejam naše mlade države. Za vse predstavljene ekskurzije je značilno, da vključujejo daljše ali krajše pohodne odseke, nekatere, denimo po Solčavskem, Golteh in Miljskem polotoku, bi lahko označili za izrazito pohodniške. S tem je na nek način vzpostavljen nov standard terenskega spoznavanja Slovenije, ki vsaj na posameznih odsekih temelji na pešačenju in zelo podrobnih ogledih. Udeleženci ekskurzij seveda pot med posameznimi postajami še vedno največkrat premagujejo z avtobusnim prevozom, ki je še vedno nujen tudi za prevoz do izhodiščnih postaj in od zadnjih postaj proti domu.

Za zdaj nam uspeva ohranяти hvalevredno tradicijo, da so prav vse izvedene ekskurzije predstavljene v vodničkih, za kar se kot urednik iskreno zahvaljujem avtorjem prispevkov. Barvni tisk omogoča, da so grafične priloge bistveno bolj povedne in bolj verodostojno ponazarjajo predstavljeno tematiko. S tem so knjižice pridobile pomembno dimenzijo, ki je za prikaze pokrajinske stvarnosti ter njenih zanimivosti in posebnosti izjemno pomembna. Opozoriti želim, da se je doslej v vodničkih nabralo že toliko opisov, da lahko zainteresirani sami zasnujejo sestavljene, kombinirane ekskurzije.

Kljub strokovni obravnavi je beseda ob pomoči številnih slikovnih prilog vseskozi

dovolj preprosta, da s svojo sporočilnostjo ostaja razumljiva tudi geografsko ne vrhunsko razgledanemu posamezniku. Prelistajte knjižico in izvedeli boste marsikaj, morda jo odnesete s seboj na teren in vam bo koristen pripomoček za obogatitev znanj o nekaterih bolj znanih pokrajinah in, kot običajno, tudi za spoznavanje manj znanih kotičkov naše domovine.

Drago Kladnik

IZVIRI ŽIVLJENJA ROGAŠKE SLATINE

Vesna Zagoda Peperko

Vodja: Vesna Zagoda Peperko, univerzitetna diplomirana geografka,
Fontus, organizacija potovanja, agencija in svetovanje, d. o. o., Rogaška Slatina

Ekскурzija je bila izvedena 15. novembra 2008.

Potek poti: Ljubljana – Spodnja Kostrivnica – Drevenik – Zgornji Gabrnik – Rogaška Slatina – Brestovec – Rogaška Slatina – Ljubljana

Postaje: 1. Spodnja Kostrivnica – bogastvo naravnih virov
2. Drevenik – zaščiten območje narave
3. Zgornji Gabrnik in Rogaška Slatina – darovi zemlje
4. Rogaška Slatina – tradicija
5. Brestovec – kreativnost ljudi

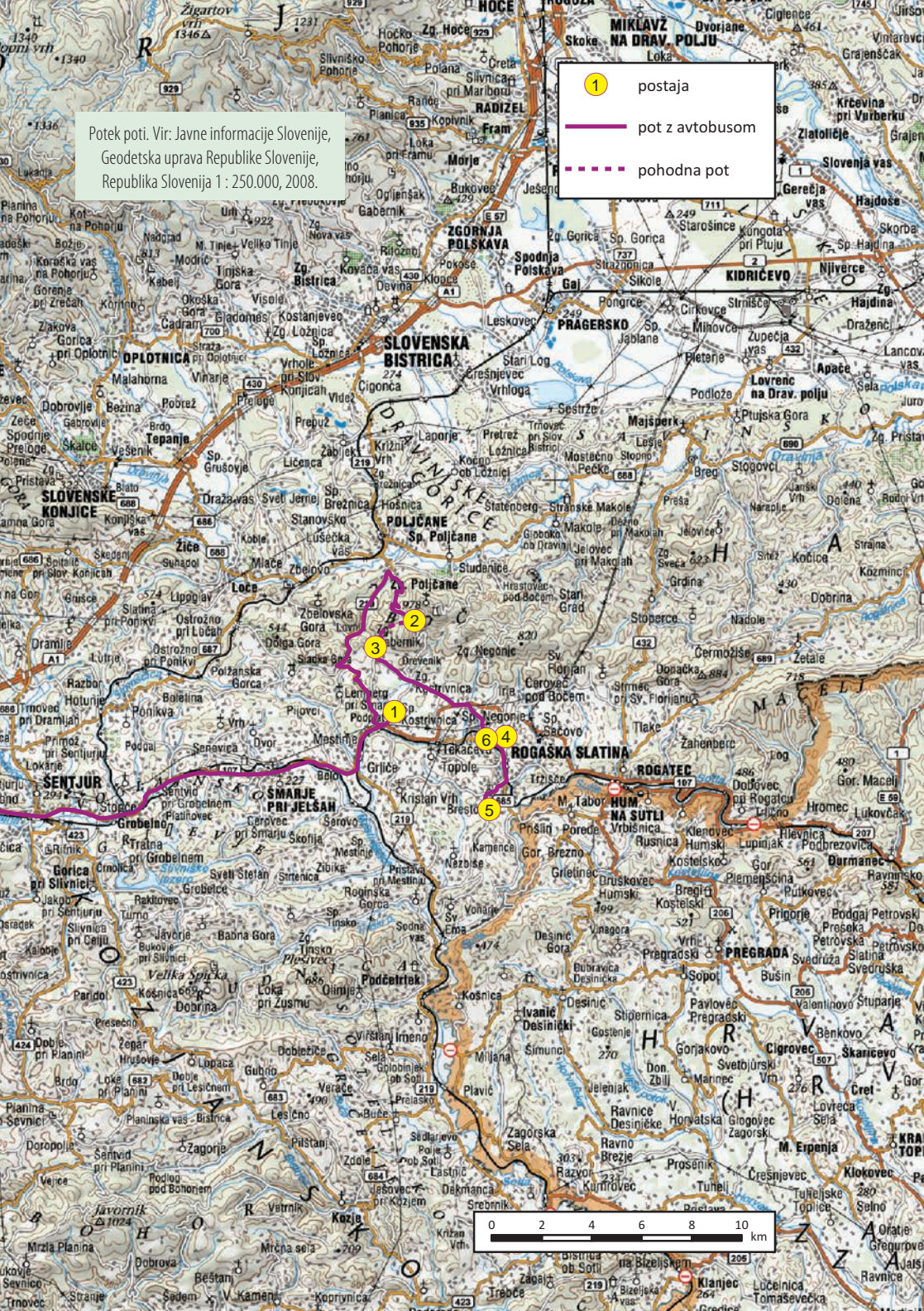
Uvod

Rogaška Slatina, znano slovensko zdraviliško-turistično središče v vzhodni Sloveniji, se ponaša z zgodovinskim razvojem, ki temelji predvsem na izkoriščanju vrecev zdravilne mineralne vode in razcvetu steklarske dejavnosti. Pretekli dve desetletji sta pokazali, da je za uspešen razvoj treba aktivirati še druge vire in razviti nove dejavnosti.

Glavni namen ekskurzije je spoznavanje treh pomembnih, prepletajočih se prvin oziroma dejavnikov razvoja Rogaške Slatine in njene okolice, ki so pomembni za prihodnost. Najpomembnejši med njimi so še vedno izviri zdravilne mineralne in termalne vode, na temelju katerih se razvijajo nove oblike zdraviliške in turistične ponudbe. Druga prvina je razmeroma dobra ohranjenost naravnega okolja s samosvojimi lastnostmi površja in podnebja. Na eni strani je podlaga za ohranjanje in razvoj nekaterih kmetijskih dejavnosti, na primer vinogradništva, sadjarstva, biološke pridelave zelenjave in sadja, ter razvoj dopolnilnih dejavnosti na kmetijah, tudi kmečkega turizma, na drugi pa podlaga za razvoj dodatnih, v svetu čedalje bolj aktualnih turističnih produktov. V mislih imamo turizem v sožitju z naravo oziroma ekoturizem, rekreacijo, šport, dejavnosti v zaščitene območjih narave in podobno. Tretja, za prihodnost vsekakor najpomembnejša prvina, so ljudje in njihova kre-

Potek poti. Vir: Javne informacije Slovenije,
Geodetska uprava Republike Slovenije,
Republika Slovenija 1 : 250.000, 2008.

1 postaja
— pot z avtobusom
- - - pohodna pot

ativnost. Z njo se ohranjajo obstoječe ter razvijajo nove, uspešne gospodarske dejavnosti, hkrati pa se uresničujejo novi projekti v prostorskem razvoju.

Temeljne geografske značilnosti občine Rogaška Slatina

Občina Rogaška Slatina je na vzhodu Slovenije, ob državni meji z Republiko Hrvaško. S površino 71,5 km² se uvršča med srednje velike slovenske občine. Območje občine zavzema vzhodni del Zgornjesotelskega gričevja. Tega lahko na območju občine razčlenimo na Rogaško podolje, ki se razteza proti vzhodu v obmejno dolino ob zgornji Sotli, Kostrivniško podolje ob južnem vnožju Boča in Donačke gore ter Rodensko gričevje južno od osrednjega podolja (Slovenija ... 2001).

Hribovje na severu z izrazito slemenitvijo v smeri zahod–vzhod sestavljata mezozoj-ski apnenec in dolomit. Sklade apnenca pogosto spremljajo kraški pojavi. Hribovje severovzhodno od Rogaške Slatine z Donačko goro na čelu sestavljajo miocenski apnenčev konglomerat, peščenjak, kremenov pesek, glinovec in lapor. Podobna geološka sestava je tudi v Rodenskem gričevju, kjer so vzpetine s temeni na nadmorski višini 400 m. Tam je veliko zaobljenih gričev z majhnimi slemenskimi uravnami, kjer je debelejša prst, ugodna za kmetijstvo. Pobočja so položna, doline pa sorazmerno ozke. Podolje je zapolnjeno s terciarnimi usedlinami (Vardjan 2004; ORS 2008).

Sloji vulkanskih kamnin in manjši narivi so zlasti pod Bočem in še posebno v Rogaški Slatini vezani na izvire tople in mineralne vode. Celotno območje je občasno potresno nemirno. Na tektonski črti ob stiku Posavskega hribovja in Konjiške gore prihaja do premikov, ki so leta 1974 povzročili potres na Kozjanskem s precejšnjo škodo (Vardjan 2004).

Na območju Rogaške Slatine je subpanonsko podnebje. Povprečna letna temperatura je 9,2° C. Povprečna januarska temperatura je nekaj pod ničlo, jesenske temperature pa so dokaj visoke. Razmeroma velika gozdnatost prispeva k dokaj toplemu in vlažnemu ozračju. Letna količina padavin je med 1000 in 1100 mm. Najbolj namočeno obdobje je pozna pomlad (Strategija razvoja ... 2008).

Območje občine hidrografske spada v porečje reke Sotle, ki izvira na južnem vnožju Maclja in predstavlja občinsko in tudi državno mejo na jugovzhodu. Pomembnejša vodotoka sta še Sotlina pritoka Mestinjščica in Ločnica, oba s številnimi pritoki (Atlas okolja 2008).

Omenimo še projekt Sotelsko oziroma Vonarsko jezero. Leta 1980 nastalo akumulacijsko jezero je bilo zaradi evtrofikacije in posledično slabe kakovosti vode že osem let zatem izpraznjeno (Krajnc U. 2007). Občina Rogaška Slatina je s projektom njegove revitalizacije popestrila turistično ponudbo v okolici občinskega središča (Vaukan in Kregar-Drofenik 2007).

Pestra in raznolika pokrajina je rezultat sožitja med gozdnimi in obdelovalnimi zemljišči. Osojne lege porašča gozd, po kopastih slemenih in dolinah pa prevladujejo obdelovalna zemljišča. V gozdovih prevladujejo listavci, zlasti bukev, kostanj, javor in hrast (Strategija razvoja ... 2008).

Število stalnih prebivalcev (11.093 leta 2008) in gostota poselitve (155 preb./km²) občino Rogaška Slatina uvrščata med 50 največjih v Sloveniji. Značilna zanjo sta tako pozitivni naravni kot tudi pozitivni selitveni prirastek (SURS-1 2009).

Teritorialno in upravno je občina razdeljena na 41 naselij in 3 krajevne skupnosti. Največja med njimi je mestna krajevna skupnost Rogaška Slatina s 83 % prebivalstva občine. V mestu Rogaška Slatina živi 5128 ljudi (SURS-1 2009).

Za poselitveni vzorec je, razen v občinskem središču, ki ima značaj mesta, značilna razpršena gradnja. Rogaška Slatina se kot urbano naselje z razvitimi centralnimi funkcijami širi ob glavni prometnici. Funkcijsko je v svoje območje že vsrkala nekatere bližnje vasi (Integralni razvojni program ... 2003).

Kmetijstvo je razvito zlasti po gričevnatem obrobju Rogaške Slatine in zunaj strnjениh naselij (Horvat 2000). Njegov delež v občinskem gospodarstvu je skromen. Zaradi precejšnjega deleža strmih in hribovitih pobočij med zemljiškimi kategorijami prevladujejo travniki in pašniki z več kot dvema tretjinama od okvirno 2422 ha razpoložljivih kmetijskih zemljišč. Med intenzivnejšimi zemljiškimi kategorijami je največ, četrtnina, njiv in vrtov, vinogradov in sadovnjakov pa je skupaj manj kot 6 %. Glavna kmetijska panoga je živinoreja. Kmetje se ukvarjajo tudi z najrazličnejšimi dopolnilnimi dejavnostmi. Kmečkih gospodarstev je okrog 600. Povprečna kmetija meri 4 ha in je precej razdrobljena. Kmečkega prebivalstva je še okrog desetina (ORS 2010).

Najpomembnejši gospodarski panogi v občini sta turizem in steklarstvo. Zdravilišče in z njim povezana turistična dejavnost imata večstoletno tradicijo, začetki glažutarstva pa segajo v 19. stoletje. Sedanja Steklarna „Rogaška“ je bila ustanovljena leta 1927. V zadnjih desetletjih sta pomembnejši dejavnosti tudi gradbeništvo in proizvodnja kozmetike, v zadnjem času se je razbohotila trgovina. Nove možnosti zaposlovanja se kažejo v razvoju malega gospodarstva (Strategija razvoja ... 2008). Občina razvoj podjetništva aktivno podpira z urejanjem obrtno-podjetniških in storitvenih con ter odprtjem mrežnega podjetniškega inkubatorja in obrtno-podjetniškega centra (ORS 2010).

Leta 2008 je bilo v občini Rogaška Slatina 739 registriranih poslovnih subjektov. Delovno aktivnih (zaposlenih in samozaposlenih) je bilo 4743 oseb oziroma 63 %, kar je malce več od slovenskega povprečja (62 %). Med aktivnim prebivalstvom je bilo registriranih 9,2 % brezposelnih oseb. Stopnja registrirane brezposelnosti, ki vseskozi presega slovensko povprečje, se je v zadnjih letih povečala (SURS-1 2009). Rast brezposelnosti je posledica svetovne gospodarske krize in propada podjetja Steklarska nova d. o. o.

Občina je nekoliko odmaknjena od najpomembnejših prometnih povezav v Sloveniji. Najbližji priključki na slovenski avtocestni križ so oddaljeni približno 30 km. Občina je najlažje prometno dostopna po regionalni cesti iz celjske smeri. S cestnim omrežjem je povezana tudi z drugimi slovenskimi pokrajinami ter s Hrvaško. Po občinskem ozemlju poteka železniška proga Celje–Rogaška Slatina–Rogatec, ki v Dobovcu prečka mejo s Hrvaško (Integralni razvojni program ... 2003).

Občina vse od svoje ustanovitve leta 1994 na svojem ozemlju intenzivno vzpostavlja in dopolnjuje javno infrastrukturo. Tako so bile obnovljene in vzpostavljene nove cestne povezave, urejena so bila parkirišča, pločniki in kolesarske steze, prav tako mestni park.

Obnovljena je bila tudi infrastruktura za vzgojo in izobraževanje, šport, kulturo in turizem. Zgrajena so bila številna stanovanja, tudi dom starejših občanov. Za varovanje okolja je bila postavljena čistilna naprava, urejen je bil tudi center za zbiranje odpadkov (ORS 2010).

Opis poti

Postaja 1: Spodnja Kostrivnica – bogastvo naravnih virov

Severovzhodni del občine Rogaška Slatina sestavlja krajevna skupnost Kostrivnica, v kateri je tudi naselje Spodnja Kostrivnica. Območje krajevne skupnosti je nekakšna gričevnata kotlina, na severovzhodu zaprta z južnim in vzhodnim predgorjem Boča, ki ga sestavljata Dreveniška gora (786 m) in Plešivec (821 m). Približno tretjina zemljišč je na zelo hribovitem in strmem območju, poraslem z gozdom ter s pašniki in v precej manjši meri travniki. Na prehodu v ravninski svet so dokaj strme lege, primerne za vinogradništvo. V južnem delu se razteza valovit gričevnat svet, ki je marsikje zamočvirjen (Druškovič in drugi 2001).

Glavna posebnost območja krajevne skupnosti so izviri mineralne vode, med katerimi so bili nekateri znani že pred našim štetjem. Skozi Zgornji Gabrnik je do Kostrivnice v preteklosti vodila tako imenovana Slatinska cesta. Ob njej ali v njeni bližini je bilo 12 vrelec, ki so jih zaradi elementarnih nezgod ali zanemarjenosti sčasoma opustili (Druškovič in drugi 2001). Po letu 2006 so nekatere obnovili, drugi na obnovo še čakajo (JZTR 2007). V Spodnji Kostrivnici in Spodnjem Gabrniku sta črpališči mineralne vode Donat Mg, v bližnjem Zgornjem Gabrniku pa črpališče mineralnih vod blagovnih znamk Tempel, Edina in Tiha (Prah 2007).

Domačini, ki se ukvarjajo večinoma s kmetijstvom, tudi zaradi navedenih naravnih bogastev in neokrnjene narave, vidijo možnosti za razvoj območja v turizmu (Krajevna skupnost Kostrivnica 2007). Tako so predstavniki krajevne skupnosti izoblikovali predlog projekta za razvoj turističnega produkta „Turistična vodna pot Kostrivnica“, ki naj bi vključeval vse te posebnosti in danosti (JZTR 2007).

Ena izmed osrednjih točk načrtovane turistične poti je Spodnja Kostrivnica. Najdbe ob vodnjakih v naselju kažejo, da so te vodne izvire poznali že v obdobju Kelto. Mimo je tekla tudi rimska cesta, vodo pa so intenzivno izkoriščali že v 19. stoletju (Krajevna skupnost Kostrivnica 2007). V zadnjih letih so domačini ob cesti Podplat–Zgornja Kostrivnica s pomočjo Občine Rogaška Slatina in drugih donatorjev uredili območje za obiskovalce, na katerem izstopajo trije zanimivi objekti – dva vodnjaka in kozolec toplar.

Prvi vodnjak, tako imenovani Kraljevi vrelc, je prava etnološka posebnost. V živo skalo so ga izkopali leta 1857, leta 1872 so ga poglobili do globine 24 m. Obdaja ga lesen osmerokotni paviljon z nekaj prvotnimi hrastovimi stebri in bakreno streho. Za črpanje vode so vanj na globini 20 m vgradili mehansko batno črpalko, ki je zdaj prav tako obnovljena. Objekt z značilno arhitekturo je eden zadnjih takšnih vodnjakov v teh krajih, zato je bilo zelo pomembno, da se ga primerno obnovi. Voda, načrpana v vodnjaku, spada v skupino mineralnih slatin z mineralizacijo okrog 9 g/l. Prvi jo je kemično analiziral dr. J.

Območje za obiskovalce s Kraljevim vrelecem in kozolcem toplarjem v Spodnji Kostrivnici. Foto: Vesna Zagoda Peperko.

Gottlieb leta 1870. Vodo iz vodnjaka so še pred tridesetimi leti izkoriščali ljudje iz bližnje in daljne okolice. Leta 2006 so vodnjak obnovili s pomočjo Heliosovega sklada za ohranjanje čistih slovenskih voda (Helios 2006).

Drugi vodnjak, Ignacijev vrelec, že leta 1803 omenja A. Suess (Helios 2006). Prvič so ga obnovili leta 1843 (Krajevna skupnost Kostrivnica 2007). Iz literature je znan tudi Vrtni vrelec, ki je žal že zasut (Helios 2006).

Nasproti Ignacijevega vrelca stoji stanovanjski objekt, ki je bil nekdaj skladišče in polnilnica mine-

Eden od naravnih mineralnih vrelcev na območju Kostrivnice. Foto: Primož Pipan.

ralne vode (Krajevna skupnost Kostrivnica 2007). „Kostrivniško slatino“ so že pred 200 leti izvažali v tujino, med drugim celo v Egipt, in jo kot zdravilo prodajali v lekarnah (Kranjc A. 2007). Obstaja zamisel, da bi ta objekt prenovili in v njem uredili muzej vode ter nekaj apartmajev za obiskovalce (Krajevna skupnost Kostrivnica 2007).

18 m dolg in 8 m širok kozolec toplar iz druge polovice 19. stoletja je edini te vrste v okolici (Krajevna skupnost Kostrivnica 2007). Na zdajšnje mesto so ga prestavili iz Zgornjega Gabrnika, s čimer so preprečili njegov propad (JZTR 2007). Toplar je v celoti obnovljen in služi kot prireditveni prostor. V njem je na ogled zbirka starega kmečkega orodja in starih kmetijskih strojev (Kraljevi vrelec 2010).

Na območju krajevne skupnosti Kostrivnica so še druge posebnosti, za katere načrtuje vključitev v turistično vodno pot. To so drugi ohranjeni mineralni vrelni, cerkvena in kmečka stavbna dediščina, naravna dediščina s Krajinskim parkom Boč ter ponudba turističnih oziroma izletniških kmetij in vinogradnikov (Krajevna skupnost Kostrivnica 2007).

Postaja 2: Drevenik – zaščiten območja narave

Boško pogorje je geološko in geografsko najvzhodnejši del Karavank, ki se nadaljuje z Donačko goro in z Macljem, nakar potone v Panonsko kotlino (Vaukan 2007). Najvišji vrh Boč (978 m) se dviga južno nad Poljčanami in pokrajinsko izrazito izstopa z razpotegnjenim, kupolasto izoblikovanim vrhom. Zaradi višine in osamelosti je opazen daleč naokrog. Z njega je odličen razgled od Slemena nad Zagrebom na jugu do Kamniško-Savinjskih in Julijskih Alp na zahodu, na vzhodu pa sega globoko v Panonsko nižino (Krajinski park Boč ... 2006).

Geološka zgradba Boča je zelo pestra, zato je pogorje geomorfološko raznoliko. Prevladujoče reliefne oblike so vrhovi, grebeni, pobočja in majhne uravnave. Zaradi pestrosti kraških pojavov (kraški izviri, požiralniki, kraške jame, vrtače), na kakršno v bližnji in malo bolj oddaljeni okolici le stežka naletimo, je Boč z okolico uvrščen med območja osamelega krasa. Na širšem območju Boča srečamo še slabo prepustne paleozojske in terciarne kamnine, v katerih so pogosti tanki skladi kakovostnega premoga. Tega so v preteklosti izkoriščali pod vzhodnim Boča. Gospodarsko pomembni so kamnolomi (Vaukan 2007).

Boč je zanimiv tudi s hidrološkega vidika, saj po vrhu njegovega grebena teče razvodnica med porečjema Save in Drave (Vaukan 2007). Zaradi zakraselosti na območju pogorja površinska mreža vodotokov ni razvita.

Podnebje, ki je mešanica sredozemskega, alpskega in celinskega, se močno razlikuje od podnebja v okoliškem nižavju. Na območju Boča pade poprečno okrog 1200 mm padavin, a je za razliko od nižjih leg več snežnih.

Značilna je tudi izjemna pestrost prsti in rastlinstva. Zaradi stičišča florističnih regij (sredozemske, srednjeevropske, alpske, ilirske in panonske) so na Boču zastopane raznovrstne drevesne vrste in rastlinske združbe, med katerimi je nekaj prav redkih. Tu uspevajo mnoge alpske rastline, ki jih zaradi osamelega pojavljanja na razmeroma nizki nadmorski višini uvrščamo med ledenodobne relikte. Boč poraščajo bukovi gozdovi, v katerih so

Ovršje Boča z Bočko ravnijo v ospredju. Foto: Arhiv Občine Rogaška Slatina.

glede na rastiščne razmere bukvi primešane mnoge drevesne vrste. Na južnih pobočjih Boča je nahajališče ilirske vegetacije, ki ima prav tu najsevernejšo lego uspevanja pri nas. Tod so tudi rastišča velike velikonočnice, dišečega volčina in avriklja (Krajinski park Boč ... 2006).

Z dlačicami na gosto porasla velikonočnica ali veliki kosmatinec (*Pulsatilla grandis*) z nežnimi vijoličnimi cvetovi je simbol Boča in daje celotnemu pogorju mednarodni nara-

Simbol Boča je velikonočnica ali veliki kosmatinec (*Pulsatilla grandis*) Foto: Arhiv Občine Rogaška Slatina.

ovarstveni pomen. Nekoč obsežna rastišča na značilnih suhih travnikih Boča so zaradi vpliva človeka skoraj povsem izginila. Vztraja le še majhno zavarovano rastišče na Bočki ravni (Vaukan 2007). Planinci so cvetlici v znak občudovanja in varovanja postavili kamnit spomenik, ki ga je izklesal Franc Tobias iz Razvanja (Krajinski park Boč ... 2006).

Zaradi izjemne naravne dediščine je bil Boč z okolico najprej v domačem, zatem pa tudi v evropskem merilu prepoznan kot naravovarstveno območje, ki ga je treba ohranjati. Pogorje Boča so zato zavarovali kot krajinski park, manjša območja znotraj njega pa še dodatno kot gozdne rezervate in naravne spomenike. Ob vstopu Slovenije v Evropsko zvezo se je njegova naravovarstvena vrednost potrdila še v evropskem merilu, saj je velika večina območja postala del evropskega ekološkega omrežja Natura 2000 (Vaukan 2007).

Velika pestrost naravne in kulturne dediščine, ohranjenost narave ter raznolike možnosti za sprostitev človeka so primeren temelj za razvoj trajnostnih oblik rekreacije in turizma tudi na območju parka. To je prepoznala tudi Občina Rogaška Slatina, ki je s projektom Krajinski park Boč, podprtim s sredstvi Phare, vzpostavila upravljanje zavarovanega območja, oblikovala načrt in izvedla prve aktivnosti za njegovo promocijo in trženje. Razširila je tudi turistično ponudbo in pripravila programe za obiskovalce, pri čemer je izpostavila šport in rekreacijo, spoznavanje ter doživljanje narave in dediščine, izobraževalni turizem. Upravljanje s krajinskim parkom je v prvi vrsti namenjeno ohranjanju biotske raznovrstnosti in zagotavljanju trajnostnega razvoja zavarovanega območja (Vaukan 2007; Krajinski park Boč ... 2006).

Posledice vetroloma v bukovem gozdu na strmem pobočju v pogorju Boča. Foto: Primož Pipan.

Obiskovalci Krajinskega parka Boč lahko na Bočki ravni v osrednjem delu parka obi-
ščejo novo informacijsko središče s prostorom za predstavitve, srečanja, multivizijo in
muzej. V neposredni bližini je tudi Planinski dom na Boču (658 m) z gostinsko ponudbo
in ležišči, v bližnji in širši okolici, ob utečenih dostopnih poteh, pa so še drugi, manjši pla-
ninski domovi, lovska koč, okrepčevalnice in turistične kmetije. Na urejenem prostoru je
poskrbljeno za piknike in športne aktivnosti. Na vrhu Boča je razgledni stolp.

Posebnosti Bočkega pogorja spoznavajo obiskovalci s hojo po označenih tematskih
učnih poteh in kolesarjenjem po dveh kolesarskih poteh, ki sta povezani v državno kole-
sarsko omrežje.

S pohodom po gozdni učni poti Galke lahko doživimo kras v malem. Pot je speljana po
južnem pobočju Galk (692 m), ki se končajo v soteski med Galkami in Dreveniško goro. Do
70 m visoke pečine, iz katerih izstopajo posamezni markantni stolpi in stebri, so dolomi-
tno-apnenčaste. Zaradi skrajnih rastiščnih razmer tukaj uspeva le toploljubno rastlinstvo
(Krajinski park Boč 2006).

Postaja 3: Zgornji Gabrnik in Rogaška Slatina – darovi zemlje

Vinogradništvo in ponudba vin sta bila na območju Rogaške Slatine razvita že v 19. sto-
letju, ko je razvoj zdravilišča povečal povpraševanje po tovrstni ponudbi (Jankovič 2008).

Vinogradi na strmih legah praviloma niso terasirani. Foto: Primož Pipan.

Vino iz slatinskih vinogradov je bilo cenjeno in so ga pili celo na dunajskem dvoru. Po največji epidemiji filoksera ali trsne uši na koncu 19. stoletja vinogradništvo ni nikoli več doseglo nekdanjega obsega in je v precejšnji meri nazadovalo (Mijošek 2008).

Ponovni zagon v razvoju te dejavnosti je pomenila ustanovitev Društva vinogradnikov Rogaška leta 1995 (Utenkar in Mlacović 2009). Društvo je strokovno združenje, ki za svoje člane organizira izobraževanje, sodeluje s strokovnimi ustanovami s področij vinogradništva in vinarstva ter izvaja dejavnosti za promocijo vinogradništva v kraju, regiji in širše po Sloveniji (DVR 2008). Podporo razvoju izrazito tržno usmerjenemu vinogradništvu zagotavlja tudi Občina Rogaška Slatina, saj ta dejavnost skupaj z dopolnilnimi dejavnostmi na kmetijah v povezavi s turizmom omogoča ohranjanje kmetijstva in s tem tudi podeželja (Integralni razvojni program 2003).

Trenutno je na območju občine 195 hektarjev vinogradov (Utenkar in Mlacović 2009). Z obdelavo 367 vinogradov s skupaj 372.000 sadikami trte se je leta 2009 ukvarjalo 287 registriranih pridelovalcev (SUR5-2 2009).

Glavne vinorodne lege v občini so Drevenik, Nagonje, Cerovec in Rodni Vrh. Uvrščajo se v ožji vinorodni okoliš Rogaška Slatina, ki je del vinorodnega podokoliša Šmarje–Virštanj v južnem delu vinorodne dežele Podravje (Hartl 2010).

Območja vinogradov podokoliša Šmarje–Virštanj so na lapornati podlagi oziroma na rahlem poroznem gradivu, kakršen je kremenčev pesek. Urejeni so na prerigolanih prsteh, večinoma na nadmorski višini med 250 in 350 m, na pobočjih nekoliko nad dolin-

Fotografija 3: Vinogradniško-izletniška kmetija Ogrizek med vinogradi nad Zgornjim Gabrnikom. Foto: Vesna Zagoda Peperko.

skim dnom, kjer toplotni obrat ni tako izrazit in pogost. Nagib vinogradniških zemljišč, ki vpliva na zgodnejše brstenje, cvetenje in zorenje grozdja, je večinoma med 16 in 30 % (Hartl 2010).

Za območje podokoliša so priporočene sorte vinske trte laški rizling, sauvignon, beli pinot, chardonnay, modra frankinja in modri pinot. Skupaj je dovoljeno gojenje 24 sort grozdja, 18 belih in 6 rdečih, med katerimi so tudi stare lokalne sorte. Največ vinogradov, okrog četrtna, je zasajenih z mešanim asortimentom belih sort, sledijo vinogradi s sortami laški rizling (20 %), modra frankinja (10 %) in sauvignon (7 %) (Hartl 2010).

Pridelava kakovostnih vin se na območju občine v več primerih uspešno povezuje z drugimi dopolnilnimi dejavnostmi na kmetijah, zlasti s turizmom, katerega nosilke so turistične in izletniške kmetije. Prve nudijo prenočišča in domačo hrano, druge pa samo hrano in pijačo.

Trženje turistične ponudbe na kmetijah v veliki meri omogoča Šmarsko-virštanjska vinska turistična cesta z oznako VTC 10. Speljana je po prisojni strani štirih slemen, ki prehajajo v gričevje Hrvaškega Zagorja. Razdeljena je na tri odseke, od katerih se prvi razprostira tudi na območju občine Rogaška Slatina. Vodi pod Bočem in povezuje pas vinogradov na obeh straneh pobočne ceste od Dolge Gore čez Sladko Goro v Gabrnik in naprej proti Zagaju pod Bočem oziroma Rogaški Slatini (Gajšek 2009).

Postaja 4: Rogaška Slatina – tradicija

Nastanek in razvoj Rogaške Slatine sta tesno povezana z odkritjem in izkoriščanjem vrelov zdravilne mineralne vode, tako imenovane Rogaške, v 17. stoletju. Odkritje je botrovalo večstoletnemu razvoju zdraviliške in turistične dejavnosti v okviru zdravilišča Rogaška, ki je najstarejše in največje organizirano zdravilišče v Sloveniji (Kraševc 2000). Velik razmah te dejavnosti je bil skupaj z drugimi razvojnimi dejavniki (železnica, razvoj steklarstva) podlaga za rast tako stalnega prebivalstva kot naselja. Od začetka 20. stoletja toponima Rogaška Slatina ni več mogoče enačiti izključno z zdraviliščem, ampak se nanaša tudi na celotno naselje, ki je že preraslo v mesto.

Dandanes je turizem le ena izmed prostorsko najbolj opaznih gospodarskih dejavnosti. Rogaška Slatina velja za večfunkcionalen turistični kraj (Horvat 2000). Zdraviliško-turistična cona obsega osrednji del naselja (Zdraviliški trg s parkom) v dolini Irskega potoka. Razprostira se ob vzhodnem delu Celjske ceste, med restavracijo Sonce in Strossmayerjevim domom (Horvat 2000). V njej je locirana večina zdravstvenih, namestitvenih, gostinskih in drugih storitvenih objektov, predstavlja pa tudi kulturno središče naselja. Investicije v turistično in drugo infrastrukturo v zadnjem desetletju so spodbudile načrtno širitev naselja, opredeljeno v občinskem prostorskem načrtu (Strehovec 2008).

V Rogaški Slatini lahko gostje izbirajo med kar 11 hoteli in podobnimi nastanitvenimi objekti s skupno 920 sobami in 1653 ležišči. Velika večina sob spada v visokokakovostno kategorijo s štirimi zvezdicami. Leta 2008 je bilo v mestu skupaj z drugimi prenočitvenimi zmogljivostmi na razpologo 1951 turističnih ležišč (SURS-1 2009).

Turistični obisk še ne dosega obsega iz konca osemdesetih let 20. stoletja, pred osamosvojitvijo Slovenije. Rogaško Slatino je leta 2008 obiskalo 51.759 turistov, od tega skoraj dve tretjini tujih (61,7 %), ki so skupaj ustvarili 280.672 nočitev, od tega tujci 64,5 %. Po prenočitvah tujih turistov se Rogaška Slatina uvršča na tretje mesto med slovenskimi zdraviliškimi občinami (SURS-1 2009).

Skrb zbujujoča je prevelika navezanost na goste iz posameznih nacionalnih trgov, denimo na Italijane in Ruse, s čimer je turizem odvisen od razmer v državah, od koder prihajajo. Turisti z nekoč tradicionalnih trgov, zlasti avstrijskega, nemškega in hrvaškega, so vse redkejši in v Rogaški Slatini prispevajo le še skromen delež v skupnem številu gostov in nočitev, medtem ko je v drugih slovenskih zdraviliških krajih ravno nasprotno (SURS-1 2009; Strategija razvoja ... 2008).

V primerjavi s preteklimi leti je opazno manjše nazadovanje obiska, ki ga je mogoče pripisati številnim dejavnikom. Med najbolj očitnimi so svetovna gospodarska kriza, obnavljanje nekaterih hotelov in spreminjanje potovalnih navad turistov.

Najbolj zaskrbljujoče je dejstvo, da se Rogaška Slatina ne trži kot enovita turistična destinacija. Turistični ponudniki v trženju Rogaške Slatine in upravljanju z njo niso povezani, zato turistična ponudba nima sinergijskih učinkov. Promocijski nastopi, predvsem pa promocijska gradiva (tiskana in elektronska) niso usklajeni in Rogaške Slatine ne predstavljajo na celosten način (Strategija razvoja ... 2008).

Zavedanje o pomenu turizma za razvoj celotne lokalne skupnosti je Občino Rogaška

Nekatere pomembnejše stavbe zdraviliškega jedra (dela zdraviliško-turistične cone) Rogaske Slatine:

- 1 - Tempel
- 2 - Zdraviliški park
- osrednji del
- 3 - Terapija s pivnico mineralnih vod
- 4 - Grand hotel Rogaska s Kristalno dvorano
- 5 - Kompleks Sava Hoteli & Lotus terme
- 6 - Grand hotel Donat
- 7 - Hotel Styria in Hotel Strossmayer
- 8 - Hotel Slovenija
- 9 - Hotel Aleksander
- 10- Pegazova ploščad s skulpturo krilatega konja Pegaza, simbola občine Rog.Slatina

*Vir fotografije:
Arhiv Občine Rogaska Slatina, julij 2010
Obdelava:
Vesna Zagoda Peperko*

Klasicistični Zdraviliški dom je pred časom postal Grand hotel Rogaska. Foto: Milan Klemenčič, Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

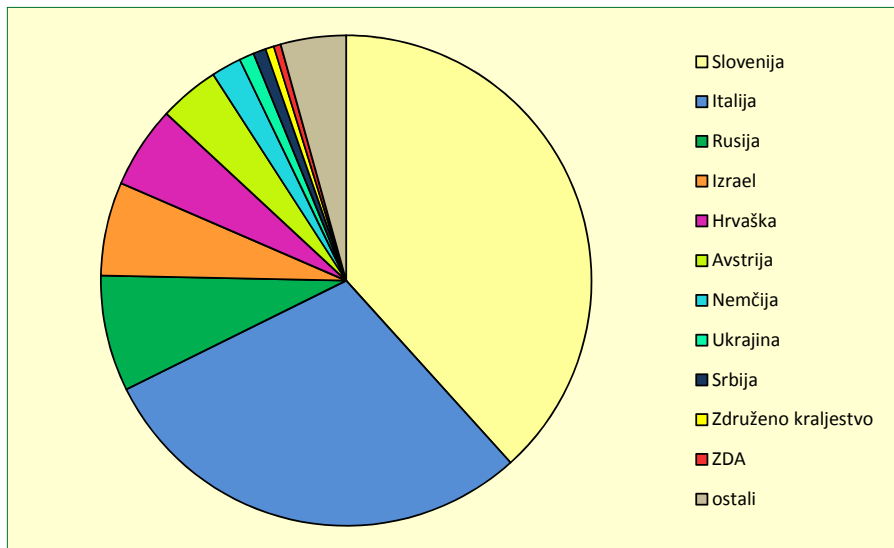
Slatina spodbudilo k aktivnostim, ki naj bi navedene pomanjkljivosti odpravile. Skupaj s partnerji iz turističnega gospodarstva in iz drugih, s turizmom posredno povezanih dejavnosti, je leta 2008 pripravila strategijo razvoja in trženja turistične destinacije Rogaška Slatina. Ta se je s posameznimi projekti že začela uresničevati. Med pomembnejšimi velja izpostaviti posodobitev in obnovo infrastrukture in turistične superstrukture (namestitveni in gostinski objekti ter galerije, razstavnici, kongresni in zabavišni objekti, ki so neposredno povezani z namestitvenimi in gostinskimi objekti, pa tudi športno-rekreacijski objekti, ki skupaj zagotavljajo celovito turistično ponudbo), poživitev dejavnosti javnega zavoda Turizem

Rogaška Slatina in konkretne promocijske projekte, na primer tekmovanje Entente Florale, ter monografijo Rogaška Slatina – mesto vode, stekla in vina (Strategija razvoja ... 2008; Utenkar in Mlacović 2009).

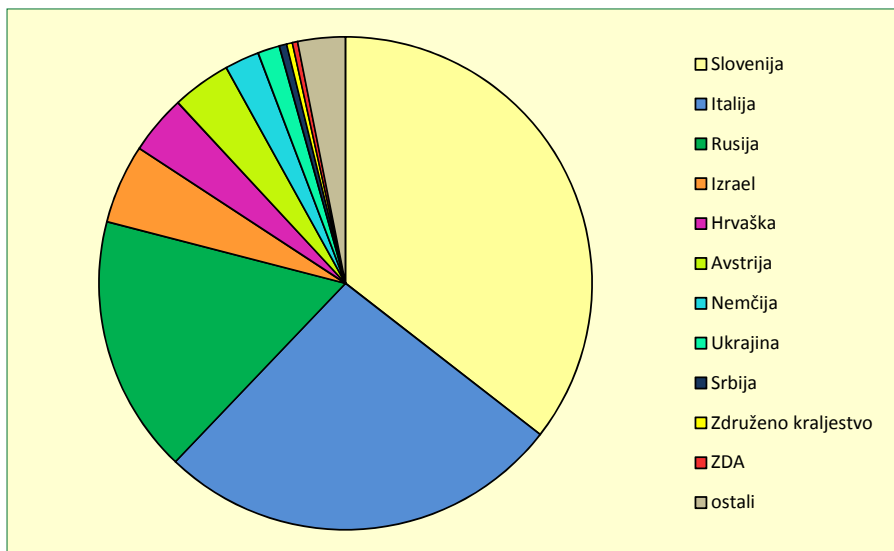
Rogaška Slatina kot turistični cilj razvoj navezuje predvsem na prvine, ki posebejajo zgodbo kraja (naravna mineralna voda Donat Mg, tradicija turizma in bogata zgodovina, zlasti v obdobju Franza Jožefa, steklo in kristal) ter produkte, ki temeljijo na zdravnih učinkih vode (balneologija, gastroenterologija, lepotna kirurgija in anti-ageing, balneo wellness in podobno). Na to ogrodje se navezuje tudi ostala ponudba, od kakovostne nastanitve, gostinske ponudbe, kulturne in naravne dediščine, možnosti za šport in rekreacijo do ponudbe kulturnih in drugih dogodkov, tudi kongresov. Predvideno je tudi vključevanje tradicije steklarstva, polnjenja mineralnih vod, obrtnih dejavnosti, turizma na podeželju in vinogradništva (Strategija razvoja ... 2008).

Pročelje zgradbe terapije in pivnice mineralnih vod s kipom revolucionarja Borisa Kidriča (1912–1953) v ospredju. Foto: Primož Pipan.

Sestava gostov po državah njihovega bivanja.

Sestava nočitev po državah bivanja gostov.

Postaja 5: Brestovec – kreativnost ljudi

Med razvojno perspektivna podjetja v občini, ki so hkrati posebnost v tamkajšnjem okolju, spada Orglarstvo Škrabl. Hitro rastoče podjetje dokazuje, da je mogoče z dobro idejo, znanjem in kreativnostjo uspešno razvijati tudi nove proizvodne dejavnosti brez tradicije.

Podjetje je bilo ustanovljeno leta 1990 na Brestovcu jugozahodno od Rogaške Slatine. Lastnik se je pred njegovo ustanovitvijo izobraževal v orglarski šoli v nemškem Ludwigsburgu, prakso pa je opravljal v priznani orglarski delavnici Huberta Sandtnerja v Dillingenu. Po uspešnem šolanju se je vrnil v Slovenijo in nedolgo zatem odprl lastno delavnico, sprva z le nekaj zaposlenimi. Zdaj jih v podjetju dela okrog 60, s čimer je to eno izmed največjih tovrstnih podjetij v Evropi (Thieme 2010).

V delavnici izdelujejo nove mehanske in elektromehanske orgle vse od zamisli do končne izdelave, mehanske portative in pozitivne, restavrirajo in popravljajo stare orgle vseh vrst in gradenj, vzdržujejo in oskrbujejo orgle za nemoteno delovanje, uglašujejo orgle ter izdelujejo njihove dele, med njimi motorje, kovinske in lesene piščali, registrske ročaje, mehove, sapnice ... (Škrabl 2000; Škrabl 2011).

Najsodobnejša tehnologija in strokovnost zaposlenih – razvrstili jih je mogoče v 18 različnih poklicnih skupin – omogočata, da lahko v matični proizvodni delavnici izdelajo vse dele orgel. Delavnica je glede na fazo izdelave in uporabljeni material razdeljena na več oddelkov. Najpomembnejši so lesarski oddelek, kovinarska delavnica, intonirnica, velika montažna delavnica, restavratorska in rezbarska delavnica, lakirnica, skladiščni prostori za les in drugi material, prostori za pripravo in predstavitev orgel ter prostori za administrativno delo.

Pri proizvodnji uporabljajo najsodobnejše lesnoobdelovalne stroje. Kljub visoki tehnologiji pa je proizvodnja, v kateri uporabljajo le najboljše materiale, navezana tudi na tradicionalne rokodelske veščine in pravila (Thieme 2010).

Mednarodno priznana podjetje ima predstavništva in partnerje v več državah. Škrablove orgle bogatijo in krasijo veliko cerkva, glasbenih šol in koncertnih dvoran, nekaj manjših orgel pa so izdelali celo za zasebnike. Do zdaj so izdelali in restavrirali že več kot 230 orgel, na katere igrajo v vseh delih Slovenije, v petnajstih evropskih državah (največ jih je v Avstriji in Nemčiji), Združenih državah Amerike in celo Nigeriji (Thieme 2010).

Obrtna zbornica Slovenije je v letih 1996 in 2001 podjetje za kakovostne izdelke in uspešen razvoj nagradila s priznanjem Zlati ceh, lastnik, orglarski mojster Anton Škrabl pa je leta 2003 postal obrtnik leta.

Izdelek Orglarstva Škrabl so tudi orgle (opus 215 iz leta 2009) v župnijski cerkvi Marijinega vnebovzeta v Mekinjah pri Kamniku.
Foto: Arhiv podjetja Orglarstvo Škrabl.

Literatura in viri

- Atlas okolja 2008. Medmrežje: <http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/>, 1. 10. 2008.
- Druškovič, M. in drugi 2001: Kolesarski vodnik po kostrivniški kolesarski poti skozi občini Rogaška Slatina in Rogatec. Podjetniški center Rogaška Slatina, Rogaška Slatina, 14 str.
- DVR – Društvo vinogradnikov Rogaška. Medmrežje: <http://www.slovenia.info>, 1. 10. 2008.
- Gajšek, S. 2009: Zadovoljstvo obiskovalcev s ponudbo Šmarsko-virštanjske vinske ceste. Diplomsko delo. Oddelek za agronomijo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 50 str.
- Hartl, B. 2010: Analiza možnosti razvoja vinogradništva v Šmarsko-virštanjskem vinorodnem podokolišu. Diplomsko delo. Oddelek za agronomijo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 65 str.
- Helios 2006: Kraljevi vrec v Kostrivnici (Rogaška Slatina). Medmrežje: <http://www.helios.si/slo/druzbeno-odgovornost/heliosov-sklad-za-ohranjanje-cistih-slovenskih-voda/vodnjak#40>, 10. 10. 2010.
- Horvat, U. 2000: Razvoj in učinki turizma v Rogaški Slatini. Geografija Slovenije 4. Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana, 213 str.
- Integralni razvojni program občine Rogaška Slatina 2003–2006. Znanstvenoraziskovalno središče Bistra Ptuj, 2003, 65 str.
- Jankovič Franci – Vino Jankovič. Medmrežje: <http://www.vino-jankovic.com/index33.php?p=2&id=1>, 10. 12. 2008.
- JZTR – Javni zavod Turizem Rogaška 2007: Turistična vodna pot Kostrivnica. Idejni osnutek projekta. Interni vir, 5 str.
- Krajevna skupnost Kostrivnica 2007. Prošnja za dotacijo v letu 2008 – Turistična vodna pot v Kostrivnici. Interni vir Občine Rogaška Slatina, 3 str.
- Krajinski park Boč – načrt razvoja, promocije in trženja ponudbe in programov na zavarovanem območju. Občina Rogaška Slatina in Hosting d. o. o. Rogaška Slatina, 2006, 60 str.
- Krajnc, A. 2007: Z vodo do turistov. Novi tednik 62-99 (14. 12. 2007). Celje, str. 4. Medmrežje: http://www.novitednik.com/nase_akcije.php?id=848, 10. 10. 2008.
- Krajnc, U. 2007: Problem kakovosti vode v Vonarskem jezeru na Sotli. Naravnogeografski, kulturni in ekonomski vidiki razvoja Posotelja. Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru. Maribor, str. 61–69.
- Kraljevi vrec 2010. Medmrežje: <http://kraljevivrelec.blog.si/ol.net/>, 10. 10. 2010.
- Kraševac, J. 2000: Kratek pregled zgodovine balneologije. Osnove zdraviliškega zdravljenja – balneologija in balneoterapija. Zbornik predavanj. Zdravilišče Radenci. Radenci, str. 9–18.
- Mijošek – Restavracija Sonce, Rogaška Slatina. Medmrežje: http://www.freetime.si/03/gostilna/3250_rogaska_slatina/sonce/sonce.htm, 10. 10. 2008.
- ORS – Občina Rogaška Slatina. Spletna stran 2008–2010. Medmrežje: www.rogaska-slatina.si, 10. 12. 2010.
- Prah, K. 2007: Nekatero naravnogeografske značilnosti porečja Sotle. Naravnogeografski,

- kulturni in ekonomski vidiki razvoja Posotelja. Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru. Maribor, str. 7–16.
- Slovenija – pokrajine in ljudje. Perko, D., Orožen Adamič, M. (ur.). Mladinska knjiga. Ljubljana, 2001, 735 str.
- Strategija razvoja in trženja turistične destinacije Rogaška Slatina za obdobje 2008–2013. Alpe Adria Vita d. o. o., Podjetje za strateški marketing in projektni management, 2008, 171 str.
- Strehovec – intervju s Tomažem Strehovcem, vodjem oddelka za okolje in prostor, podsekretarjem na Občini Rogaška Slatina, oktober 2008.
- SURS-1 2009. Statistični urad Republike Slovenije. SI-Stat podatkovni portal, 1. 7. 2009.
- SURS-2 2010. Statistični urad Republike Slovenije, Popis vinogradov 2009, Medmrežje: http://www.stat.si/pxweb/Databse/Okolje/15_kmetijstvo_ribistvo/04_rastlinska_pridelava/04_15283_popis_vinogradov/04_15283_popis_vinogradov.asp, 1. 7. 2010.
- Škrabl, A. 2000: Zvoki in harmonija. Ob desetletnici orglarske delavnice Antona Škrabl. Samozaložba. Brestovec, 252 str.
- Škrabl 2008. Medmrežje: <http://www.skrabl.com/index.php/sl>, 8. 7. 2011.
- Thieme, R. 2010: Nov model trženja orgel. Magistrska naloga. Fakulteta za komercialne in poslovne vede Celje. Celje, 96 str.
- Utenkar D., Mlacović, D. 2009: Rogaška Slatina – mesto vode, stekla in vina. Javni zavod Turizem. Rogaška Slatina, 120 str.
- Vardjan, F. 2004: Rogaška Slatina – sprehod skozi čas : (njene zgradbe in parki). Društvo prijateljev. Rogaška Slatina, 115 str.
- Vaukan, G. 2007: Razvoj in vključevanje Krajinskega parka Boč v turistično ponudbo. Naravnogeografski, kulturni in ekonomski vidiki razvoja Posotelja. Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru. Maribor, str. 106–113.
- Vaukan, G., Kregar-Drofenik, B. 2007: Realne možnosti revitalizacije Vonarskega jezera. Naravnogeografski, kulturni in ekonomski vidiki razvoja Posotelja. Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru. Maribor, str. 91–98.

SOLČAVSKO

Martina Pečnik Herlah

Vodja: Martina Pečnik Herlah, univerzitetna diplomirana geografka,
Martina Pečnik Herlah s. p., Raziskovanje in razvoj, Radegunda

Ekскурzija je bila izvedena 22. septembra 2007.

Potek poti: Ljubljana – Kamnik – Luče – Solčava – Podolševa – Solčava – Ljubljana

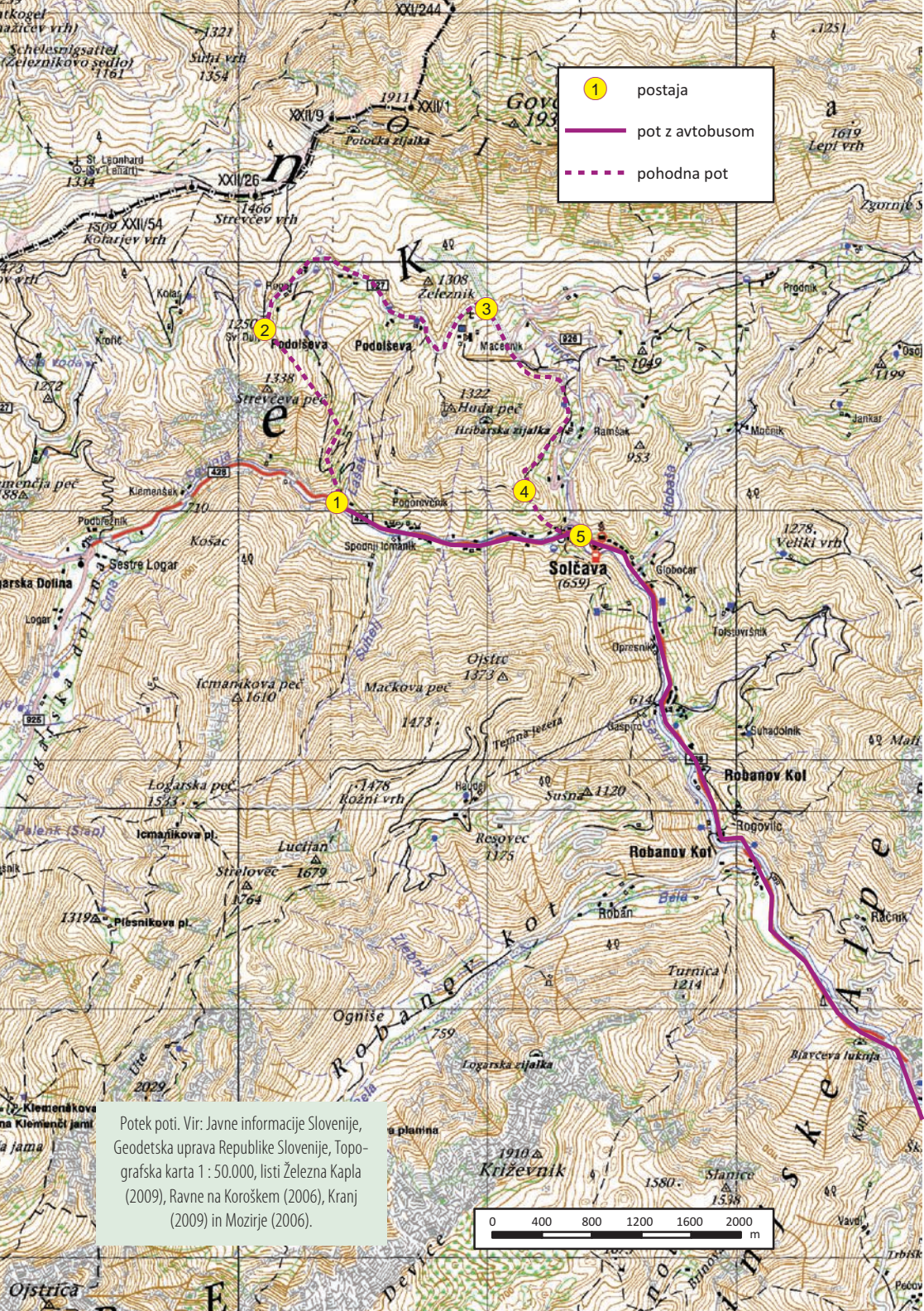
Postaje: 1. Muzej Potočke zijalke – o zgodovini kraja
2. Podolševa – o življenju hribovske vasi
3. Macesnikov plaz – o geološki zgradbi in površju
4. Solčavska tisa – o gozdovih
5. Solčava – o občini in njenem središču

Uvod

Solčavsko je gorsko območje v osrčje Kamniško-Savinjskih Alp, poimenovano po njegovem največjem naselju Solčavi. Njegov začetek v dolini Savinje označuje kamniti zob Iгла, ob katerem je reka izdolbla slikovito sotesko med visokogorsko kraško planoto Vežo na zahodu in Raduhu na vzhodu. Na severu ga omejuje Olševa, izrazit masiv v vzhodnih Karavankah. Položen svet pod Olševo je omogočil poselitve v obliki samotnih višinskih kmetij v Podolševi. Pod njimi se proti strugi Savinje spuščajo strma pobočja in stene (Huda, Strevčeva in Klemenča peč). Solčavsko z ledeniškimimi dolinami Robanov kot, Matkov kot in Logarska dolina prehaja v visokogorje Kamniško-Savinjskih Alp.

Temeljne geografske značilnosti Solčavskega

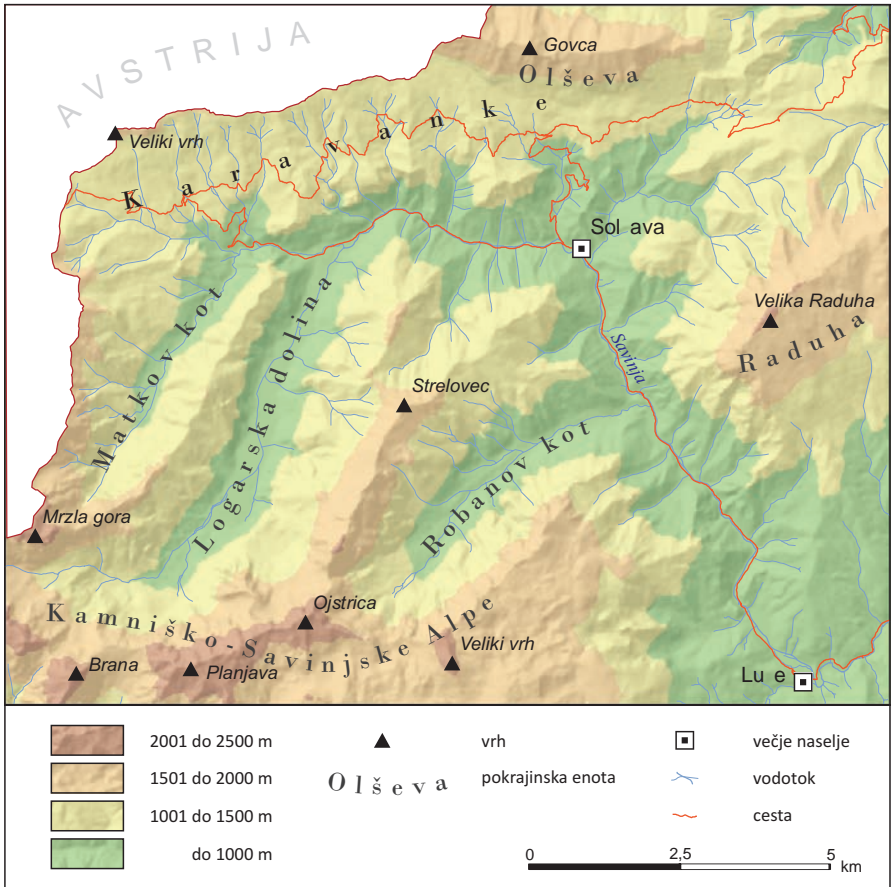
„S svojim visokogorskim okvirom je Solčavska pokrajina dokaj osamljena, a eno najlepših alpskih področij na Slovenskem“ (Melik 1954, 66). Geografska lega in položaj Solčavskega narekujejo posebne naravne- in družbenogeografske značilnosti, ki geografsko zaokroženo

1 postaja
 pot z avtobusom
 pohodna pot

Potek poti. Vir: Javne informacije Slovenije, Geodetska uprava Republike Slovenije, Topografska karta 1 : 50.000, listi Železna Kapla (2009), Ravne na Koroškem (2006), Kranj (2009) in Mozirje (2006).

Solčavsko je geografsko zaokroženo območje v povirnem delu Zgornje Savinjske doline.

območje oblikujejo v samosvoj del Zgornje Savinjske doline. Na 102 km² ozemlju je julija 2009 živelo 510 prebivalcev (Statistični letopis 2009).

Solčavsko se razprostira na prehodnem območju med Kamniško-Savinjskimi Alpami in Karavankami. Slemenitev obeh gorskih skupin poteka v smeri vzhod-zahod. Glede na geološko zgradbo območje pripada Južnim apneniškim Alpam (Buser in drugi 1989, 214), po geotektonski členitvi pa se deli na Alpsko-dinarsko mejno cono in Savinjske Alpe (Mioč, 1983). Del mejne cone je Periadriatski šiv, ki poteka v smeri vzhod-zahod in predstavlja mejo med Jadransko in Evrazijsko tektonsko ploščo, zato naj bi segal več deset kilometrov globoko (Brenčič in drugi 2001).

Preteklo geološko dogajanje se odraža v izoblikovanosti površja. Na Solčavskem se destruktivski rečno-denudacijski relief prepleta z ledeniškim. V visokogorski svet se zaje-

dajo vzporedne alpske doline Robanov kot, Logarska dolina in Matkov kot s strmimi pobočji, nad katerimi so manjše police uravnane površja. Ob strugi Savinje je ozek obrečni pas, ki se nekoliko razširi le v Solčavi in na poplavni ravnici dolvodno od nje.

Celotno Solčavsko ima gorsko podnebje, ki se razlikuje od podnebja na kamniški strani alpskega loka. Med dvigovanjem vlažnega zraka ob gorski pregradi nastanejo na južnem obrobju močne padavine, na drugo stran pa doteka bistveno bolj suh zrak, iz katerega se izloča manj padavin. Pokrajina z visokogorskim obodom je dobro zaščiten pred vetrovi. Zimsko brezvetrje v stabilnih vremenskih razmerah v alpskih dolinah povzroča nastanek jezera hladnega zraka. Pojav je posebej izrazit v Logarski dolini, največji med solčavskimi alpskimi dolinami, kjer se v času snežne odeje na dnu doline pojavljajo močne ohladitve. Površje je večinoma prekrito z gozdom, povprečna gozdatost Solčavskega je zato kar 81 %. Negozdna zemljišča so nad gozdno mejo, na pobočnih gruščih, prodiščih ob vodotokih in plaziščih. Na obravnavanem območju so najbolj razširjene bukove združbe, med katerimi prevladuje jelovo-bukov gozd. Smrekovi gozdovi so večinoma sekundarnega, antropogenega izvora (Gozdnogospodarski načrt ... 2002).

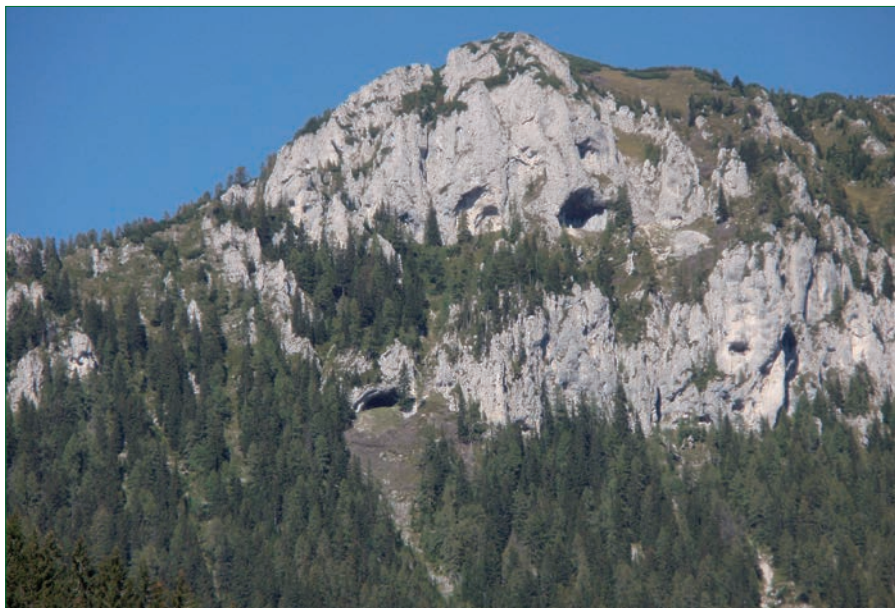
Glede na geografski položaj je Solčavsko umeščeno med mežiško, železnokapelsko, jezersko in kamniško območje. Predniki prebivalcev izhajajo iz Koroške, s koroško stranjo je bila pokrajina prej kot s kraji ob Savinji povezana tudi gospodarsko. Območje Solčavskega sovпада z občino Solčava, ki v sodobnosti gravitira v Savinjsko dolino. S cesto čez Spodnje Sleme (1254 m) je povezano z Mežiško dolino in prek Pavličevega sedla, imenovanega tudi Pavličev vrh (1339 m), s sosednjo Avstrijo in Jezerskim.

Opis poti

Postaja 1: Muzej Potočke zijalke – o zgodovini kraja

Sledovi poselitve kljub odmaknjenosti in naravni zaprtosti območja segajo že v mlajši paleolitik. Razkrile so jih najdbe v Potočki zijalki, jami na južnem pobočju Olševe, na nadmorski višini 1700 m. Jama je dolga 115 metrov, široka od 17 do 40 metrov in visoka do 10 metrov. V mlajši kameni dobi je bilo tu pred približno od 20.000 do 40.000 leti središče tedanjih lovcev kromanjoncev, poimenovanih po arheološkem najdišču Cro-Magnon v Franciji.

Obsežnejša raziskovanja Potočke zijalke je začel prof. Srečko Brodar v letih 1928–1935. V jamskih plasteh so bile najdene kosti več kot štiridesetih različnih vrst ledenodobnih živali, vključno s kostmi jamskega medveda in moškatega goveda. Na podlagi števila najdenih zob so ugotovili, da so v jami ostanki več kot 1000 medvedov, v Pokrajinskem muzeju Celje hranijo 150 medvedjih lobanj. V jami so odkrili tudi precej ostankov izdelkov človeka, med drugim 80 izdelanih orodij in 127 koščenenih konic. Kostni z luknjami, ki so drugod precej redke, so bile v Potočki zijalki številne. Najbolj znana je čeljustnica jamskega medveda s tremi luknjami, ki vodijo v živčni kanal; domnevajo, da gre za piščalko. Med najdbami so tudi koščene konice z zarezi na robovih, na treh konicah so urezane celo

Potočka zijalka se odpira visoko v pobočju pod vršnim grebenom Olševe. Foto: Primož Pipan.

Maketa pred gostiščem Firšt, v katerem je muzej Potočke zijalke. Foto: Primož Pipan.

krožnice in zavojnice. Strokovnjaki domnevajo, da gre za okraševanje oziroma za začetek umetniškega ustvarjanja, ki se je takrat, sicer nekoliko drugače, začelo tudi drugod.

Pred odkritjem Potočke zijalke je bila v Alpah znana le precej primitivna mousterienska kultura, ki so jo datirali v zadnjo medledeno dobo. Najdbe iz Potočke zijalke so prinesle nova spoznanja o menjavanju hladnih in toplih obdobij. Odkritje arheološkega najdišča je dokazalo, da je bil med zadnjo würmsko poledenitvijo tako toplo obdobje, da je gozd rasel vsaj do višine podolševskih samotnih domačij. Zaradi mnogih posebnosti so po odkritju predvidevali, da gre za samosvojo zvrst aurignacienske kulture, ki so jo imenovali „olševien“. Nadaljnja odkritja so to tezo ovrgla in zdaj velja, da Potočka zijalka časovno spada v aurignacien, toplo medledeno obdobje pa označujejo tudi kot presledek Potočke zijalke. Zaradi izjemne lege in jasne kulturne vsebine je Potočka zijalka še vedno pomembna za razčlenjevanje mlajšega pleistocena v Alpah (Brodar 1996).

Večina ohranjenih najdb iz Potočke zijalke je v Pokrajinskem muzeju Celje, del jih je na ogled v Narodnem muzeju v Ljubljani, del pa na stalni razstavi o Potočki zijalki v solčavskem gostišču Firšt. Muzejsko zbirko v gostišču Firšt so odprli junija 1996. Pobudnika zanjo sta bila lastnik gostišča Jože Firšt in publicist Peter Likar, ki je prevzel vlogo organizatorja. Vsebina razstave in njena postavitev sta plod dela strokovnjakov Paleontološkega inštituta Ivana Rakovca Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti iz Ljubljane. Razstavo sestavlja več tematskih sklopov, ki predstavljajo raziskovalce, povezane s Potočko zijalko, zgodovino izkopavanj, okolje in prostor tedanjega časa. Možen je tudi ogled multivizije, ki podaja ilustrativen pregled muzejske zbirke.

Postaja 2: Podolševa – o življenju hribovske vasi

Samotne kmetije v Podolševi so nastale v ugodnih položnih legah na nadmorski višini okrog 1000 m, južno pod plečato Olševo (Govca, 1929 m), ki spada h Karavankam. Dve domačiji sta tudi na severovzhodnem podnožju Raduhe (2062 m), na mejnem pasu med Karavankami in Kamniško-Savinjskimi Alpami. Zgornja je kmetija Bukovnik, ki z lokacijo na nadmorski višini 1327 m velja za najvišje ležečo kmetijo v Sloveniji (Orožen, Perko in Kladnik 1995).

V naselju Podolševa je po popisu leta 2002 živelo 71 prebivalcev, kar pomeni, da v povprečju kvadratni kilometer ozemlja poseljujejo štirje ljudje. Aktivnih je bilo 28 prebivalcev oziroma 39 % od vseh prebivalcev naselja. 24 oziroma 34 % jih ima najmanj srednješolsko izobrazbo. Glavna dejavnost na kmetijah je sečnja in prodaja lesa, na eni se ukvarjajo tudi z njegovo obdelavo in predelavo. Kmečka gospodarstva v Podolševi imajo med vsemi naselji v občini Solčava največ članov. Povprečno število družinskih članov je 3,8, povprečje celotne solčavske občine pa 3,4. V Podolševi so tudi največje kmetije glede na površino kmetijskih zemljišč. Leta 2005 so se na štirih ukvarjali z ekološkim kmetovanjem, na desetih pa so vključeni v slovenski kmetijski okoljski program (Trajnostni razvoj v ... 2006). Na nekaterih je dodatni vir zaslužka turizem.

V Podolševi na pobočni polici pod Olševo je večina kmetij ob Solčavski panoramski cesti. Foto: Primož Pipan.

Središče Podolševe je ob cerkvi sv. Duha (1232 m), ki dopolnjuje idilično podobo pokrajine in skupaj z okoliškimi domačijami oblikuje zaselek Sveti Duh. Zdajšnjo baročno cerkev so zgradili leta 1886 na mestu predhodnice iz 15. stoletja, ki je bila pozidana samo z drobnim kamenjem. Od prvotne cerkve je ostal le zvonik, ki so ga povišali za tri metre z namenom, da bi se donenje zvonov slišalo čim dlje. Cerkev dajejo poseben čar škropilniki, stopnice, tlak in podboji vrat, ki so bili izklesani na Žibovčem iz tamkajšnjega okrasnega kamna logarskega apnenca, med domačini znanega kot „solčavski marmor“. Posebnost cerkve sv. Duha je relief sv. Trojice iz tisovega lesa na slavoloku, ki spada v 15. stoletje. Na reliefu je upodobljena klop, na kateri sedita Kristus s križem v roki in Sveti Duh z Zemljo v levici, za njim je Bog Oče. Relief je zanimiv tudi zato, ker Sveti Duh ni upodobljen v podobi goloba kot običajno, ampak kot oseba, tako kot Bog Oče in Kristus. K bogoslužju in molitvi vabijo trije zvonovi. Najstarejši in obenem najmanjši je sicer brez letnice, a njegov nastanek postavljajo v čas med letoma 1250 in 1350. Napis na zvonu, ki velja za enega od najstarejših v gornjegrajski dekaniji (Poročilo o delu društva Panorama), je v že težko berljivi gotski majuskoli, pisavi z enako visokimi, nepovezanimi velikimi črkami, brez presledkov med besedami in stavčnih ločil.

Med obiskom Podolševe se je na turistični kmetiji Rogar mogoče seznanili z društvom Panorama, društvom za razvoj ter ohranjanje naravne, kulturne in etnološke dediščine. Ustanovili so ga člani študijskega krožka Solčavski gozdovi – dediščina za prihodnost, ki ga je v okviru programa Andragoškega centra Slovenije vodil Alojz Lipnik. V študijski krožek

Cerkev sv. Duha v Podolševi. Foto: Primož Pipan.

Pripovedka o Svetem Duhu

Stari ljudje so pravili, da so nekoč na mestu, kjer stoji cerkev sv. Duha, videli bele kamne, ki so bili čisto podobni golobom. Nihče jim ni pripisoval kakšnega posebnega pomena in kamni so kar izginili. Pa so se pojavili v Tolstem vrhu, na kmetiji pod Raduho. Tudi tam jim niso posvečali kakšne pozornosti, in tudi od tam so izginili. Vrnili so se na prejšnje mesto. Takrat pa so ljudje v tem že uvideli neko znamenje in tam začeli zidati cerkev. Ker so imeli kamni podobo goloba, so jo posvetili sv. Duhu.

so se ljudje s kmetij ob Solčavski panoramski cesti vključili z namenom izdelati program za promocijo ter ohranitev naravnih in kulturnih zanimivosti ob njej. V času delovanja krožka so njegovi člani zbirali gradivo o kulturni in naravni dediščini svojega kraja. Zbrano gradivo so izdali v zbirki Biseri ob Solčavski panoramski cesti, ki jo sestavlja pet trijezičnih knjižic: Kapelice, Znamenja in križi, Olševa in Potočka zijalka, Cerkve ter Jame in zijalke.

Leta 2004 so člani študijskega krožka z namenom združiti bivajoče ob Solčavski panoramski cesti ter v sodelovanju z drugimi posamezniki in organizacijami uresničevati društvene naloge ustanovili društvo Panorama, ki je za svoje delo že istega leta prejelo nagrado avtomobilske družbe Ford za ohranjanje naravne in kulturne dediščine. Področja njegovega delovanja so vezana na sodelovanje z drugimi lokalnimi društvi, denimo pri organizaciji družabnih dogodkov, kot je na primer miklavževanje, pri turistični promociji Podolševe na Dnevh turizma na Solčavskem, sodelovanju na jesenskem sejmu v Celovcu,

organizaciji vsakoletnega izleta za člane in podobnem. Člani društva so že izdelali spletno stran in uredili izvir kisle vode, načrtujejo še izvedbo projekta Približajmo državo podeželju, dopolnitev zbirke Biseri ob Solčavski panoramski cesti s knjižico o kmetijah ob Panoramski cesti in tipičnih solčavskih jedeh, ustanovitev odraslega in otroškega pevskega zbora ... Idej za aktivnosti torej nikakor ne primanjkuje.

Postaja 3: Macesnikov plaz – o geološki zgradbi in površju

Kot je bilo navedeno že v uvodu, Solčavsko spada v dve geotektonski enoti, Alpsko-dinarsko mejno cono in Savinjske Alpe (Mioč 1983). Alpsko-dinarska mejna cona označuje prehod med Alpidi in Dinaridi. Sestavljena je iz Centralnokaravanške cone (Cona Periadriatskega šiva) ter Severnih in Južnih Karavank (Mioč 1983).

Cona Periadriatskega šiva je skrajni vzhodni del linije, ki poteka iz Italije prek Avstrije: severno od Olševe, južno od Pece, mimo Črne na Koroškem, v jugovzhodnem podaljšku pa se izgubi pod terciarnimi sedimenti Panonskega bazena. Južno od Periadriatskega šiva izdaja Olševski nariv, ki ga gradita glavni dolomit (dolomit iz obdobja norij–retij, ki je domnevno ekvivalent dachsteinskega apnenca) in dachsteinski apnenec. Na površju ga predstavlja greben Olševe, kjer so pogosti kraški pojavi, zlasti kraške jame, spodmoli in podzemno pretakanje vode. Zanimiva je povezanost kraške hidrologije Olševe z ljudsko povestjo o jezeru in lintvernu v Olševi. Ljudje so torej značilnosti kraškega pretakanja voda na Olševi dognali že kmalu po naselitvi.

Pripovedka o jezeru in lintvernu

Od davna se ve, da je v Olševi med kapelsko in solčavsko stranjo jezero. Če ni široko, je pa toliko bolj globoko: vedno bolj se udara v globino gore in vedno več zemlje se vanj pogreza. To jezero bo nekoč prekljuval zmaj in se bo zlilo ali na solčavsko ali pa na kapelsko stran, tja pač, kjer so bolj hudobni ljudje. Zato v Kapli berejo maše, da bi se voda ne zlila na Kaplo, in isto počno na savinjski strani (Vider 2004).

Skladi na južni meji Olševskega nariva so narinjeni na Južnokaravanški nariv (Buser 1975), ki ga avstrijski geologi obravnavajo kot enoto Košute, ki se vleče od Kepe prek Stola, Košute in Olševe in naj ne bi bil narivnega nastanka (Tollmann 1985, 281). Južne Karavanke so zgrajene iz karbonskih in permskih sedimentov, pojavljajo pa se tudi manjše krpe devonskega apnenca. Razlika med lastnostmi kamnin olševskega in južnokaravanškega nariva se zelo dobro odraža v izoblikovanosti površja. Pod skalnatimi pobočji grebena Olševe postane površje precej bolj uravnano, prisotna je površinska voda in debelejša je preperina, kar je omogočilo poselitve in obdelovanje zemlje.

Druga geotektonska enota so Savinjske Alpe. Te predstavljajo dvignjen in narinjen del kamnin Julijske karbonatne plošče, ki je po razpadu Slovenske karbonatne plošče nastala v zgornjem triasu v plitvomorskem sedimentacijskem bazenu (Placer 1999, 215). Solčavski del Kamniško-Savinjskih Alp je zgrajen iz triasnih skladov od skitija do vključno zgornjega

Skrilavi glinovec v Macesnikovem plazu. Zaradi zasičenosti z vodo in rahlosti gradiva prihaja do utekočinjenja ali likvefakcije.

Foto: Martina Pečnik Herlah.

triasa. Kamninske plasti sestavljata dolomit in apnenec, ponekod tudi masivni grebenski apnenec. Med mlajšimi sedimenti se pojavljajo oligocenske plasti in kvartarni sedimenti (Mioč 1983). Tektonska meja med Karavankami in Savinjskimi Alpami poteka od Pavličevega vrha mimo Matka in Gradišnika na Klemenška, južno od Svetega Duha do Štifterja in po Robnikovem grabnu na preval Robnikov vrh (Zgornje Sleme, 1308 m) med Raduho in Olševo (Meze 1966).

Macesnikov plaz se je sprožil na pobočju med masivom Olševe in Hudo pečjo (1322 m) in je usmerjen po dolini potoka Jurčefa. Masiv Olševe je zgrajen večinoma iz triasnih skladovitih apnencev, medtem ko je masiv Hude peči iz dolomitov. Na prehodu med kamninama so permokarbonski skrilavi glinovci, ki sestavljajo dno doline potoka Jurčefa. Na pobočjih nad Jurčefom so debele plasti vodonosnih pobočnih gruščev. V osi njegove doline je karbonska polhribina zaradi vplivov talne vode, ki se preceja iz pobočnih gruščev, oslabiljena in preperela. Plazenje se je začelo na prehodu olševskega in južno-karavanškega nariva, torej med območjema različnih hidroloških lastnosti. Na grebenu Olševe voda prenika in se podzemno pretaka vse do stika s slabo prepustnim skrilavim glinovcem. Izdatni izviri vlažijo preperino in razmikajo glinene minerale, kar je pomemben dejavnik sprožitve plazenja.

Obsežno plazišče Macesnikovega plazu na nadmorski višini od 800 do 1350 m se je aktiviralo pred približno desetimi leti. Povod za aktiviranje tega obsežnega plazišča so bili hidrostatični in hidrodinamični vplivi višje ravni talne vode. Intenzivno vtekanje tal-

Zaradi nesprijetosti gradiva v plazu ima voda veliko erozijsko moč. Foto: Martina Pečnik Herlah.

nice je bilo opazno zlasti na razširjenem območju plazišča na zgornjem, položnejšem delu pobočja s čelne in z obeh bočnih strani. Na območju plazišča nad Solčavsko panoramsko cesto so nastali globoki odlomi in visoki narivi v plazini povsem razmočenega skrilavega glinovca. Med razlogi je najpomembnejši geološka zgradba z apnenčevim masivom nad skrilavim glinovcem, zanemarljiv ni niti podatek, da so sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja prav na tem območju intenzivno izsekavali gozd. Skupaj so posekali okrog 4000 m³ lesa (Bo Macesnikov plaz ... 1993).

Glade na naklon površja razlikujemo zgornji in spodnji del plazu. Zgornji del se prične skoraj pod stenami Olševe, na nadmorski višini od 1180 do 1350 m, kar je nad pontonskim mostom panoramske ceste. Tu je pregib iz konkavne v konveksno izoblikovanost terena. Plaz je v sedanjem stanju dolg že več kot 2000 m, širok je do 80 m, globina plazenja pa sicer še ni natančno znana, a je po najnovejših ugotovitvah bistveno večja od prvotne ocene med 10 in 13 metrov.

Plazovina razmočenega skrilavega glinovca se je močneje aktivirala po letu 1994. Avgusta 1994 se je začela prva sanacija plazu, med katero so izvedli površinsko odvodnjavanje in globinsko dreniranje, ki je zaradi premikanja zemljine zahtevalo sprotno prilagajanje in vzdrževanje. Obenem so predstavljali zemeljske gmote in plaz izravnavali, da bi dosegli naklon, manjši od 16,7°, ki je po stabilnostnih analizah predstavljal kritični strižni kot (Horvat in Galič 1998). Pred letom 1994 se je narivni rob plazu zaustavil nad Solčavsko panoramsko cesto. Do novembra 2000 se je gradivo s čela plazu premaknilo za približno 850 m, kar pomeni, da se je plaz gibal s hitrostjo približno 30 cm na dan. Vsekakor to ni plaz, ki bi se aktiviral ob vodni ujmi v prvih dneh novembra 1990. Po pripovedih domačinov gre za precej staro plazenje, ki je zdaj zaradi napredovanja in s tem povečanja plazeče mase dobilo večje dimenzije. To dokazujejo debela dreves, najdena v zgornjem delu plazu.

Novembra 2000 se je začela prva faza ponovne sanacije plazu. Od predvidenih 15 vrtin na območju od vznožja plazu do solčavske panoramske ceste jih je bilo izvedenih 9. Med raziskavami se je izkazalo, da je debelina plazišča veliko večja od pričakovanj. Vrtini, izvrtni do globine 30 oziroma 43 m, namreč sploh nista dosegli hribine. V vrtinah na plazu je podtalnica na nivoju oziroma višini ustja vrtine ali le plitvo pod površjem (Vlaj 2001). Sanacijska dela še vedno potekajo. S celovitimi posegi si prizadevajo zagotoviti odvodnjavanje površinske vode, poglobiti strugo Jurčefa, zbrati podtalno vodo v večmetrskih betonskih zbiralnikih ...

Macesnikov plaz ni edini primer plazenja v Podolševi. Zaradi narivne zgradbe Olševe in permokarbonske podlage je plazenje možno na celotnem območju naselja. To dokazujejo sledovi fosilnih plazov vzhodno od Macesnikovega plazu ter drsenje in gubanje negozdnatih pobočij s travniki in pašniki. Glavni vplivni dejavnik plazenja je morfološka zgradba, ki pogojuje stekanje vode iz pobočnega gruščja na neprepustno paleozojsko podlago.

Macesnikov slap pred sanacijo. Foto: Martina Pečnik Herlah.

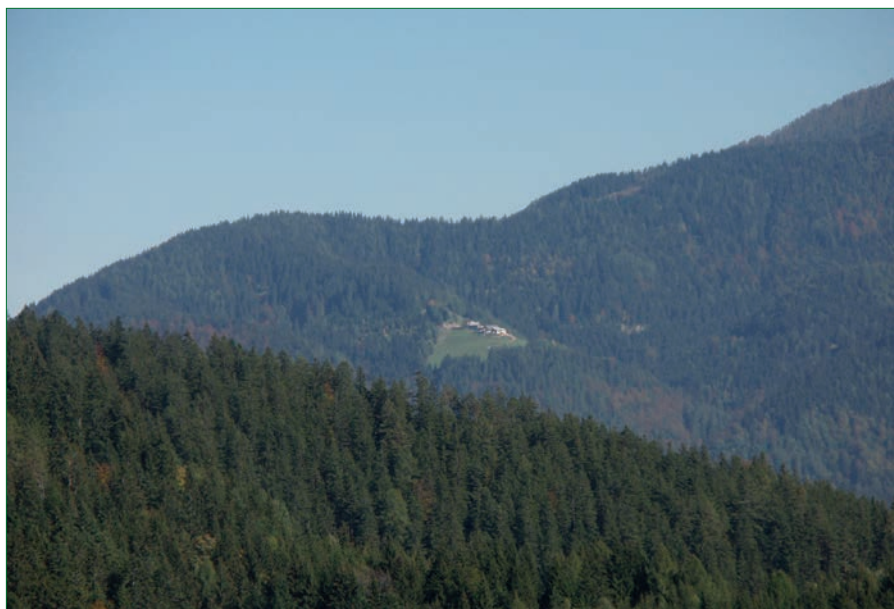
Macesnikov slap po sanaciji. Foto: Primož Pipan.

Postaja 4: Solčavska tisa – o gozdovih

Opis gozda v nadaljevanju je povzet po Gozdnogospodarskem načrtu gozdnogospodarske enote Solčava (Gozdnogospodarski načrt ... 2002), ki se prostorsko ujema z občino Solčava.

Za občino Solčava je značilna velika gozdnatost. Gozd in ostale z drevjem poraščene površine pokrivajo 8252 ha zemljišč oziroma kar 88 % občinskega ozemlja. Po aktualnih podatkih je 83 % gozdov v zasebni lasti, 14 % v državni in 3 % v lasti drugih pravnih oseb (župnija, Planinska zveza Slovenije). Zaradi denacionalizacije se bodo razmerja še spreminjala, v postopku je namreč še vračanje zemljišč ljubljanski škofiji. Za Solčavsko je značilna velika gozdna posest. V pokrajini je 145 gozdnih posestnikov, povprečna velikost gozdne posesti je več kot 40 ha. Do 10 ha gozda imajo večinoma nekmečki lastniki, med ostalimi lastniki pa prevladujejo takšni z več kot 30 ha gozda, za katere je prodaja lesa poglaviti vir zaslužka.

Kot naravno rastlinstvo prevladujejo jelovo-bukovi gozdovi (*Abieti-Fagetum*) z 28-odstotnim deležem, na osojnih pobočjih s plitvimi prstmi se prepletajo visokogorski bukovi gozdovi (*Fagetum altimontanum*) s 13,5- in alpski bukovi gozdovi (*Anemone-Fagetum*) s 14,5-odstotnim deležem. V višjih legah in po hladnih dolinah se pojavlja smrekov gozd, ki je večinoma antropogenega izvora. Z divjadjo v solčavskih gozdovih gospodarita Lovska družina Solčava in podjetje Kozorog Kamnik, ki ima gojitveno lovišče na celotnem

Gozdnata pokrajina z najvišje ležečo slovensko kmetijo Bukovnik visoko na pobočju Raduhe. Foto: Primož Pipan.

območju na desnem bregu Savinje. Za gozdove je poleg proizvodne funkcije značilno močno prepletanje socialnih in ekoloških funkcij. Predvsem slednje so izdatno zastopane, saj se jih pripisuje kar trem četrtinam gozdov. V ospredju je varovalna vloga gozdov, kar pomembno vpliva na način gospodarjenja z njimi. Socialne funkcije so najbolj izrazite v krajinskih parkih Logarska dolina in Robanov kot.

V gozdnogospodarski enoti Solčava prevladujejo večnamenski gozdovi

(49 %), na 11 % gozdnih zemljišč so gozdovi s posebnim pomenom (krajinska parka), 26 % je varovalnih gozdov, ki so zastopani na strmih karbonatnih pobočjih in ob zgornji gozdni meji. 14 % varovalnih gozdov je zavarovanih s posebnim namenom. V gozdnih rezervatih gozdnogospodarski posegi niso dovoljeni.

V množici dreves solčavskih gozdov je precej možnosti za odkritje posebnih dreves. Doslej so glede na presežnike v slovenskem merilu postala znamenita kar tri drevesa: v Logarski dolini je najvišji brin, na Klemenči jami pod Ojstrico raste najdebelejši macesen, nad Solčavo pa najstarejša tisa.

Solčavska tisa raste na Šturmovem hribu nad Solčavo, ob domačiji Hribernik pod Hudo pečjo. Nanjo je prvi opozoril botanik Julij Głowacki leta 1893, v svojem opisu potovanja po Štajerskem jo omenja tudi Ferdinand Seidl, ko navaja novico dr. Franca Ungerja, da je bil leta 1836 v Solčavi in našel tiso, katere deblo je imelo nekaj nad tlemi obseg 10,5 čevlja oziroma 320 cm (Vider 1982). V preteklosti so ob primerjavi tisine debelosti z rastjo drugih dreves te vrste domnevali, da je tisa stara več kot 1000 let. Po sodobnih podatkih je njena starost ocenjena na 700 let. V drevo je že večkrat udarila strela, a si je vedno znova opomoglo in se obraslo z novimi poganjki. Kljub starosti drevo ni visoko, v višino meri 13 metrov, njegov premer pa je 108 cm.

V ljudskem izročilu tisa velja za drevo, povezano s skrivnostmi in posebno močjo. Stari Grki so ga posvetili boginji maščevanja, ki je krivičnike kaznovala z njegovim strupom. Tudi pri Rimljanih je bila po Ovidovi pesnitvi pot v onostranstvo „zamračena z žalostnimi tisami“. Za kristjane je bila vednozelena, prastara tisa simbol večnega življenja. Kozaki so tiso vino uporabljali za izdelavo talismanov, ki so jih varovali pred čarovnicami, v Bosni pa je imela tisa moč nad vampirji in uroki (Kotar in Brus 1999). S tiso povezane skrivnosti je

Navadna tisa (*Taxus baccata* L.) z zreliimi jagodami. Latinsko ime *Taxus* je izpeljano iz grške besede *toxon* v pomenu 'lok', izraz *baccata* pa označuje posebnost, da ima jagode, s čimer se razlikuje od drugih iglavcev, ki imajo storže. Foto: Martina Pečnik

vzpodbujala tudi zdravilna moč njenega lesa in iglic, na primer proti steklini. Tisa namreč vsebuje alkaloid taksin in nekatere druge psevdalkaloide, ki učinkujejo kot močan strup. Vse to pa drevesa ni obvarovalo, da ga ne bi iz njegovih nekdanj številnih nahajališč izrinili v posamezne težje dostopne in od ljudi odmaknjene predele. V srednjem veku je bila tisa nenadomestljiva pri izdelavi samostrellov ter lovskih in vojaških lokov, kar je skorajda povzročilo njeno iztrebljanje. V Sloveniji je ohranjena zlasti v gorskih gozdovih, rečnih soteskah in težko dostopnih ostenjih. Pojavlja se posamič ali v manjših skupinah. Njena največja nahajališča so na Bohorju, Konjiški gori, v gozdovih pri Ožboltu pred Trojanami, na Breznem Vrhu na Kozjaku ter v gozdovih pri Mariji Reki.

Postaja 5: Solčava – o občini in njenem središču

Po nekaterih dokazih o predhodnici sedanje cerkve v Solčavi, ki naj bi bila zgrajena okrog leta 1050, domnevajo, da so se Slovenci oziroma Karantanci na območje Solčavskega naselili pred letom 1000. Ni izključeno, da poselitev sega še dlje v naselitveno zgodovino Slovencev, morda celo v 9. stoletje. Ljudje so najprej poselili višje sončne lege, medtem ko je bila vas Solčava naseljena pozneje. Ime Solčava (nemško Sulzbach) se prvič omenja leta 1268 v zvezi s spori med gornjegrajskim samostanom ter koroškim in kranjskim vojvodom Ulrikom (Vider 1982).

V zgodovini je bila Solčava večkrat zatočišče vojnih beguncev in pregnancev, prav tako so se sem zatekli ubežniki med reformacijo in protireformacijo. Znano je tudi, da so grofje Celjski na Solčavskem skrivali svoje zaklade. Solčava je imela vseskozi dokaj avtonomen status. Že v 12. stoletju so bili oddaljeni kmetje na novih kmetijah – novinah svobodni in niso bil v tlačanskem razmerju. Iz samostanskih urbarjev je razvidno, da so plačevali davek, niso pa opravljali tlake. Samosvoj položaj je odraz zaprte lege sredi gora in se še vedno odraža v družbenih značilnostih pokrajine.

Občina Solčava je samoupravna lokalna skupnost, ustanovljena leta 1998. Spada med demografsko ogrožena območja in ima status obmejne občine. V njej so štiri naselja, občinsko središče je kraj Solčava. Na ozemlju 102 km² prostrane občine je julija 2009 živel 510 prebivalcev (Statistični letopis 2009), 38 manj kot ob zadnjem popisu leta 2002 (Popis 2002). Za razvojni potencial so odločilnega pomena naslednje geografske značilnosti: položaj občine, obmejna lega z Avstrijo, sosedstvo koroškega, jezerskega, kamniškega in kranjskega območja, alpska pokrajina, krajinska parka Logarska dolina in Robanov kot, Regijski park Kamniško-Savinjske Alpe v ustanavljanju, območja Nature 2000, obsežni gozdni prostor, visokogorje, obnovljivi viri energije (les, voda, sonce), gorske kmetije, ekološko kmetovanje, naraščajoč turistični obisk, velik delež samozaposlenih (40 % delovno aktivnega prebivalstva), izboljševanje izobrazbene ravni (leta 2002 sta imeli dobri dve tretjini prebivalcev srednješolsko in desetina višješolsko izobrazbo) ter močan socialni kapital (društvena dejavnost, zavzetost ljudi na lokalni ravni, aktivna udeležba v procesih odločanja).

Pogled na središče Solčave. Foto: Tomo Jeseničnik.

Na drugi strani so omejitveni dejavniki, zlasti slaba prometna dostopnost, oddaljenost od urbanih središč in ogroženost pred naravnimi nesrečami. Glavna prometna vez je cesta po Savinjski dolini, ki jo po poplavih leta 1990 še vedno sanirajo. Prek prevalov Kranjski Rak in Črnivec je vzpostavljena povezava z Ljubljansko regijo in prek Pavličevega sedla ali Pavličevega vrha z avstrijsko Koroško. Občinsko središče je od najbližjega mestnega naselja Mozirja oddaljeno približno uro vožnje. Del ozemlja občine ogrožajo zemeljskimi plazovi. V vplivnem območju Macesnikovega plazua, kamor spada tudi naselje Solčava, so precejšnje omejitve pri urejanju prostora, kot so prepovedi parcelacije in prometa z zemljišči, gradnje in podobno.

Kljub velikim razvojnim potencialom glavno naselje Solčava nazaduje že nekaj desetletij, saj nima razvojnih vsebin in infrastrukture, v kateri bi se te lahko udeležile. Mladi odhajajo drugam, ni novih priseljencev, ljudje se starajo, stavbe v naselju se praznijo. V Solčavi živi 241 prebivalcev, od tega je 18 % starih in 53 % v starostni skupini od 15 do 49 let. Po podatkih Občine Solčava se čez naselje letno pelje več kot 100.000 turistov, kar je izreden potencial za razvoj turizma. Koriščenje vsaj dela tega potenciala bi posredno pomenilo izboljšanje socialnega in gospodarskega položaja tako Solčave kot celotne občine. Kraj želijo oživiti z obnovo stavb in umestitvijo razvojnih vsebin, kot so turistično-izobraževalno središče v stavbi Rinka, izgradnja večnamenskega objekta in tudi novih stanovanj.

K takšnim usmeritvam precej pripomorejo obetavni programi domačega prebivalstva, kakršni so predelava volne avtohtone jezersko-solčavske ovce, naraščanje števila

Ovce jezersko-solčavske pasme na paši. Foto: Primož Pipan.

Takole nastajajo izdelki iz polstene ovčje volne . . . Foto: Marko Slapnik.

kmetij s certifikatom ekološkega kmetovanja, oblikovanje okrasnega kamna logarskega apnenca, zeliščarstvo in ohranjanje ljudskih znanj.

Med ogledom Solčave si je v stavbi Rinka mogoče ogledati razstavo izdelkov iz polstene oziroma filcane ovčje volne, ki je nastala kot rezultat enega od tovrstnih programov. S predelavo volne avtohtonih slovenskih ovc jezersko-solčavske pasme je leta 2005 začela interesna skupina Zadruga Solčava. Skupina 12 članic je izvedla vrsto delavnic na temo polstenja (filcanja) volne z namenom izpopolniti lastno znanje in razviti nove izdelke. Med drugim so sodelovale z modnimi oblikovalci, študenti Likovne akademije in etnologi. V treh letih so razvile številna zanimiva oblačila, obutev, pokrivala, modne dodatke, nastopile so na mnogih prireditvah, registrirale blagovno znamko Bicka in na Mednarodni razstavi avtohtonih ovc in koz v Logarski dolini septembra 2007 pripravile prvo samostojno modno revijo.

Literatura in viri

- Bo Macesnikov plaz zgrmel v dolino? Savinjske novice 25-23, 19. 11. 1993. Celje, str. 10.
- Brenčič, M. in drugi 2001: Strokovne podlage za varovanje vodnih virov v Karavankah med zahodno Košuto, Jezerskim in Koprivno. Elaborat. Arhiv Geološkega zavoda Slovenije. Ljubljana, 112 str.
- Brodar, M. 1996: Potočka zijalka – paleolitsko najdišče. Zloženska k muzejski zbirki v gostišču Firšt.
- Buser, S. 1975: Osnovna geološka karta SFRJ 1 : 100.000. Tolmač za list Celovec. Arhiv Geološkega zavoda Ljubljana. Ljubljana.
- Buser, S., Drovenik, M., Pleničar, M., Ramovš, A. 1989: Geološki razvoj Slovenije. Enciklopedija Slovenije, 3. knjiga. Mladinska knjiga. Ljubljana, str. 195–203.
- Gozdnogospodarski načrt gozdnogospodarske enote Solčava 2000–2009. Območna enota Nazarje Zavoda za gozdove Slovenije. Uradni list RS 94/2002. Ljubljana, 142 str.
- Horvat, A., Galič, R. 1998: Sanacija Macesnikovega plazu pod Olševo. Ujma 12. Uprava Republike Slovenije za zaščito in reševanje Ministrstva za obrambo Republike Slovenije. Ljubljana, str. 179–181.
- Kotar, M., Brus, R. 1999. Naše drevesne vrste. Slovenska matica. Ljubljana, 320 str.
- Krajinski park Logarska dolina. Medmrežje: <http://www.logarska-dolina.si/slo/>, 3. 9. 2007.
- Melik, A. 1954: Slovenski alpski svet. Slovenska matica. Ljubljana, 606 str.
- Meze, D. 1966: Gornja Savinjska dolina – nova dognanja o geomorfološkem razvoju pokrajine. Dela SAZU 10. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Ljubljana, 199 str.
- Mioč, P. 1983: Osnovna geološka karta SFRJ 1:100.000. Tolmač za list Ravne na Koroškem. Zvezni geološki zavod. Beograd, 69 str.
- Orožen, A., M., Perko, D., Kladnik, D. (ur.) 1995: Krajevni leksikon Slovenije. Zgoščenka. Državna založba Slovenije. Ljubljana.

- Placer, L. 1999: Tektonska zgradba. Enciklopedija Slovenije, 13. knjiga. Mladinska knjiga. Ljubljana, str. 214–215.
- Popis 2002. Statistični urad republike Slovenije. Ljubljana. Medmrežje: <http://www.stat.si/popis2002/si/default.htm>, 1. 10. 2009.
- Poročila o delu društva Panorama 2004–2007. Podolševa.
- Statistični letopis 2009. Statistični urad republike Slovenije. Ljubljana. Medmrežje: http://www.stat.si/letopis/2010/31_10/31-02-10.htm, 1. 10. 2009.
- Tollmann, A. 1985: Geologie von Österreich. Band 2. Franz Deuticke. Wien, str. 281–299.
- Trajnostni razvoj v Kamniško-Savinjskih Alpah – analiza poselitve in razvojnih možnosti za območje predvidenega regijskega parka Kamniško-Savinjske Alpe. Elaborat. Logarska dolina d. o. o. Domžale, 2006, 95 str.
- Vider, V. 1982: Zapiski o Solčavi in njeni okolici. Prispevki k zgodovinskemu in etnografskemu gradivu. Turistično društvo Solčava. Solčava, 185 str.
- Vlaj, B. 2001: Program dodatnih raziskav za proučitev možnosti sanacije Macesnikovega plazu. Elaborat. Ljubljana, 15 str.
- Zadruga Solčava. Medmrežje: <http://www.zadruga-solcava.si/>, 3. 9. 2007.

POHODNIŠKA ESKURZIJA PO GOLTEH

Martina Pečnik Herlah, Ida Jelenko

Vodji: Martina Pečnik Herlah, univerzitetna diplomirana geografka,
Martina Pečnik Herlah s. p., Raziskovanje in razvoj, Radegunda;
Ida Jelenko, univerzitetna diplomirana geografka,
ERICo Velenje, Inštitut za ekološke raziskave d. o. o.

Ekskurzija je bila izvedena 20. septembra 2008.

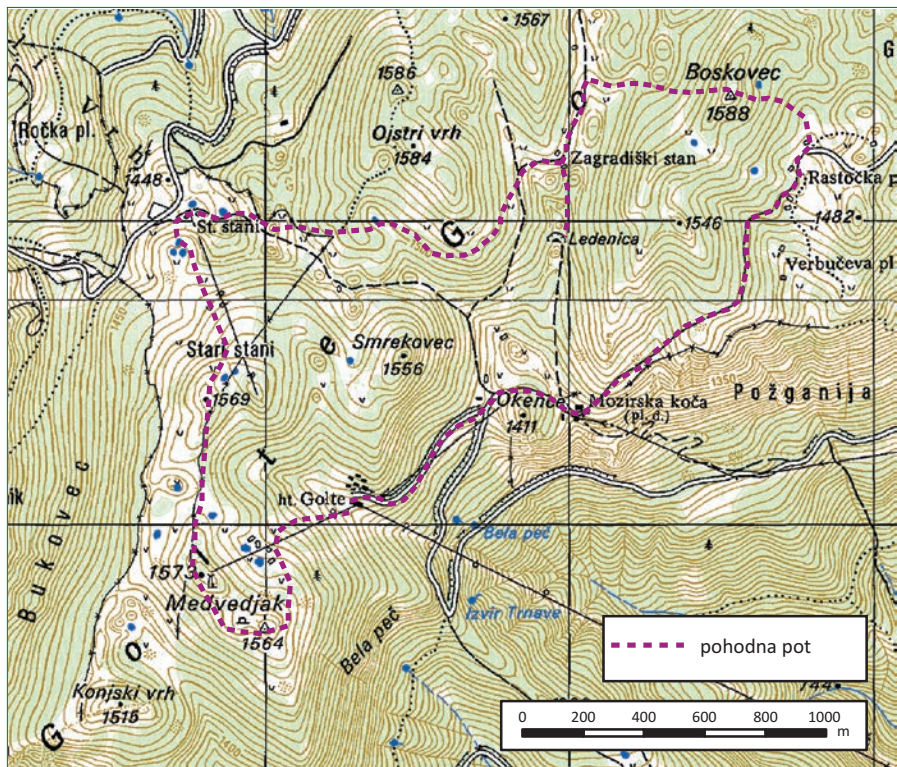
Potek poti: Ljubljana – Mozirje – Radegunda – Medvedjak (1564 m) – Konjski vrh (1514 m) – Stari stani – Boskovec (1587 m) – Radegunda – Mozirje – Ljubljana

Uvod

Golte so razgibana visoka kraška planota na vzhodnem obrobju Kamniško-Savinjskih Alp, ki se dviguje nad Zgornjo Savinjsko dolino in navezuje na Smrekovsko pogorje. Posamezni kopasti vrhovi segajo nad 1500 m visoko: Boskovec (1587 m), Medvedjak (1573 m) in Smrekovec (1550 m). Z vidika krasoslovja spada kras na Golteh v kategorijo osamelega krasa, saj so v sosedstvu planote neprepustne kamnine, zlasti andezit in andezitni grohi Smrekovškega pogorja. Kraške poteze se kažejo v mnogih pokrajinskih prvinah: reliefnih oblikah, oskrbi z vodo in celo v zemljepisnih imenih.

Med kraškimi pojavi so najpogostejše jame, manjša brezna in kraški izviri pod robom planote. Čeprav zaradi kraške hidrologije na planoti ni površinskih voda, je tovrstna voda vseeno prisotna v antropogenih „mlakužah“ in akumulacijskem jezeru. Mlakuže so namenjene napajanju živine, akumulacijsko jezero pa so uredili leta 2000 za potrebe zasneževanja smučišč, po katerih so Golte širši javnosti najbolj znane. Začetki smučarskega središča segajo v leto 1969, ko je Izletnik Celje začel z gradnjo hotela, nihalke in druge turistične infrastrukture. Med ostalimi gospodarskimi dejavnostmi sta omembe vredni še gozdarstvo in kmetijstvo. Večino površja namreč porašča smrekov gozd, ki je lastnikom glavni vir zaslužka. Del negozdnih zemljišč je namenjen planinskemu pašništvu, ki je organizirano v okviru pašnih skupnosti, nekateri kmetje pa živino pasejo tudi samostojno.

Najbolj zanimivo je rastlinstvo na Mozirski Požganiji, kjer na karbonatni podlagi skalnatega pobočja uspeva raznovrstno toploljubno rastlinje. Požganija spada med gozdove

Pohodniška ekskurzija poteka po Poti po Golteh in planinskih poteh v osrednjem delu kraške planote. Krožna pot se začne pri hotelu, do koder se pride z nihalko. Vir: Javne informacije Slovenije, Geodetska uprava Republike Slovenije, Topografska karta 1 : 25.000, lista Žerjav (1999) in Mozirje (1999).

s posebnim namenom, saj ima status gozdnega rezervata. Raznovrstna flora planote je predstavljena v alpskem vrtu Alpinetum, ki so ga uredili v bližini hotela Golte. Poleg hotela so na Golteh še planinska kočica, okrepčevalnice in pastirski stani, med katerimi je prenekateri spremenjen v počitniško bivališče.

Turizem na Golteh

Zimsko-letni turistični center Golte je v svoji zgodovini pogosto menjaval lastnike. Ustanovitelj je bilo podjetje Izletnik Celje, zadnjih pet let z njim upravlja družba Golte d. o. o. Njen večinski lastnik je PV Invest d. o. o., ki je hčerinsko podjetje Premogovnika Velenje. Manjši lastniški deleži so razporejeni med lokalna podjetja in vseh devet občin tako ime-

novane Savinjsko-Šaleške regije, ki zastopajo lokalne interese. Prejšnji lastnik je bilo italijansko podjetje Schaer&Reden, ki se je leta 2008 v celoti umaknilo iz lastniške strukture.

Smučišča se razprostirajo na 50 do 75 hektarjih, na katerih je od 12 do 15 km smučarskih prog. Smučarji se prevažajo s trosedežnico, dvema dvosedežnicama, dvema vlečnicama in tekočim trakom za otroke. Do smučišč lahko iz doline pridejo s trikilotrsko nihalko, zunaj zimske sezone je možen tudi dostop po cestah iz Mozirja prek Šmihela in z Ljubnega prek Tera. Na Golte vodijo številne planinske poti iz mozirske in ljubenske strani ter s Smrekovškega pogorja.

Zaradi premajhne kapacitete nihalke ob množičnem obisku smučarjev ob koncu tedna že nekaj let načrtujejo izgradnjo dveh novih žičniških povezav do višje ležečih parkirišč v Šmihelu in Teru nad Ljubnim. Ker so Golte kraška planota brez površinskih voda, se voda za preskrbo objektov prečrpava iz izvirov na nadmorski višini 1000 metrov. Za potrebe zasneževanja smučišč so leta 2000 uredili umetno jezero s prostornino 35.000 m³. Tolikšna količina vode zadošča za približno 70.000 m³ snega, s katerim bi lahko s 30 cm debelo plastjo snega prekrili vse smučarske proge v širini 50 m.

Največ obiskovalcev imajo Golte pozimi, ko so urejene smučarske proge. Po podatkih podjetja Golte d. o. o. jih vsako zimo obiše povprečno okrog 80.000 smučarjev. Štiri petine je dnevnih obiskovalcev in le petina stacionarnih. Zaradi želje po povečanju števila stacionarnih gostov so povečali hotel in ga obogatili z dodatno turistično ponudbo, bazenom, savno in podobnim. Z gradbenimi deli so začeli leta 2009.

Strukturo obiskovalcev in njihovo mnenje o turistični ponudbi na Golteh smo preučevali v posebni raziskovalni skupini za turizem v okviru 20. raziskovalnega tabora ERICa Velenje, izvedenega avgusta 2008. Z anketiranjem smo prišli do naslednjih ugotovitev:

- večina obiskovalcev prihaja iz Celjske regije, povprečen čas prevoza od njihovega doma do izhodišča je bil namreč eno uro;
- večina anketiranih obiskovalcev je bila na Golteh že več kot petkrat, torej gre za ljudi, ki se večkrat vračajo v to turistično središče;
- prevladujejo enodnevni gostje, ki na Golte zahajajo iz pohodniških in rekreacijskih vzgibov; obiskovalci so večinoma dobro seznanjeni z naravnimi znamenitostmi, med katerimi najpogosteje omenjajo alpski vrt Alpinetum;
- najbolj obiskane so točke, ki jih povezuje Pot po Golteh (smučišče, planina Stari stani, Ledenica, Boskovec, gozdnata pokrajina);
- 70 % anketiranih je pritrdilo, da je turistična ponudba na obravnavanem območju ustrezna; najbolj pogrešajo pogostejšo odprtost koč na Treh plotih, kakovostnejšo namestitve v okoliških kočah, boljše urejenost hotela in prireditve, ki bi privabliale goste (Pečnik 2008).

Krajinski park Golte

Planota Golte je bila kot krajinski park zavarovana leta 1987 z Odlokom o razglasitvi naravnih znamenitosti ter kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju občine Mozirje

Leta 1969 odprto smučarsko središče na Golteh se zdaj promovira kot zimsko-letni turistični center. Foto: Martina Pečnik Herlah.

Hotel Golte ob zgornji postaji nihalke pred posodobitvijo in povečavo. Foto: Primož Pipan.

Umetno jezero, narejeno za potrebe zasneževanja. Foto: Primož Pipan.

Golte so s svojimi razglednimi potmi za obisk privlačne v vseh letnih časih. Foto: Primož Pipan.

(1987). 1354 ha prostran Krajinski park Golte ima status geološke in geomorfološke naravne vrednote državnega pomena. Po podatkih Atlasa okolja (2008) je na območju parka pet naravnih vrednot lokalnega pomena in 22 naravnih vrednot državnega pomena.

Predstavitev Golt na spletnih straneh Zavoda za varstvo narave (medmrežje):

„Visoka kraška planota Golte, ki spada k predgorju južnih apneniških Alp, je pravzaprav tip tako imenovanega osamelega krasa, saj ima širše obrobje iz neprepustnih kamenin. V glavnem so to andezitni in andezitni grohi, ki oklepajo planoto skorajda z vseh strani, ter gornjegrajski skladi, ki se v širšem ali ožjem pasu pojavljajo na južnih pobočjih. Planota Golte z ostenjem Požganija, ki velja za največjo naravno znamenitost, je v osrednjem delu iz zgornje triasnih, na obrobju pa iz srednje triasnih apnencev. Kras na Golteh je tip planotastega krasa z vsemi značilnostmi: večjimi in manjšimi vrtačami, suhimi dolinami, podzemeljskimi jamami (Lednica, Kebrova luknja, Medvedja jama, Mesarska lopa) in naravnimi okni. Veliko vrednost daje planoti tudi pestra kulturna krajina, kjer gre za dinamično menjavanje pašnikov in gozdnih površin.“

Vrni del planote je zaradi zastopanosti redkih vrst ptic in habitatov uvrščen v potencialno območje Natura 2000 Kamniško-Savinjske Alpe in Vzhodne Karavanke (Atlas okolja 2008). Spada v posebno območje varstva, manjši del tudi v posebno ohranitveno območje. Območje Natura 2000 se razteza približno od nadmorske višine 1200 m do najvišje točke Golt, 1587 m visokega Boskovca. Zavzema severni in jugozahodni del planote. Območje vmesnih vrzeli je uvrščeno v ekološko pomembno območje. Območje Krajini-

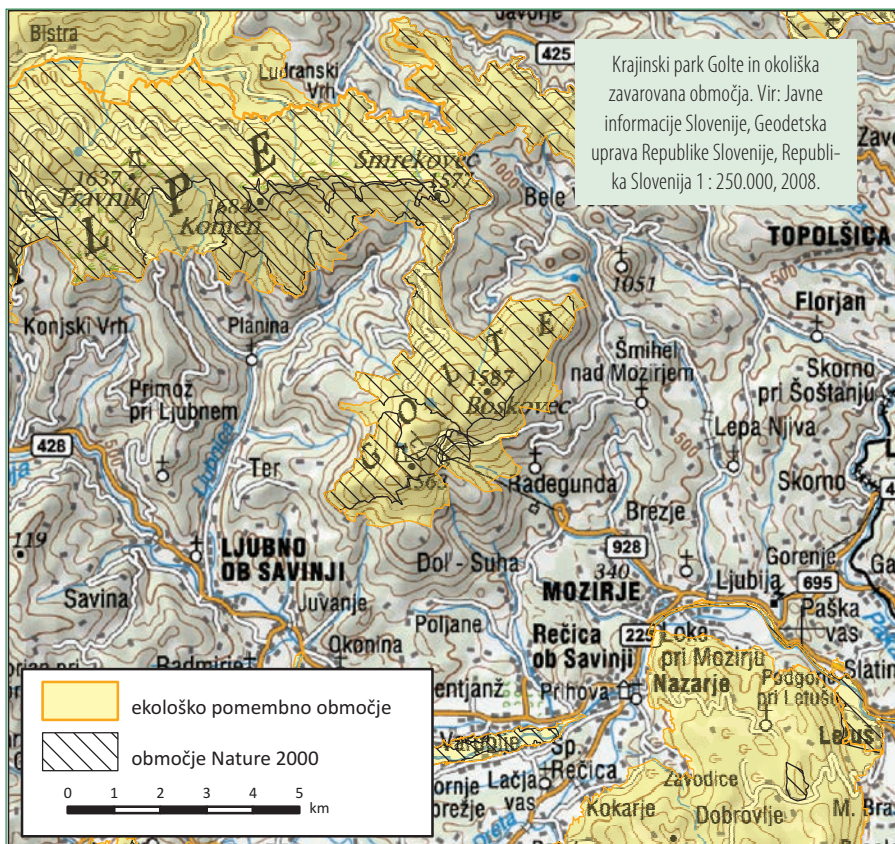
skega parka Golte upravno spada k občinam Mozirje, Rečica ob Savinji in Ljubno, sam krajinski park pa nima upravljavca.

Razvojnih projektov, ki bi bili vezani na varovanje naravnih vrednot v krajinskem parku, do zdaj ni bilo. Skupen lokalni projekt je bil edino predlog za ureditev alpskega vrta, v katerem so v začetni fazi sodelovali Ekološko hortikulturno društvo Mozirski gaj Mozirje, Občina Mozirje in podjetje Golte d. o. o.

V kolikšni meri je Krajinski park Golte znan obiskovalcem, smo ugotavljali v okviru anketiranja obiskovalcev na raziskovalnem taboru ERICA avgusta 2008. Polovica anketirancev ve, da je vršni del planote Golte zavarovan kot krajinski park.

Tabla Zavoda za varstvo narave, ki označuje vstop v krajinski park, se na Planinski ravni nad Šmihelom sramežljivo skriva za smrekami. Foto: Martina Pečnik Herlah.

Večini med njimi se zdi takšen status precej pomemben za turistično ponudbo določene območja (Pečnik 2008).

Problematika upravljanja z divjadjo

Golte so naravovarstveno zelo pomembno območje, ki ima poleg nekaterih zavarovanih živalskih vrst, ki so zaščitene z območji Natura 2000, tudi zelo bogato favno sesalcev. Tu naletimo na prostoživeče srnjad, gamsa, muflona, divjega prašiča, jazbeca, lisico, različne kune in celo medveda, ki občasno prečka planoto.

Zaradi posebnega prepleta kulturne pokrajine z gozdnim ekosistemom ter miru, ki vlada na tej planoti, se je populacija divjih prašičev precej povečala. Zadnje čase velja podobno za večji del Slovenije, kar ima za posledico veliko škodo, ki jo ta vrsta divjadi povzroča na planinskih pašnikih in kmetijskih zemljiščih nasploh. Divji prašič, ki zelo uspešno kljubuje človekovim pritiskom, se je namreč uspešno prilagodil življenjskim razmeram v kulturni pokrajini. Socialno življenje, visok reprodukcijski potencial, velika gibljivost, prehranjevanje z raznovrstno hrano ob zmožnosti specializacije na energetske bogate vire in inteligenca so vrstne značilnosti, ki omogočajo tovrstno uspešnost (Geisser in Reyer 2005; Jerina in drugi 2006; Schley in drugi 2008).

Divji prašič je v Sloveniji med vsemi vrstami prostoživečih živali najbolj problematična vrsta, zato je, upoštevaje pritiske lastnikov zemljišč, trajnostno upravljanje z njo ogroženo. Gre namreč za upravljavsko deficitno vrsto, saj so upravljavci lovišč oziroma lovske družine dolžni poravnati škodo, ki jo povzročajo divji prašiči in druga divjad. Povračilo škode za lovske družine pomeni finančno oviro za izvajanje drugih pomembnih nalog s področja upravljanja z divjadjo. Še bolj daljnosežne so nefinančne posledice škode, ki jo povzroča divjad. Kažejo se zlasti v odklonilnem stališču lokalnih skupnosti do splošnih nalog, povezanih z ohranjanjem prostoživečih živali.

Planinsko pašništvo

Golte so na območju tradicionalnega pašništva v Kamniško-Savinjskih Alpah. Organizirano pašništvo se je začelo pojavljati na prelomu iz 19. v 20. stoletje. Na planoti deluje več planin, ki pripadajo pašni skupnosti Hleviše (sestavljajo jo kmetje iz Šmihela), planini Stari stani, kjer pasejo kmetje iz Tera in z Ljubnega ob Savinji, poleg teh pa je še več zasebnih planin posameznih kmetov. Hleviše in Stari stani še imajo pastirja, medtem ko na drugih planinah živino pasejo v lesenih ali žičnatih ogradah, lastniki pa stanje živine in pašnikov pregledujejo le občasno.

Pašniki so na nadmorski višini med 1000 in 1500 m. Pašna sezona traja praviloma od konca maja do sredine septembra, na pašnikih na nižjih nadmorskih višinah (med 800 in 1000 m) se lahko podaljša do enega mesca. V sodobnosti večina kmetov pripelje živino na planino na traktorskih prikolicah, dva kmeta z Ljubnega pa jo še vedno priženeta in

Divji prašiči lahko na travinju naredijo zelo veliko škodo. Pašnik na fotografiji je v bližini planine Stari stani. Foto: Ida Jelenko.

odženetna v dolino na tradicionalen način, torej peš (Prauhardt 2008). Na planini Stari stani in Mozirskih planinah je skupni pašnik razdeljen na manjše dele, tako imenovane čredinke. Potem ko živina določeno čredinko popase, jo prestavijo na naslednjo. Na planini Hleviše so pašniki v enem samem kosu.

Vsaka planina ima hlev za živino (stan) in koč (bajto) za pastirja, ki je namenjena bivanju in planšarskim opravilom pastirja. V preteklosti je bilo na Šmihelskih planinah zaradi individualnega gospodarjenja več pastirskih bajt, a so jih opustili in večina jih je že propadla.

Ker so planine večinoma v gozdnem pasu, so izpostavljene zaraščanju. Zato jih njihovi uporabniki vsako leto pred pašno sezono pašniki čistijo s sekanjem mladih dreves in grmičevja.

Poleg hitrega zaraščanja je za planinsko pašništvo precejšnja težava pomanjkanje vode, saj zaradi kraškega značaja planote padavinska voda odteka v podzemlje. Na dan prihaja v izviroh na nadmorski višini okrog 1000 m ali nižje v dolini.

Kmetje so zato za napajanje živine uredili tako imenovane mlakuže. Manjše kotanje so obložili z neprepustnim gradivom, na primer glino, in ustvarili jezerca, v katerih se zbira deževnica. V primeru suše kmetje v mlakuže vodo dovažajo.

Pomanjkanje vode je eden glavnih razlogov, da na tem območju ni prišlo do razvoja sirarstva. Kmetje že od nekdaj na pašo dajejo predvsem mlado govedo, telice in breje ali „presušene“ krave. Molznice ostajajo doma, saj je oddaja mleka za večino kmetov

Poleg krav se na Mozirskih planinah pasejo tudi konji. Foto: Ida Jelenko.

Priprave na mašo v kapelici Dobrega pastirja. Foto: Martina Pečnik Herlah.

glavni vir zaslужka. V preteklosti je bilo običajno, da je na planini bila tudi molzna krava za pastirja, zdaj pa nobeden od obeh preostalih pastirjev nima več krave molznice in s tem tudi ne ponudbe mlečnih izdelkov. Kislo mleko je mogoče dobiti le v koči Pri treh plotih, kamor ga pripeljejo od kmeta Kebra v Radegundi.

Število živine se je glede na nekdanje močno zmanjšalo, planinski pašniki se zaraščajo, zmanjšuje se število kmetov in številčnost njihovih čred. Na območju planine Stari stani se pase med 70 in 80 glav živine, v preteklosti je je bilo tudi do dvakrat več. Kriterij za primerno število živine na planinskih pašnikih, pri katerem je zagotovljena zadostna količina hrane, je ena glava velike živine na hektar pašnih zemljišč (Prauhardt 2008).

Planinsko pašništvo bogati kulturno življenje, ne samo v smislu ohranjanja ustnega ljudskega izročila in planšarskih noš, ampak tudi v duhovnem življenju. Na večjih planinah so lesene pastirske kapelice, ki so pastirjem omogočale bogoslužje, za katerega so bili prikrajšani v času odsotnosti od doma. Takšna kapelica, imenovana kapelica Dobrega pastirja, stoji pri Mozirski koči. Leta 1993 so jo pašna skupnost in kmetje, ki pasejo na Mozirskih planinah, postavili z namenom, da se zahvalijo za pašo in svojo živino obvarujejo pred slabim, na primer pred poginom, udari strel ali slabo pašo. Maše so organizirane glede na pašno sezono. Vsako leto je ena na začetku sezone, ko kmetje priženejo živino na planine, in ena na koncu, ko jo odpeljejo domov. Maša je tudi sredi poletja in 15. avgusta ob Velikem šmarnu, ki mu tu pravijo Velika gospojnica.

Kraški pojavi

Kraški značaj površja na Golteh vpliva na številne pokrajinske prvine, tudi na zemljepisna imena. Zemljepisno ime Golte je namreč vodnega izvora. Nanaša se namreč na „*hrib, ki pogólta vso vodo*“, saj na apnenčasti planoti vsa voda prenikne v podzemlje. Voda teče skozi jamske rove in brezna ter odteka v kraške izvire pod planoto, kjer so močni izviri Ljubije, Trnave in Župnekovo žrelo. Večina med njimi je izrabljena za vodna zajetja, izvir Ljubije je na primer glavni vir pitne vode za preskrbo celotne Šaleške doline.

Izvir Ljubije je zanimiv tudi zaradi svojega videza in lokacije v samotni dolini. Glede na način iztekanja vode spada med prelivne sifonske ali vokliške izvire; voda prihaja na plan iz globokega temnega tolmana brez vidnega dna. Povprečni pretok vode, ki prihaja iz Golt in sosednje doline Zaloka v Belih Vodah, je 1,3 m³/sek. Zaloka je primer kontaktnega krasa, saj je na stiku slabo prepustnih kamnin vulkanskega izvora iz Smrekovškega pogorja in apnenca, ki sem sega iz Golt (Kranjc 1979). Na stiku obeh kamnin voda izginja v ponorih in teče proti izviru Ljubije. Ker je na izviru zelo trda, v okolico izloča kalcit in druge raztopljene snovi, kar s pridom koristijo mahovi v kamniti strugi potoka. Zaradi svoje velike naravne vrednosti je kraški izvir Ljubije zavarovan kot naravna vrednota državnega pomena.

Po podatkih Jamarskega kluba Topolšica je bilo leta 2002 na planoti Golte evidentiranih 15 kraških jam. Najbolj znana med njimi je Ledenica, z vidika naravne dediščine so pomembne še Kebrova luknja, Konečka otlica, Mozirska jama na Golteh, Medvedja jama in Konečka zijalka. Turistično najbolj obiskana je Ledenica, do katere pripelje Pot po Golteh.

Kraška pokrajina pod vrhom Medvedjaka. Foto: Primož Pipan.

Kljub zakrasedlosti je tudi na Golteh nekaj površinskih vodnih teles, ki so jo kmetje uredili za napajanje živine. Foto: Primož Pipan.

Jama se prične s krajšim breznom, na dnu katerega je jamski prostor, kjer se nizke temperature zadržujejo prek poletja, kar omogoča ohranjanje ledu čez vse leto. Nekoč so v takšnih jamah pastirji in kmetje shranjevali živila.

Alpska flora

Na Golteh prevladuje sekundarni smrekov gozd, ki ga prekinjajo pašniki in travniki. Zaradi ohranjanja biotske pestrosti velja na območju krajinskega parka poseben varstveni režim. Obstoječa kmetijska zemljišča obdelujejo ekstenzivno in ob tem preprečujejo njihovo zaraščanje z gozdom (Kugonič 2008).

Mozirska Požganija spada v kategorijo gozda s posebnim namenom in ima status gozdnega rezervata (Gozdovi v občini Mozirje 1999). Ime skalovja je iz petdesetih let prejšnjega stoletja, ko je pobočje zajel velik požar. Takrat je bilo prvotno rastlinstvo uničeno, sčasoma pa se je začela vzpostavljati nova rastlinska odeja. Spomin na ta dogodek se je ohranil v spremenjenem ledinskem imenu.

Na 19. raziskovalnem taboru ERICA Velenje leta 2007 je delovala tudi skupina za alpsko floro, ki je na območju Krajinskega parka Golte popisovala rastlinske vrste (Kugonič 2008). Njeni člani so popisali 97 rastlinskih vrst, največ na rastiščih zunaj smučišč. Dobra tretjina med njimi je bila zdravilnih, kar kaže na veliko zastopanost zelišč. Najdene so bile tudi rastlinske vrste, ki so po Uredbi o zavarovanih prosto živečih rastlinskih vrstah (2004) zava-

Na vhodu v Alpinetum nas pozdravi hudomušen vratar, ki zna povedati marsikaj zanimivega. Foto: Martina Pečnik Herlah.

rovane. Šlo je za deset rastlinskih vrst iz družin nebinovk (Asteraceae), tolstičevk (Crassulaceae), med katere spadajo netreski, klinčnic (Caryophyllaceae), šmarničevk (Convallariaceae), kukavičevk (Orcidaceae), lilijevk (Liliaceae) in jegličevk (Primulaceae).

Leta 1998 so Ekološko hortikulturno društvo Mozirski gaj, Občina Mozirje in Golte d.o.o. zasnovali predlog o ureditvi Alpskega vrta – Alpinetuma, v katerem naj bi predstavili rastline z območja Golt. Ideja je bila realizirana leta 2005. Ob obisku alpskega vrta lahko na zanimiv način spoznamo najpogostejša drevesa, zelišča, travniške rastline, gobe in ptiče z območja krajinskega parka.

Literatura in viri

Atlas okolja 2008. Medmrežje: <http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/>, 17. 9. 2008.

Geisser, H., Reyer, H. U. 2005: The influence of food and temperature on population density of wild boar *Sus scrofa* in the Thurgau (Switzerland). *Journal of Zoology* 267-1. Wiley-Blackwell, str. 89–96.

Gozdovi v občini Mozirje. Strokovno mnenje. Območna enota Nazarje Zavoda za gozdove Republike Slovenije. Nazarje, 1999, 6 str.

Izletniška karta Zgornje Savinjske doline. Geodetski zavod Slovenije. Ljubljana, 1999.

Jerina, K., Debeljak, M., Džeroski, S., Kobler, A., Adamič, M. 2003: Modeling the brown bear population in Slovenia: a tool in the conservation management of a threatened species. *Ecological Modelling* 170. Elsevier, str. 453–469.

Kranjc, A. 1979: Kras v povirju Ljubije. *Geografski vestnik* 51. Geografsko društvo Slovenije. Ljubljana, str. 31–42.

Kugonič, V. N. 2008: Alpska flora. Zbornik raziskovalnih taborov Golte 2007/08. ERICo Velenje. Velenje, str. 13–17.

Medmrežje: <http://www.zrsvn.si/>, 17. 9. 2008.

Odlok o razglasitvi naravnih znamenitosti ter kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju občine Mozirje. Uradni list SRS 27/1987. Ljubljana.

Odlok o razglasitvi naravnih znamenitosti v občini Mozirje. Uradni list SRS 6/1980, str. 450.

Pečnik Herlah, M. 2008: Turizem na Golteh. Zbornik raziskovalnih taborov Golte 2007/08. ERICo Velenje. Velenje, str. 55–60.

Prauhart, T. 2008: Planinsko pašništvo. Zbornik raziskovalnih taborov Golte 2007/08. ERICo Velenje. Velenje, str. 61–65.

Schley, L., Dufréne, M., Krier, A., Frantz, A. C. 2008: Patterns of crop damage by wild boar (*Sus scrofa*) in Luxembourg over a 10-year period. *European Journal of Wildlife Research* 54-4. Springer, str. 589–599.

Strategija razvoja turizma v občini Mozirje. Občina Mozirje. Mozirje, 2005, 57 str.

Uredba o zavarovanih prosto živečih rastlinskih vrstah. Uradni list RS 46/2004. Ljubljana.

KOČEVSKA – MED PRASKAMI ZGODOVINE IN IZZIVI PRIHODNOSTI

Rok Ciglič

Vodja: Rok Ciglič, absolvent geografije,
Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Ekскурzija je bila izvedena 20. oktobra 2007.

Potek poti: Ljubljana – Ribnica – Prigorica – Gotenica – Kočevska Reka – Borovec – Krempa – Borovec – Banja Loka – Kostel – Kočevje – Ljubljana

Postaje: 1. Prigorica
2. Kočevska Reka
3. Borovec pri Kočevski Reki in Krempa
4. Kostel
5. Željnske jame
6. Kočevje
7. Rudniško jezero

Uvod

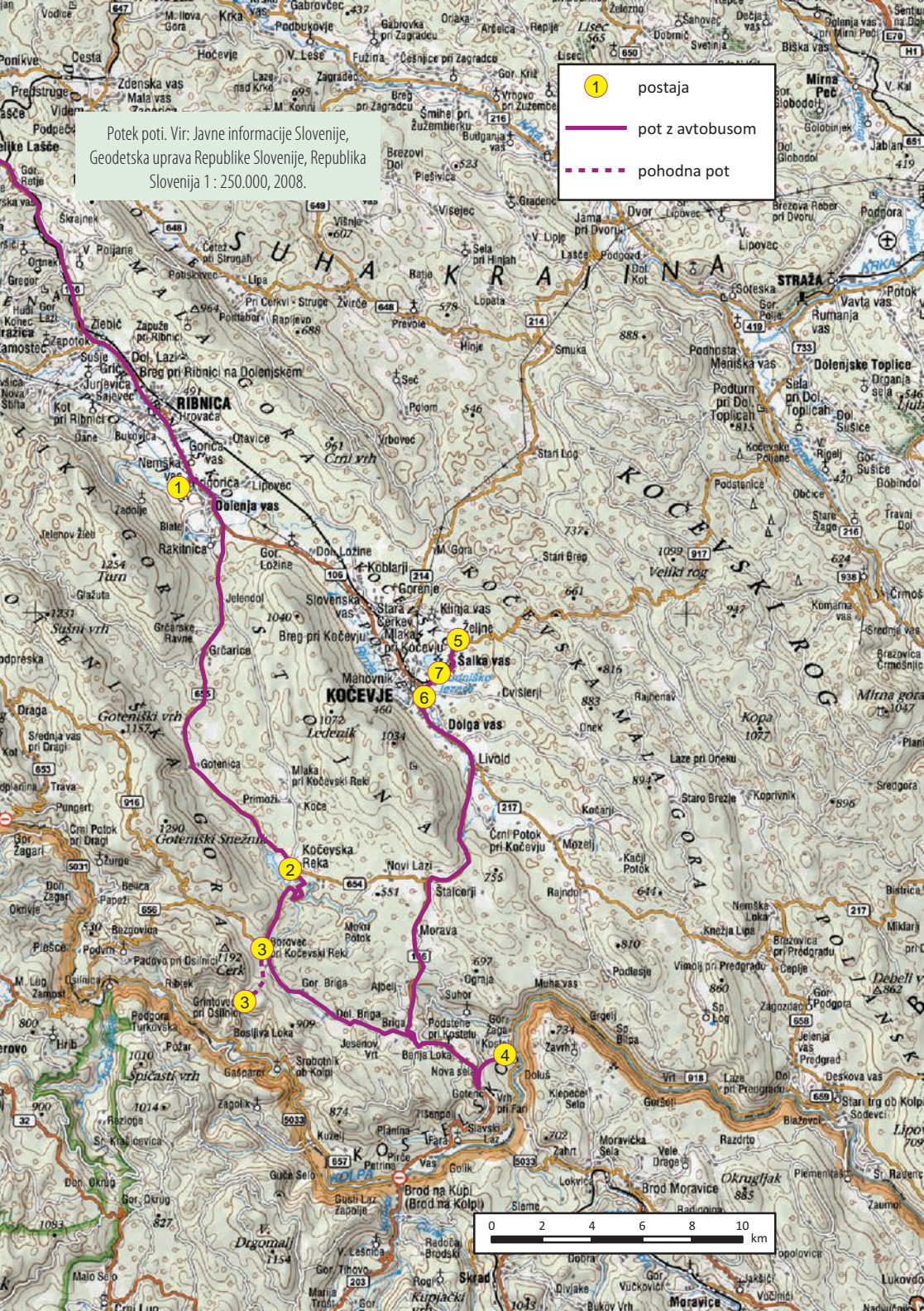
Kočevska je v očeh Slovencev slabo poznana. Za to so krivi predvsem dogodki iz srede 20. stoletja, ko je med drugo svetovno vojno doživela najprej izselitev večine prebivalstva, po vojni pa še zaprtje velikega območja okrog Kočevske Reke in Gotenice, ki je bilo v veljavi vse do leta 1990. Zato je glavni namen ekskurzije bolje spoznati pokrajino z mnogimi naravnimi privlačnostmi, ter življenje prebivalcev, ki se dandanes spopadajo s počasnim gospodarskim razvojem, slabo infrastrukturo, odmaknjenostjo ter pomanjkanjem pokrajinske identitete.

Temeljne geografske značilnosti Kočevske

Kočevska je obmejna pokrajina v jugovzhodnem delu Slovenije. Čeprav se v literaturi omenja tudi kot pokrajina med Turjakom in Kolpo (Gerlanc 1956), jo lahko omejimo na

Potek poti. Vir: Javne informacije Slovenije, Geodetska uprava Republike Slovenije, Republika Slovenija 1 : 250.000, 2008.

1 postaja
— pot z avtobusom
- - - pohodna pot

območje med Loškim potokom, Ribniškim poljem in Suho krajino na severu, vzhodnim robom Velikega Roga na vzhodu ter Kolpsko dolino na jugu in zahodu. Pri tem velja poudariti, da se krepi lokalna identiteta obeh novo nastalih občin ob Kolpi, Kostela in Osilnice.

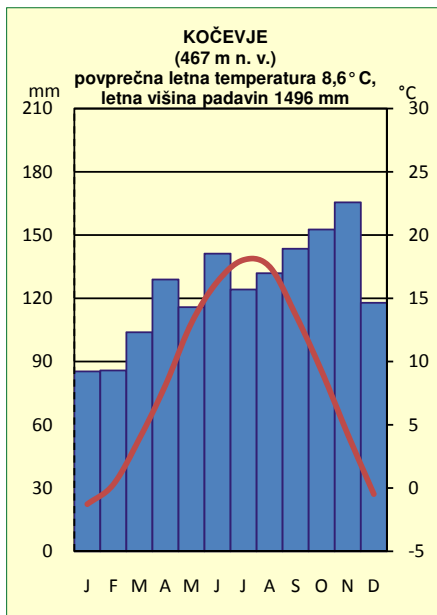
Območje je večinoma kraško, površinski vodotoki so praviloma omejeni le na kraško polje ter območje permskih konglomeratov in peščenjakov. Ti so kot nekakšni otoki nekrasa sredi mezozojskih apnencev in dolomitov, kjer so razviti različni kraški pojavi (Slovenija ... 1998).

Kraško površje s podzemnim pretakanjem vode in plitvimi prstmi – prevladuje je rjava pokarbonatna prst, rendzina in oglejena prst ob vodotokih (Slovenija ... 1998) – ni naklonjeno kmetijstvu. Obsežna prostranstva so zato že od nekdaj poraščena z gozdom, ki v občini Kočevje pokriva skoraj 85 % ozemlja (Evidenca dejanske rabe kmetijskih ... 2006). Med gozdnimi združbami prevladujejo bukove in jelove združbe (Devjak 2001).

Takšno rastlinje je razširjeno tudi zaradi podnebnih značilnosti. Območje se namreč uvršča v zmerno celinsko podnebje zahodne in južne Slovenije. Značilna zanj sta nižja povprečna aprilaska temperatura od oktobrske in submediteranski padavinski režim s primarnim padavinskim viškom jeseni in sekundarnim pozno spomladi oziroma zgodaj poleti. Letna višina padavin je zelo različna in se giblje med 1300 in 2800 mm (Geografski atlas ... 1998).

Zgodovina Kočevske je samosvoja in je pomembno vplivala na zdajšnje poselitveno stanje. Osrednji del pokrajine je bil stalno poseljen šele v 14. stoletju. Takrat so Ortenburžani načrtno naselili nemško govoreče kmete iz Tirolske in Koroške z namenom, da bi pokrajino kultivirali. Ti prvi prebivalci so ohranili svojo identiteto in jezik, s čimer se je izoblikoval nemško govoreči otok sredi slovenskega narodnega ozemlja. Območje kočevskih Nemcev (imenujemo jih tudi Kočevarji) je leta 1418 prešlo pod oblast grofov Celjskih, kmalu zatem pa pod Habsburžane. Pod njihovo vladavino so leta 1492 pridobili tudi zelo pomembno pravico do svobodnega krošnjarjenja in trgovanja z drugimi izdelki domače obrti ter južnim sadjem. Tako so lahko kmetje lažje premagovali težke naravne razmere za kmetijstvo ter bolje izkoristili obilico lesnih zalog okoliških gozdov. V 17. stoletju so lastniki Kočevske postali turjaški grofje – Auerspergi (Spletna stran ... 2006).

Zemljiška odveza v 19. stoletju in na novo uvedeni davki so ljudi silili k izseljevanju in

Klimogram Kočevja (Klimatski podatki ... 2005).

Gozdna in travnata prostranstva Kočevske so pravi raj za pohodnike. Foto: Primož Pipan.

En od skrivnih utrjenih objektov je tudi v Borovcu pri Kočevski Reki. Foto: Primož Pipan.

iskanju zaposlitve v mestih. Sama Kočevska ni zmogla zaposliti vsega prebivalstva, čeprav je bilo veliko žag, mlinov, glažut, opekarn, raznih obrtnih delavnic, obratoval je premogovnik, leta 1893 pa je bila odprta železniška proga Ljubljana–Kočevje. Zaradi tega so se ljudje izseljevali, še zlasti kočevski Nemci, katerih število je od konca 19. stoletja nenehno nazadovalo (Gerlanc 1956). Najbolj občutne so bile spremembe med drugo svetovno vojno in po njej. Med vojno se je prostovoljno izselilo 11.509 Kočevarjev, ki so se naselili v Spodnjem Posavju, od koder so slovensko prebivalstvo deportirali v Srbijo in Nemčijo. Med italijansko ofenzivo so bile mnoge kočevske vasi požgane (Spletna stran ... 2007).

Razlika v številu prebivalcev in številu naseljenih vasi na območju občine Kočevje pred drugo svetovno vojno in po njej je velika. Ob popisu leta 1931 je v mejah zdajšnje občine živelo 16.300 prebivalcev v 103 naseljih, leta 1948 pa samo še 10.351 prebivalcev v 66 naseljih (Demografski podatki 2007). Ob koncu vojne je bila številka še nižja, saj se je v prvih povojnih letih zlasti v mesto Kočevje in njegovo bližnjo okolico priselilo veliko ljudi iz drugih delov Slovenije. Ferenc (2005) navaja, da je bilo na območju nekdanje poselitve kočevskih Nemcev, ki sega tudi prek meja občine Kočevje, ob začasem popisu leta 1945 vsega 6432 prebivalcev.

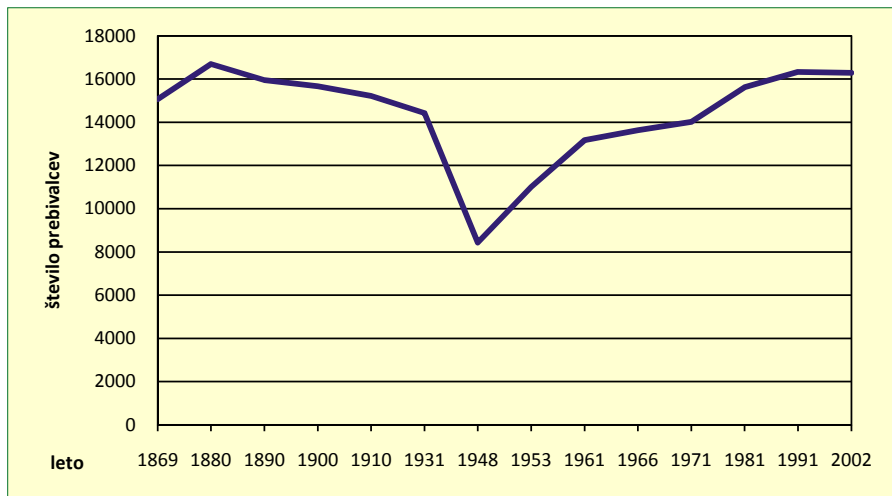
Po drugi svetovni vojni so Kočevski zaradi prostranega neposeljenega ozemlja, obsežnih gozdov in odmaknjenosti namenili posebno vlogo. Del območja okrog Gotenice so namreč zaprli za javnost, saj so tam po sporu Jugoslavije s Sovjetsko zvezo zgradili podzemne prostore za zaščito vodstva države. Na preostalem območju so na državnih posestvih skušali vzpostaviti kmetijske obdelovalne zadruge, a so te kaj kmalu propadle in se preoblikovale ali pa so jih pripojili državnim kmetijskim podjetjem, ki so imela v lasti večino zemljišč. Na območju nekdanje nemške poselitve je bilo na primer razmerje med zasebno in državno zemljiško lastnino kar 1 : 10.

Industrija se je razvila le v Kočevju. Razen v kmetijstvu je bilo največ zaposlenih v premogovniku, lesni in tekstilni industriji, gradbeništvu ter gozdarstvu. V nadaljnjih desetletjih sta se razvili še kemična in kovinska industrija, uspešna je bila tiskarna (Ferenc 2005).

Po osamosvojitvi Slovenije je precej podjetij propadlo, veliko ljudi je ostalo brez dela in v občini je še vedno velik delež brezposelnih; že leta 2002 je bilo brezposelnega 18,9 % aktivnega prebivalstva (Demografski podatki 2007), na začetku leta 2011 pa je bila stopnja registrirane brezposelnosti 19,8 % (Stopnja ... 2011). Dodatna težava je slaba izobrazbena sestava, saj se izobraženi prebivalci izseljujejo. Gospodarstvo se le počasi postavlja na noge, opazen je porast storitvenih dejavnosti, saj je bilo ob popisu leta 2002 v tem sektorju zaposlenih več kot 45 % delovno aktivnih ljudi. Le malo manj (42 %) jih še vedno dela v sekundarnih dejavnostih, nadpovprečno glede na ostalo Slovenijo pa v kmetijstvu (9,3 %). Razlog za to so kmetijska podjetja, ki so nastala iz nekdanjih državnih posestev (Demografski podatki 2007). Dobra stran takšnega ustroja je, da je kmetijska posest manj razdrobljena kot drugod po Sloveniji.

Zgodovinski dogodki so torej pripeljali do tega, da je za sodobno Kočevsko na eni strani značilno gosto poseljeno območje Kočevskega polja, pri čemer v občinskem središču Kočevju in bližnjih, večinoma suburbanih naseljih živi kar devet desetih prebivalstva občine, na drugi pa redko poseljeno odmaknjeno podeželje s slabo infrastrukturo

Spreminjanje števila prebivalcev na ozemlju zdajšnje občine Kočevje med letoma 1869 in 2002 (Popis prebivalstva 2002 2005; Krajevni leksikon Slovenije 1971; Krajevni leksikon Slovenije 1995).

in pomanjkanjem oskrbnih dejavnosti. Teh je bilo nekoč celo več kot zdaj, ko se v določnem naselju ohranjajo le ob zadostnem povpraševanju. Po starostni sestavi prebivalstva območje občine Kočevje ne odstopa od slovenskega povprečja. Mlajših od 15 let in starejših od 64 let je približno po 15 % prebivalstva (Demografski podatki 2007).

Opis poti

Postaja 1: Prigorica

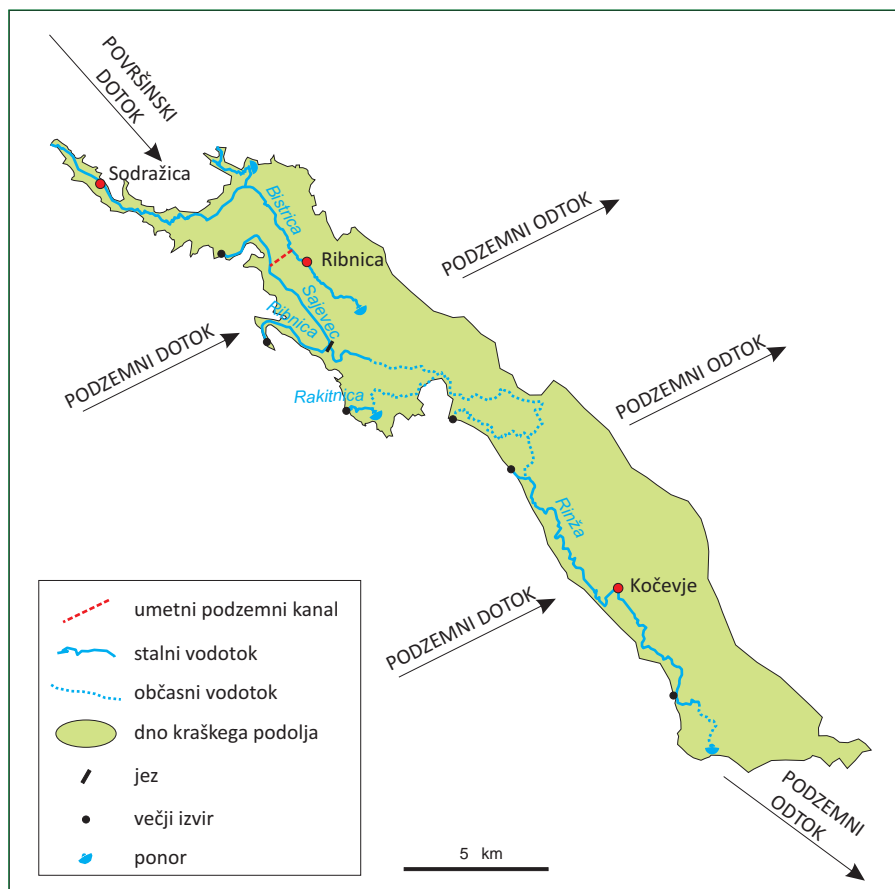
Čprav je Prigorica na Ribniškem polju, ima pomembno zvezo s Kočevskim poljem. Pri omenjeni vasi je namreč zadrževalnik visokih voda, ki preprečuje poplave na Kočevskem polju.

Na Kočevskem je površinski odtok v večjem obsegu izoblikovan le na permskih nekarbonatnih kamninah in kvartarnih nanosih na dnu kraških polj ter raznih kotanj, v manjšem pa tudi ponekod na manj čistih dolomitih ter zdrobljenih apnencih in dolomitih. Vodotoki se na permskih kamninah pojavijo že na pobočjih in tečejo po ozkih grapah. Ko vode s teh kamnin pridejo v stik s karbonatnimi kamninami, hitro poniknejo. Na takem stiku so se izoblikovale slepe doline, ki se končajo s ponori, včasih razširjenimi v velike jame. Tak primer najdemo južno od Kočevske Reke, kjer teče Mokri potok, in na območju Šibja, kjer se po pobočjih steka več manjših vodotokov, ki se končajo s ponori.

Površinski tok na kvartarnih nanosih je posledica drugačnega procesa. Ko vode z

apnenčastega kraškega območja pridejo do stičišča s pretrto kamnino ter z glinami in ilovicami, ki vode ne prepuščajo tako kot karbonatne kamnine, na stičišču nastajajo izviri, na nanosih pa površinski vodotoki, ki na vnovičnem stiku z manj pretrtimi karbonati spet poniknejo (Gams 2004).

Vodne poti je zlasti zanimivo opazovati na Ribniškem in Kočevskem polju. Vode na Ribniškem polju ob normalnem vodostaju tečejo proti vzhodnem robu, kjer poniknejo in podzemno odteka proti Krki (Novak 1970). Vode na Kočevskem polju, vključno z največjim vodotokom Rinžo, odteka večinoma proti jugovzhodnemu robu in nato podzemno proti Kolpi. Izjema je del polja severno in vzhodno od miocenskih laporjev ter pliocenskih premogovnih plasti pri Kočevju. Tamkajšnje vode se stekajo proti vzhodu in nato pod masivom Roga tečejo proti Krki. Ob visokih vodah se vode z Ribniškega polja na Koče-

Vodne poti na Ribniškem in Kočevskem polju. Avtor: Rok Ciglič.

vske polje pretakajo tudi površinsko (Novak 1970). Ker so bila na Ribniškem polju izvedena obsežna hidromelioracijska dela, se zdaj lahko oblikuje sklenjen površinski tok od vznožja Blok in Slemen pa vse do južnega roba Kočevskega polja.

Zadrževalnik Prigorica, ki je del tega sistema, je bil zgrajen leta 1986 in obnovljen leta 2002 z namenom, da bi se zmanjšale poplave na Kočevskem polju in v južnem delu Ribniškega polja. V njem se zadrži tisti del vode, ki presega sposobnosti požiranja vode požiralnikov. V zadrževalnik pritekajo vode iz Ribnice in Sajevca, v katerega se po umetnem rovu stekajo tudi vode Bistrice (Zadrževalnik Prigorica 2001).

Postaja 2: Kočevska Reka

Območje v zahodnem delu Kočevske so po sporu vodstev Jugoslavije in Sovjetske zveze zaprli za javnost. V njem so načrtovali in leta 1958 dogradili rezervne republiške komandne položaje. V Gotenici je bilo zgrajeno zaklonišče za približno 100 ljudi, ki je bilo opremljeno tudi z raznimi namenski sobami (operacijske sobe, soba z rentgenom ...).

Za varovanje bunkerja in delovanje raznih taborišč je bilo zaprto približno 180 km² veliko območje, ki se je delilo na strožje varovano območje s središčem v Gotenici in blažje varovano območje s središčem v Kočevski Reki. Tam je bilo leta 1953 ustanovljeno Državno posestvo Snežnik Kočevska Reka, v okviru katerega so se ukvarjali z gozdarstvom, kmetijstvom in predelavo. V lasti je imelo večino zemljišč na zaprtem območju, ob tem pa tudi popoln nadzor nad domačim prebivalstvom.

Poleg zaposlitve je bila domačinom zagotovljena tudi oskrba, saj so v Kočevski Reki imeli vse, kar so potrebovali za življenje, zato niso imeli razloga za izseljevanje. V naselju so bili dve trgovini, vrtec, nepopolna osnovna šola, frizer, zdravnik, pošta in banka (Prebilič 1998). Leta 1990 so območje odprli za javnost. Zdaj so zaprti le še manjši območji okrog nekdanjih naselij Zdihovo in Škrilj, kjer je vadbišče Ministrstva za obrambo, ter okolica Gotenice, kjer je vadbeni center Ministrstva za notranje zadeve (Spletna stran ... 2007).

Preglednica: Območje občine Kočevska Reka, približno enako varovanemu območju (Ferenc 2005).

leto	število naselij	število prebivalcev	število cerkva
1880	22	2762	20
1936	22	1972	20
1991	10	763	0
2002	9	801	1

Zdaj Gotenica nima stalnih prebivalcev, v Kočevski Reki pa je ob zadnjem popisu prebivalo 277 ljudi (Popis prebivalstva 2002 2005). Ob obisku slednje si velja ogledati cerkev sv. Janeza Krstnika, ki je zrasla na mestu predhodnice, uničene z miniranjem leta 1954. Takšno usodo je doživela večina cerkva na nekdanjem zaprtem območju. Poleg cerkve

Panorama Kočevske Reke. Foto: Rok Ciglič.

Mogočni oreh pred cerkvijo sv. Janeza Krstnika v Kočevski Reki. Foto: Primož Pipan.

raste približno 170 let star oreh, ki velja za najdebelejšega v Sloveniji. Obseg njegovega debla je 434 cm, visok pa je več kot 15 m (Spletna stran ... 2007).

Ob naselju je umetno jezero s površino od 13 do 15 ha, po nekaterih virih celo 18 ha (Spletna stran ... 2007). Pri jezcu je globoko okrog 6 m in široko 50 m, v zgornjem delu pa je širše (250 m), a manj globoko. Zgornji del jezera je opredeljen kot gojitveno območje za ribe in ptice, spodnji je namenjen rekreaciji (Geografski raziskovalni ... 2004). Območje ob jezeru, kjer prebiva tudi par orla belorepca, je zavarovano kot naravni rezervat s površino 51 ha (Spletna stran ... 2007).

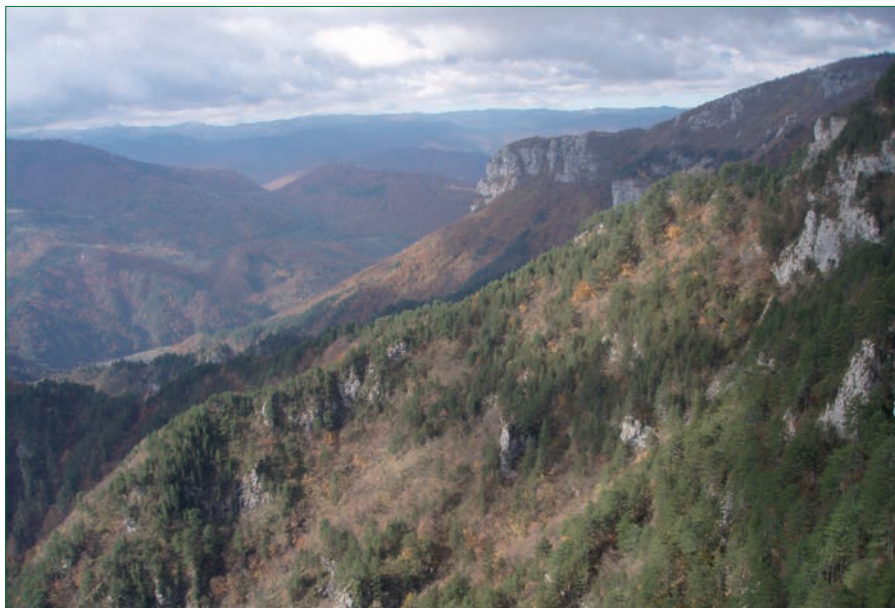
Postaja 3: Borovec pri Kočevski Reki in Krempa

Borovška dolina z okolico je bila v preteklosti znana kot „Kočevska Švica“. Sem so prihajali predvsem nemški turisti. Borovec je bil izhodišče za izlete na Goteniški Snežnik (1290 m) in Kameni zid (Steinwand, 1077 m) (Geografski raziskovalni ... 2004). Dandanes se pohodniki podajo po Borovski poti predvsem na bližnjo Krempe (942 m), ki je znana kot najjužnejše rastišče narcis v Sloveniji (Mikulič 2003). Od tam se odpira pogled na strma ostenja kolpske doline in bolj oddaljene vrhove, tudi Risnjak in Veliki Snežnik.

Območje Krempe je zaščiteno kot naravni rezervat, ki zavzema 2,82 ha. Pobočje in greben Krokarja sta uvrščena v gozdni rezervat Borovec s površino 45,80 ha, vrhnji del grebena pa je zaščiten kot pragozd Krokar s površino 74,49 ha (Hartman 2000). Kočevska občina ima skupno pet pragozdov, poleg Krokarja še Strmec, Prelesnikovo koliševko, Rajhenavski pragozd in Kopo. Pragozd Krokar je na apnencih in dolomitih, ki gradijo greben Krokarja (880–1190 m). Poraščajo ga predvsem bukovi in jelovo-bukovi gozdovi, med drevnimi vrstami prevladujejo bukev (80,4 %), jelka (12,0 %) in javor (6,2 %). Razmerje med njimi se sčasoma spreminja, lesna masa pa ostaja približno enaka, kar je povsem naravno dogajanje (Hartman 2000).

Rastlinstvo na Kočevskem sestavljajo predvsem gozdovi dinarskega in preddinarskega geografskega predela. Prve sestavljajo predvsem jelovo-bukovi gozdovi, ki v višjih legah prehajajo v dinarski gozd bukve in gorskega javorja, še višje je združba subalpskega bukovja. Vmes se pojavljajo tudi jelove združbe in v hladnih legah naravna rastišča smreke (Devjak 2001).

Gozdovi preddinarskega predela poraščajo nižinski in gričevnat svet do nadmorske višine 600 m. Prevladujejo gozdne združbe bukovih gozdov – v višjih legah preddinarski gorski bukovi gozdovi, ki nižje prehajajo v preddinarske podgorske bukove gozdove in še nižje v gozdove hrasta in belega gabra. Na strmih prisojnih in sušnih pobočjih uspeva termofilni gozd bukve in črnega gabra. Tu je tudi termofilno grmišče ali nizki gozd črnega gabra in malega jesena. Na silikatni podlagi se pojavlja kisli bukov gozd, v reliefnih depresijah in hladnejših konkavnih legah pa kisle jelove združbe. Ob izviroh in vodotokih (Rinža, Kolpa ...) najdemo poplavne in močvirne gozdove črne (redkeje sive) jelše. Na toplih legah strmih dolomitnih pobočij najdemo bazifilen gozd rdečega bora, na apnencu in dolomitu pa termofilno grmišče ali nizki gozd hrastov in gabrovca (Devjak 2001). Na Krempi lahko

Pogled s Krempe; sredi fotografije so Stene Firstovega repa. Foto: Primož Pipan.

Del kočevskih gozdov je zavarovan v obliki pragozdnih rezervatov. Foto: Jerneja Fridl, Arhiv Geografskega inštituta ZRC SAZU.

opazujemo ostro mejo med rastlinjem na prisojni (črni bor) in osojni (bukev in jelka) strani Krokarja (1122 m).

Smreka je bila zunaj naravnih rastišč razširjena z umetnim sajenjem, kar je tudi eden od razlogov za večjo ranljivost gozdov ter širjenje smrekovega lubadarja po letu 2000 (Revizijsko poročilo ... 2006).

Postaja 4: Kostel

Ime Kostel izhaja iz latinske besede *Castellum* v pomenu 'majhna vojaška utrdba', ki je pomanjševalnica besede *Castro* (Cankar 1975). Označuje celotno območje ob Kolpi med Petrino in Bilpo, za katerega se je v novejšem času pojavilo tudi ime Kostelsko.

Njegova najbolj prepoznavna točka je vsekakor grad Kostel v istoimenskem naselju, ki mu domačini pravijo Trg. Prvič je bil omenjen leta 1336. Zgrajen je na nadmorski višini 406 m, kar je približno 200 m nad strugo Kolpe (Svetik 2005). Grad je imel izredno strateško lego, saj je bil postavljen na razgledni strmi vzpetini. O njegovi dobri legi priča tudi podatek, da so ga Turki med vpadi zasedli le enkrat, leta 1578, pa še to se je zgodilo z zvižajo, ko so preoblečeni v hrvaške kmete prišli v grad rekoč, da bežijo pred Turki. V preteklosti je zamenjal več lastnikov (Ortenburžani, Celjani ...), močno pa je bil poškodovan že med francosko okupacijo in pozneje med drugo svetovno vojno (Cankar 1975). Zdaj ga že nekaj časa obnavljajo.

Ogleda vredne so tudi kostelske hiše. Starejši ohranjeni objekti so pritlične (redkeje visokopritlične), vrhlevne ali vrhkletne hiše, samostojne ali združene v domačije s stanovanjskim poslopjem, skednjem, kozolcem, kaščo, svinjakom, vodnjakom, ponekod čebelnjakom. Spodnji del je navadno zidan (tudi z lehnjakom, ki ga je veliko pri slapu Nežica), vrhnji del je lesen in ometan. Hiše so bile nekdanj krite s škodlami, redkeje s slamo, v sodobnosti so jih zamenjali opečnati strešniki. Spodnji deli so (bili) namenjeni hlevu in kleti, zgornji bivanju. Med prostori v hiši je potrebno omeniti črno kuhinjo, vežo in „gank“ s straniščem na „štrbunk“. Na podstrešju je bila kašča za nekatere pridelke (Svetik 2005).

Postaja 5: Željnske jame

Jamski sistem Željnske jame je med Željnam in Šalko vasjo. Njegova posebnost je plitkost, saj je jamski strop debel le od 2 do 5 m, najgloblji del jam pa je vsega 12 m pod površjem. Dolžina celotnega jamskega sistema je 1600 m. Nekoč enoten jamski sistem so udori razdelili v tri skupine rovov (Staniša in drugi 1998). Zaradi zmrzalnega preperevanja siga v višjih delih jam hitro razpada. Močan vpliv zunanjega podnebja na jamsko podnebje dokazuje tudi vsakoletni nastanek ledenih kapnikov. V nižjih delih jam se pojavlja občasen vodotok, ki prinaša sediment. Jame so nastale v krednem apnencu z vložki dolomita (Osnovna geološka karta ... 1984).

Med vsemi jamami v sistemu so najbolj znane Ciganske jame, saj so leta 1963 tam

Dolina Kolpe s Kostelom na levi in Hrvaško na desni strani reke. Foto: Marjan Garbajs, Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Delno obnovljeni grad Kostel. Foto: Rok Ciglič.

identificirali paleolitsko postajo, ki jo uvrščajo v obdobje tik pred koncem zadnje, würmske poledenitve.

Željnske jame so bile razglašene za naravni spomenik šele leta 1998. Pozno, če vemo, da je prvi znanstveni zapis o njih izpod peresa Jožefa Antona Nagla nastal že leta 1748. Zaradi lahke dostopnosti so obiskovalci v jamah povzročili precejšnjo škodo. Zaradi osvetljevanja z baklami je siga zadimljena, veliko kapnikov je bilo odlomljenih, stene so popisane, jame pa so bile žal tudi priročno odlagališče odpadkov (Staniša in drugi 1998).

Postaja 6: Kočevje

Kočevje z nekaj več kot 9000 prebivalci je upravno, zaposlitveno, izobraževalno in storitveno središče celotnega območja med Ribnico in Kolpo. Naselje se prvič omenja leta 1363, sto let pozneje je dobilo mestne pravice in bilo vseskozi glavno središče območja.

Zdaj sta v mestu razviti predvsem kemična in lesna industrija, zastopane so tudi kovinska, tekstilna in živilska industrija. Občinska oblast skuša razvoj pospešiti tudi z ustanavljanjem obrtnih con. V zadnjih letih je opazen porast terciarne dejavnosti, zlasti trgovine in gostinstva, turizem žal zaostaja. V mestu so poleg dveh osnovnih šol tudi gimnazija, srednješolski center in ljudska univerza.

Med kulturnimi znamenitostmi je najbolj prepoznavna mogočna cerkev sv. Fabijana in Sebastijana, v mestnem jedru pa je veliko stavb vilskega tipa z začetka 20. stoletja, zgrajenih v secesijskem slogu.

Panorama osrednjega dela Kočevskega polja s Kočevjem in Rudniškim jezerom. Foto: Marjan Garbajs, Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Pročelje Šeškovega doma. Foto: Rok Ciglič.

Dvorana, kjer je bil oktobra 1943 zbor odposlancev slovenskega naroda. Foto: Primož Pipan.

Eden najpomembnejših kulturnih spomenikov mestu je Šeškov dom. V letih 1937–1938 ga je zgradilo Sokolsko društvo Kočevje in ga poimenovalo Sokolski dom. Dom je bil predviden kot večnamenska stavba z veliko osrednjo dvorano in stranskimi prostori ob njej. Med drugo svetovno vojno je bila stavba poškodovana, zato so jo po njej obnovili in jo ob tem preimenovali po narodnem heroju Jožetu Šešku (1908–1942). Dom je pomemben spomenik slovenske državnosti, saj je bilo v njem od 1. do 4. oktobra 1943 zasedanje zbora odposlancev slovenskega naroda, prvega neposredno izvoljenega predstavništva nekega okupiranega naroda v Evropi med drugo svetovno vojno.

Od leta 1963 ima v Šeškovem domu svoje prostore Pokrajinski muzej Kočevje. Med stalnimi razstavami je treba izpostaviti razstavo Kočevska: Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev. Predstavlja Kočevjarje, ki so na območju Kočevske bivali od naselitve v 14. stoletju do druge svetovne vojne (Durjava in drugi).

Postaja 7: Rudniško jezero

Rjavi premog pri Kočevju, ki je bil temelj za razvoj rudarstva na tem območju, je pliocenske starosti. Njegovo nahajališče je v elipsasti kadunji velikosti 1200 krat 800 metrov. Pod premogom so plasti laporja, nad premogom pa so bili pred izkopavanjem glinasti in peščeni laporji. Premogovni sloji, med katerimi so bile tudi plasti gline, so bili različno debeli. Med skupno šestimi sloji je bil najdebelejši tretji, ki je v središču meril 20 m, najtanjši pa prvi, debel vsega pol metra. Povprečna spodnja kalorična vrednost raznih sortimentov je bila med 13.734 in 15.624 kJ/kg.

Začetki pridobivanja premoga segajo v začetek 19. stoletja. Takrat je verjetno na območju Trate pričel premog kopati knez Auersperg. Bolj velikopotezno izkoriščanje se je začelo proti koncu 19. stoletja s prihodom Trboveljske premogokopne družbe in pozneje še železnice, ki je bila pomemben porabnik premoga. Izkopavanja so zašla v krizo že med svetovnjima vojnama, med drugo svetovno vojno pa je premogovnik, ki je obsegal dnevni in podzemni kop, prvič zalila voda. Po končani vojni so dela obnovili in kočevski premogovnik je postal eden izmed največjih premogovnikov v tedanji državi, a so kaj kmalu ugotovili, da ležišča niso dovolj obsežna. Letno so nakopali tudi več kot 200.000 ton premoga. Premogovnik so zaradi neperspektivnosti zaprli leta 1978, delavce pa zaposlili v takratnem podjetju ITAS (Jerbič Perko 2005).

Zdaj je območje nekdanjega premogovnika zalito z vodo. V kotanji, nastali zaradi dnevnega kopa, je Rudniško jezero s površino 40 hektarjev. Globoko je do 34 m. Neprepustne glinene plasti onemogočajo odtok vode v kraško podzemlje, zato ta po odvodnih ceveh odteka v reko Rinžo. Na območju jezera so našli domovanje številne ptice, ribe, raki ter ostale vodne in obvodne živali.

Okrog jezera je speljana 3 km dolga naravoslovna učna pot, ki vodi mimo vseh najbolj značilnih biotopov: jezera, trstičja, travišč in gozda. Ob jezeru še lahko vidimo ostanke separacije. Del separacije je spremenjen v nočni lokal. V bližini so tudi stanovanjske hiše nekdanje rudarske kolonije.

Udeleženci ekskurzije med razlago na bregu Rudniškega jezera. Foto: Primož Pipan.

Literatura in viri:

- Cankar, F. 1975: Kostel ob Kolpi. Turistično društvo Kočevje. Kočevje, 36 str.
- Demografski podatki. Statistični urad RS. Ljubljana. Medmrežje: www.surs.si, 10. 9. 2007.
- Devjak, T. 2001: Gozdovi. Regijski park Kočevsko – Kolpa. Zavod za gozdove RS. Kočevje.
- Durjava, I., Ferenc, M., Jerbič Perko, V., Kordiš, I.: Pokrajinski muzej Kočevje. Brošura. Pokrajinski muzej Kočevje. Kočevje.
- Evidenca dejanske rabe kmetijskih in gozdnih zemljišč. Ministrstvo RS za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Ljubljana. Medmrežje: http://rkg.gov.si/GERK/Za_OB/OB_48_20060914.ZIP, 10. 9. 2006.
- Ferenc, M. 2005: Kočevska, pusta in prazna. Modrijan. Ljubljana, 829 str.
- Gams, I. 2004: Kras v Sloveniji – v prostoru in času. Založba ZRC. Ljubljana, 516 str.
- Geografski atlas Slovenje – država v prostoru in času. Fridl, J., Kladnik, D., Orožen Adamič, M., Perko, D. (ur.), DZS. Ljubljana, 1998, 360 str.
- Geografski raziskovalni tabor "Kočevska 2004". Zgoščenka. Prelovšek, M., Ciglič, R., Košutnik, J., Kuharič, K. (ur.). Društvo mladih geografov Slovenije. Ljubljana, 2004.
- Gerlanc, B. 1956: Kočevsko – zemljepisni, zgodovinski in umetnostno-kulturni oris kočevskega okraja. Turistično olupševalno društvo. Kočevje, 246 str.

- Hartman, T. 2000: Pragozd Krokari in gozdna rezervata Borovec in Krempa. Informacijska tabla. Zavod za gozdove RS. Kočevje.
- Jerbič Perko, V. 2005: Rudnik rjavega premoga Kočevje. Pokrajinski muzej Kočevje. Kočevje, 88 str.
- Klimatski podatki za meteorološko postajo Kočevje v obdobju 1961–2004. Agencija Republike Slovenije za okolje. Ljubljana, 2005.
- Krajevni leksikon Slovenije. Orožen Adamič, M., Perko, D., Kladnik, D. (ur.). DZS. Ljubljana, 1995, 638 str.
- Krajevni leksikon Slovenije, 2. knjiga: Jedro osrednje Slovenije in njen Jugovzhodni del. Roman, S., Planina, F., Šifrer, Ž. (ur.). Državna založba Slovenije. Ljubljana, 1971, 705 str.
- Klimatski podatki za postajo Kočevje (1961–2004). Elektronski vir. Agencija RS za okolje. Ljubljana, 2005.
- Mikulič, M. 2003: Narcise na Krempi. Informacijska tabla. Zavod za gozdove RS. Kočevje.
- Novak, D. 1970: Hidrogeološke značilnosti osrednje Dolenjske. Naše jame 11. Jamarska zveza Slovenije. Ljubljana, str. 17–24.
- Osnovna geološka karta SFRJ v merilu 1 : 100.000. List 33-90, Delnice. Zvezni geološki zavod. Beograd, 1984.
- Popis prebivalstva 2002. Statistični urad RS. Ljubljana. Medmrežje: http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/rezultati_red.asp?ter=NAS&sifra=048, 11. 11. 2005.
- Prebilič, V. 1998: Geografska analiza območja Kočevske Reke za potrebe obrambe. Diplomsko delo. Kočevje, 100 str.
- Revizijsko poročilo o ohranjanju in zaščiti biotske raznovrstnosti na področju predvidenih regijskih parkov Snežnik in Kočevsko-Kolpa v obdobju od leta 1996 do konca leta 2005. Računsko sodišče RS. Ljubljana, 2006, 64 str.
- Slovenija – pokrajine in ljudje. Perko, D., Orožen Adamič, M. (ur.). Mladinska knjiga. Ljubljana, 1998, 735 str.
- Spletna stran Občine Kočevje. Medmrežje: www.kocevje.si, 10. 9. 2007.
- Staniša, C., Kocjan, B., Štrumbelj, C., Jolič, D., Dekleva, B., Pelc, S. 1998: 250 let Željskih jam. Organizacijski odbor naravovarstvenega projekta „250 let Željskih jam“. Kočevje, 36. str.
- Stopnja registrirane brezposelnosti. Stopnja registrirane brezposelnosti po občinah 2005–2011. Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje. Ljubljana. Medmrežje: http://www.ess.gov.si/trg_dela/trg_dela_v_stevilkah/stopnja_registrirane_brezposelnosti, 13. 7. 2011.
- Svetik, P. 2005: Krošnjar – vodnik po pokrajini Kostel. Turistično-športno društvo Kostel. Kostel, 104 str.
- Vegetacijska karta gozdnih združb Slovenije. Biološki inštitut Jovana Hadžija ZRC SAZU. Ljubljana, 2000. Medmrežje: <http://www.zrc-sazu.si/www/bi/vkarta/>, 29. 10. 2007.
- Zadrževalnik Prigorica. Ministrstvo za okolje in prostor, Vodnogospodarski inštitut. Ljubljana, 2001.

IDRIJA Z OKOLICO

Anton Zelenc

Vodja: Anton Zelenc, inženir strojništva, Mestni muzej Idrija

Ekскурzija je bila izvedena 12. junija 2010.

Potek poti: Ljubljana – Idrija – Divje jezero – Belčne ali Brusove klavže na Belci – Vojsko – Kanomeljske klavže – Srednja Kanomlja – Idrija – Ljubljana

Postaje: 1. Antonijev rov
2. Kamšt
3. Rake
4. Divje jezero
5. Klavže
6. Topilnica

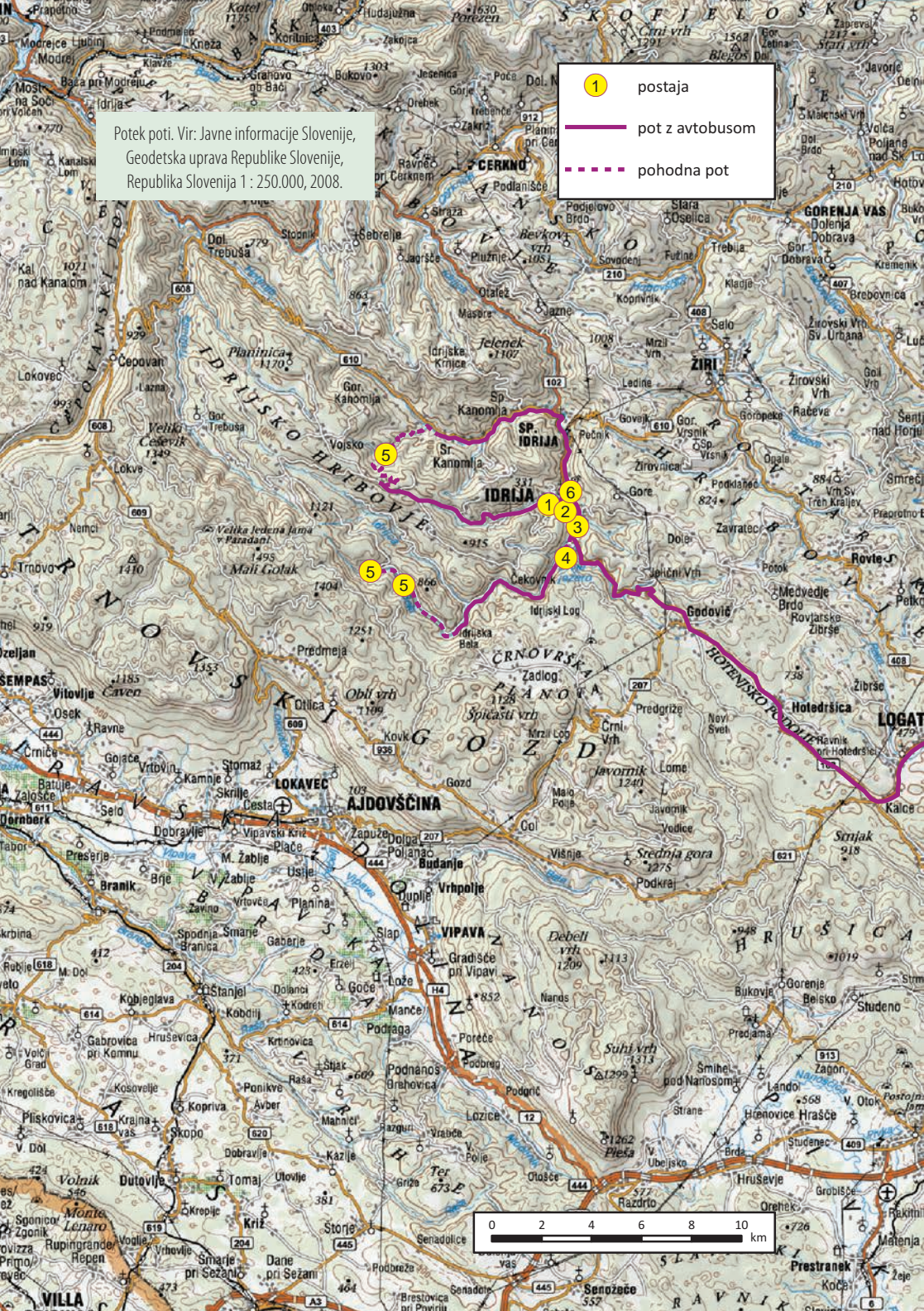
Uvod

Idrija velja za najstarejše slovensko rudarsko mesto. Ima okrog 6000 prebivalcev in leži v zahodni Sloveniji, na prehodu alpskega v kraški svet. Svetovno znana je zaradi svojega rudnika živega srebra. Idrijsko rudišče je drugo največje nahajališče živosrebrne rude na svetu. Še v 15. stoletju je bila kotlina na sotočju reke Idrijce in Nikove skoraj nenaseljena. Legenda pripoveduje, da je davnega leta 1490 škafar – izdelovalec lesenega posodja in eden redkih prebivalcev te kotline – v potoku odkril samorodno živo srebro. Kmalu zatem so v Idrijo začeli prihajati rudokopi iz srednje Evrope in pričeli izkoriščati rudno bogastvo.

Drugi najstarejši in tudi drugi največji rudnik živega srebra na svetu je spadal med vodilna evropska podjetja. Izjemno živosrebrno bogastvo je v vseh obdobjih prinašalo znaten vir državnega dohodka. Zaradi takšnega poslovnega pomena so vse najnovejše izume in konstrukcijske rešitve, ki so bile tudi delo domačih strokovnjakov, s pridom uporabljali pri gradnji najsodobnejših strojev in naprav za nenehno izpopolnjevanje tehnološkega postopka pridobivanja živega srebra. Rudnik je s številnimi zunanji obrati, ki so bili postavljeni v mestu, do konca prve svetovne vojne spadal med tehnično najbolj opremljene rudnike v Evropi.

Potek poti. Vir: Javne informacije Slovenije, Geodetska uprava Republike Slovenije, Republika Slovenija 1 : 250.000, 2008.

1 postaja
— pot z avtobusom
- - - pohodna pot

Živosrebrova ruda in pridobljeno živo srebro v številkah

12.757.731,22 ton pridobljene rude ustreza 4.906.819,60 m³ materiala oziroma kocki s stranico 170 metrov. Isto količino gradiva bi pridobili z izkopom okrog 1115 km dolgega rova z normalnim prerezom 2,2 krat 2 m. S količino živega srebra 144.828,72 ton (13 % svetovne proizvodnje te kovine), pridobljenega do leta 1995, bi lahko napolnili skoraj tri olimpijske plavalne bazene z razsežnostjo 50 × 25 × 3,1 m. Enako količino živega srebra bi spravili v kocko s stranico 22,1 m. Skupaj je bilo pridobljenega 107.691,93 ton komercialnega živega srebra.

Po petsto letih intenzivnega rudarjenja je rudnik že dve desetletji v fazi zapiranja. Mesto živi od visokotehnološke elektroindustrije, na temelju ohranjene dediščine pa se razvija kulturni turizem. Za številne kulturne spomenike skrbita Mestni muzej Idrija in Rudnik živega srebra Idrija d. o. o. v zapiranju. Mestni muzej Idrija s sedežem na gradu Gewerkenegg v Idriji je bil leta 1997 razglašen za evropski muzej leta tehniške in industrijske dediščine. Na ogled je stalna razstava o petstoletni zgodovini rudnika živega srebra in mesta Idrije, ki vključuje bogato geološko zbirko in zbirko klekljanih idrijskih čipk.

Muzej skrbi še za številne druge spomenike kulturne in tehniške dediščine na Idrijskem in Cerkljanskem. To so zbirka rudniških strojev in naprav v Frančiškovem jašku z največjim ohranjenim parnim strojem v Evropi, rudniške lokomotive, rudarska hiša, kamšt, Partizanska tiskarna Slovenija na Vojskem, Cerkljanski muzej, Partizanska bolnišnica Franja, domačija pisatelja Franceta Bevka v Zakojci in drugi. Rudnik živega srebra Idrija d. o. o. v zapiranju upravlja z Antonijevim rovom, območjem Frančiškovega, Jožefovega in Inzaghijevega

Pogled na del Idrije ob Idriji. Arhiv Rudnika živega srebra Idrija v zapiranju d. o. o., Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

V ospredju so domačije v Čekovniku, spodaj je Idrijska Bela v dolini Idrijce, v ozadju Trnovski gozd. Foto: Anton Zelenc, Fototeka Mestnega muzeja Idrija.

jaška ter območjem topilnice. V upravni stavbi Frančiškovega jaška je na ogled rudniška geološka zbirka, ki je nastajala z uvedbo geološke službe pri Rudniku živega srebra Idrija.

Nekatere geografske značilnosti Idrijskega

Ozemlje občine Idrija obsega 294 km², na katerih živi malo manj kot 12.000 prebivalcev. Zaradi neugodnih naravnogeografskih razmer sta nastali le dve večji naselji, Idrija in Spodnja Idrija, obe v malce razširjenih delih doline Idrijce, ob njenih sotočjih z Nikovo in s Kanomljico. Poleg rudarjenja v Idriji so se ljudje preživljali s poljedelstvom in živinorejo. Domače obrti so se, razen redkih izjem, uveljavile le za lastne potrebe. Od 17. stoletja dalje je Idrijsko pomembno zaznamovalo izdelovanje čipk. Z zaslužkom od prodaje doma narejenih čipk so žene iz rudarskih družin ter kmečke žene iz okoliških vasi izboljšale težko materialno stanje družin (Viler in Magajne 2008).

Krajinski park Zgornja Idrija v zgornjem delu porečja Idrijce se razprostira na površini 4230 ha. Večinoma z gozdom poraslo ozemlje (4105 ha) se razprostira po slemenih in pobočjih dolin Idrijce in Belce ter po grapah njunih pritokov.

Geološko zelo zapletena zgradba ozemlja v sebi skriva neizmerno bogastvo fosilnih ostankov nekdanjih prebivalcev morij in kopnega. V karbonatnih kamninah so nastale raznovrstne kraške oblike. V večjem delu parka je zastopan globoki kras s klasično razvi-

Značilen tolmun v reki Idrijci. Foto: Primož Pipan.

timi kraškimi pojavi. O nekdanjem vulkanskem delovanju pričajo magmatske kamnine v bližini klavž na Idrijci.

Reka Idrijca, po kateri je park poimenovan, izvira v več izvirih na robu Vojskarske planote, pod zaselkom Mrzla Rupa. Na poti do Idrije teče v številnih majhnih slapovih, brzicah in tolmunih. Reka je precej vodnata, kar je v veliki meri posledica velike namočenosti porečja. Zaselek Idrijske Bele Krekovše (673 m) v osrednjem delu parka je s 3000 mm letnimi padavinami med najbolj namočenimi poseljenimi predeli v Sloveniji.

Pestra geološka zgradba ter svojevrstne prstene in podnebne razmere omogočajo rast raznovrstnega in bujnega rastlinja. V prostranih gozdovih lahko domačini in obiskovalci srečajo in opazujejo medveda, jelena, srnjad, risa, divjo mačko, velikega petelina in številne vrste ptic, v vodotokih pa predvsem postrvi.

Opis poti

Postaja 1: Antonijev rov

Antonijev rov spada med najstarejše ohranjene in še vedno odprte rudniške vhode na svetu. Izkopali so ga davnega leta 1500, samo desetletje po odkritju živega srebra. Vhodni

Kapela Svete trojice v Antonijevem rovu. Foto: Anton Zelenc, Fototeka Mestnega muzeja Idrija.

rov so poimenovali po sv. Antonu Padovanskem, zaščitniku pred jamskimi nesrečami. Prvotno je bil podprt z lesom, leta 1766 so ga spremenili v rov ovalne oblike ter obzidali z apnenčevimi bloki in pocolansko malto (ob dodatku vode reagira s CaO in tvori hidratizirane kalcijeve silikate, ki so v vodi netopni). Po 300 m dolgem rovu so rudarji skoraj pol tisočletja odhajali v jamo in se vračali iz nje po napornem delu.

Ob koncu Antonijevega rova so sredi 18. stoletja postavili kapelo Svete trojice, ki jo je 17. avgusta 1752 blagoslovil goriški nadškof Carl Michael von Attems. Nekaj let pozneje so postavili še oltar, ki ga krasí reliefna upodobitev Svete trojice, ob kateri sta kipa svete Barbare in svetega Ahaca, zavetnika idrijskih rudarjev.

Iz kapele so se rudarji na delo v jamo spuščali po stopnicah Attemsovega vpadnika, imenovanih „rolne“. Vodil je do globine 200 m, pri tem pa so morali prehoditi več kot tisoč stopnic. Vpadnik, ki se spušča pod kotom približno 40°, ima več odsekov, prekinjenih s podesti. Opremljen je s stopnicami in je služil za povezavo med obzorji.

Ohranjeni in obnovljeni so tri navpične povezave (Attemsov vpadnik, slepi jašek Kropáč in slepi jašek št. 20), približno 300 m rovov na etaži I/17 in najgloblji del, imenovan Ahacijev obzorje, ki je 96 m pod površjem oziroma 22 m pod nivojem Antonijevega rova. Za muzejski ogled je obnovljenih in urejenih okrog 1300 m poti. V ozkih rovih so prikazani načini rudarjenja, dela na odkopih, odvažanje in presipavanje rude, tesarjenje in zasipavanje rovov.

Vhod v Antonijev rov je skozi mogočno zgradbo *Šelštev* (nemško *Gesellstube*) iz srede

18. stoletja, ki je služila kot prizivnica, kjer je poslovodja preverjal prisotnost delavcev in jih razporejal na delo. V nadstropju je leta 1787 začela delovati zasilna bolnišnica, v kateri so skrbeli za rudarje, zastrupljene z živim srebrom. Na koncu 19. stoletja so v njej uredili stanovanja za priseljene rudniške uslužbenke.

Postaja 2: Kamšt

Črpanje jamske vode ima v rudarstvu in tehniki nasploh nadvse pomembno mesto. Ker je idrijski rudnik stalno sledil vrhunskim tehnološkim dosežkom, so v okviru njegove velikopotezne modernizacije po podržavljenju na koncu 16. stoletja zajezili reko Idrijco nad Divjim jezerom in izdelali 3639 m dolg kanal Rake, namenjen pogonu kamšti v središču Idrije.

Ohranjena kamšt (nemško Wasserkunst) oziroma črpalka na vodni pogon za črpanje jamske vode je iz časov izjemnega razvoja rudnika ob koncu 18. stoletja, ko so začeli izkopavati Jožefov jašek. Kamšt so postavili leta 1790 in delovala je do leta 1948.

V zidani stavbi je nameščeno pogonsko vodno kolo na zgornjo vodo in na korce s premerom 13,6 m, ki slovi kot največje ohranjeno tovrstno leseno vodno kolo v Evropi. Vrtenje gredi pogonskega kolesa se je prek ročice, ojnice in 75 m dolgega pogonskega vodovodnega drogova prek dveh troramnih vzvodov prenašalo na črpalno drogovje. Črpanje je bilo izvedeno v treh stopnjah; batne črpalke so bile nameščene na XI., IX. in III. obzorju, ena je že razstavljena. Pogonsko vodno kolo se je zavrtelo od štirikrat do petkrat v minuti, zmogljivost črpalk je bila okrog 300 litrov jamske vode v minuti iz globine 283 m pod površjem. To je edina tovrstna črpalka v Sloveniji, ki še stoji na prvotnem mestu.

Postaja 3: Rake

Rake spadajo med najpomembnejše idrijske tehniške znamenitosti. Njihova izgradnja je bila sestavni del posodabljanja rudnika ob koncu 16. stoletja. Takrat je bil idrijski rudnik eden najglobljih v Evropi, saj je Barbarin jašek že dosegel globino 200 m. Hudourniški potok Nikova za pogon črpalk ni bil primeren, reka Idrijca pa je tekla prenizko.

Zato so Idrijco zajezili pri Kobili nad Divjim jezerom in od tam vodo po 3639 m dolgem kanalu, imenovanem Rake, speljali do zdajšnjega Trga sv. Ahacija. Rake so bile zgrajene leta 1604. Za ureditev trase in izdelavo lesenega kanala, ki je dobro tesnil, je bilo potrebna obilo truda in spretnosti. Rake so ostale lesene vse do leta 1770, ko so jih prenovili v zidani izvedbi.

Pogonska voda Rak je poganjala stroje za prebiranje in drobljenje rude, mline in žage, vodna kolesa kamšti pri Ahacijevem, Barbarinem, Terezijinem in Jožefovem jašku, kovaška kladiva in mehove v rudniški kovačiji ter stroje v mehanični delavnici.

Jez na Idrijci pri Kobili in dobrih 400 let star kanal Rake sta še vedno namenjena dotoku

Pogonsko vodno kolo kamšti. Foto: Anton Zelenc, Fototeka Mestnega muzeja Idrija.

Vodni kanal Rake. Foto: Anton Zelenc,
Fototeka Mestnega muzeja Idrija.

pogonske vode v bivšo rudniško elektrarno HE Mesto. Ob Rakah je speljana prijetna 2,5 kilometra dolga sprehajalna pot, ki je v vseh letnih časih izjemno dobro obiskana.

Postaja 4: Divje jezero

Divje jezero spada med bisere slovenske naravne dediščine. Kot naravoslovna posebnost je znano že več kot 250 let, leta 1967 je bilo zavarovano kot naravni spomenik, od leta 1972 pa je kot prvi slovenski muzej v naravi urejeno za obisk javnosti.

Zaradi botaničnega slovesa je jezero leta 1838 obiskal saški kralj Friderik Avgust II., še pred njim pa nemški baron Hoppe. Od 18. stoletja naprej so ga raziskovali številni naravoslovci. Italijanskemu biologu Giovanniju Antoniu Scopoliju (1723–1788) in francoskemu naravoslovcu Balthasarju Hacquetu (1740–1815) so sledili domačini, rojeni Idrijčani, duhovnik in biolog Franc Hladnik (1773–1844), botanik, naravoslovec in kartograf Henrik Freyer (1802–1866), botanik, arheolog in kustos Karel Dežman (1821–1889), naravoslovec Julij Głowacki (1846–1915) in drugi.

Strmo zatrepno ostenje z Divjim jezerom ob vznožju in Jezernico v ospredju. Foto: Anton Zelenc, Fototeka Mestnega muzeja Idrija.

Jezerska kotanja ob normalnem vodostaju. Foto: Primož Pipan.

Jezerska kotanja ob močnem deževju. Foto: Anton Zelenc, Fototeka Mestnega muzeja Idrija.

Endemični kranjski jeglič
(*Primula carniolica*).
Foto: Blaž Repe.

Jezero je dobra dva kilometra južno od Idrije in 600 m od sotočja Idrije in Zale, v smeri Idrijske Bele. Nastalo je na neprepustni terciarni flišni podlagi. Nad jezersko kotanjo sta v mogočnih, 100 m visokih stenah dva preloma, ob katerih je nastala 65 m dolga in 40 m široka jezerska kotanja. Močan kraški izvir je vokliškega tipa. Divje jezero je povezano s skrivnostnim svetom podzemnih voda. Voda vanj priteka iz potopljenega, strmo spuščajočega se podzemeljskega rova, ki sega v še vedno neraziskane globine. Priljubljeno je med jamskimi potapljači, žal pa so nepredvidljive razmere v sifonu z motno vodo zahtevale že več žrtev. 17. februarja 2001 je Italijan Luigi Casati v njem izvedel potop do globine 160 m; njegov mentor je bil 61-letni Švicar Jean Jacques Bolanz.

Običajno je jezerska kotanja idilična, ob obilnem deževju pa iz nje bruhajo izredno velike količine vode. Raven jezera se močno dvigne, nad vhomom v podzemni rov se pojavi kupola lečaste oblike. Ob takšnih vremenskih razmerah odteka iz jezera tudi do 100 m³ vode v sekundi, zato izjemno naraste tudi 55 m dolga Jezernica, ki se izliva v Idrijo in velja za najkrajšo slovensko reko. Takrat jezero zares zasluži svoje ime.

Divje jezero z okolico je izjemno zanimivo tudi zaradi pestrosti rastlinskega in živalskega sveta. V jezeru živijo potočne postrvi, jamske kozice, jamski ježki, podzemeljski polži in celo človeška ribica. V stenah nad jezerom je rastišče slovenskega endemita kranjskega jegliča (*Primula carniolica*).

Postaja 5: Klavže

Idrijski rudnik živega srebra je v vseh obdobjih delovanja potreboval ogromne količine lesa za jamsko podporje, kurjenje žgalniških peči in parnih kotlov, pridobivanje oglja, ogrevanje stanovanj, gradnjo objektov in naprav itd. Porečje Idrije in njenih pritokov ima zelo bogate gozdove, s katerimi je rudnik v preteklosti v veliki meri sam gospodaril.

Do začetka 20. stoletja za transport ni bilo ustreznih gozdnih cest in prevoznih sredstev, zato je bil najprimernejši način spravila lesa v dolino plavljenje po naravnih vodnih poteh. Izjemno izpopolnjen sistem plavljenja po reki Idriji in njenih pritokih je s pomočjo klavž neprekinjeno potekal od konca 16. stoletja vse do velike poplave leta 1926, med katero je visoka poplavna voda pretrgala in odnesla del idrijske lesene lovilne pregrade, imenovane grablje. Grablje so bile postavljene tudi v Spodnji Idriji.

Klavže, vodne pregrade, za katerimi se je nabirala voda, so bile sprva izdelane iz lesa in kamenja v obliki kašt. Po načrtih Idričana, zemljemerca in kartografa Jožefa Mraka (1709–1786) so jih po letu 1770 na rekah Idriji, Belci in Zali nadomestile zidane klavže. V času Ilirskih provinc so leta 1813 na novo zgradili še Kanomeljske klavže. Za njihovo zidavo so uporabljali posebno vrsto podaljšane malte, ki je povezovala klade iz apnenčastega klesanega kamna. Za pregrado največjih Idrijskih klavž se je nabralo do 249.000 m³ vode, s katero so lahko v Idrijo naenkrat naplavili do 13.000 m³ lesa.

Ohranjene in obnovljene so štiri zidane klavže: Brusove ali Belčne klavže in Putrihove klavže na Belci, klavže na Idriji ter Kanomeljske ali Ovčjaške klavže na pritoku Kanomljice Klavžarici, imenovanem tudi Ovčjaški potok.

Kanomeljske ali Ovčjaške klavže so zgradili v zadnjem letu obstoja Ilirskih provinc pod vladavino cesarja Napoleona I. O tem priča napis na spominski plošči: SUB IMPERIO NAPOLEONIS anno 1813. Plošča je bila prvotno vgrajena pod zgornji rob stene akumulacije klavž, zdaj pa je obiskovalcem na ogled, vzdana v skalo v neposredni bližini.

Kanomeljske klavže so med vsemi tovrstnimi objekti na Idrijskem estetsko najbolj dovršene. Vpete so v obrežne skale, grajene iz apnenčastih klesanih kamnov, povezanih s pucolansko ali podaljšano malto. Na kroni merijo v dolžino 34,5 m in širino 8,1 m. Na strani zadrževanja vode se navpična stena spušča 11 m v strugo potoka, na odtočni strani pregrade pa rahlo nagnjena skoraj 20 m globoko. Voda odteka skozi dva 3,2 m široka, 4,5 m visoka in 13,7 m dolga pretočna kanala.

Kanomeljske klavže so zadrževale do 71.000 m³ vode, ki je po odprtju vrat odtekla v 20 minutah in pod pregrado pripravljen les odnesla do 8 km oddaljene Spodnje Idrije, kjer ga je zaustavila 180 m dolga lesena lovilna pregrada, imenovana grablje. Te so bile postavljene tik pred izlivom Kanomljice v Idrijo. Hkrati so splavili do 1500 m³ lesa. Kanomeljske klavže so za rudniške potrebe obratovala do leta 1912, ko jih je rudnik opustil zlasti zaradi njihove odročnosti, izkoriščenosti gozdov, visokih odškodninskih zahtevkov za nastalo škodo na obrežjih in dodatnih stroškov za prevoz lesa do Idrije. Med letoma 1912 in 1926 so jih za spravilo lesa uporabljali zasebniki, za kar so rudniku plačevali odškodnino.

Po prenehanju obratovanja so bile izpostavljene propadanju. Zgorela je lesena streha, stena na strani akumulacije je bila močno poškodovana in delno porušena, sprednjo steno in krono je prerasla trava.

Kanomeljske klavže so bile obnovljene v letih 2003–2005. S prenovno so dobile prvotno podobo. Sanirana je celotna pregrada, urejena krona s prelivnimi polji, rekonstruirana streha za klavžarja in ognjišče. Za obiskovalce je urejen dostop v levo komoro, kjer so prvič v zgodovini sanacij klavž na Idrijskem obnovili tudi klavžna vrata ter celoten mehanizem za njihovo odpiranje.

Odpiralni mehanizem klavžnih vrat

Pretočna kanala sta bila zaprta z masivnimi lesenimi vrati, ki so se odpirala okrog navpične osi. Zaprta vrata so na drugem koncu pritrdili z „velikim možem“, ki se je prav tako vrtel okrog navpične osi. Tega so pritrdili z „malim možem“, katerega ročico je varovalo „poleno“. To je bilo na tleh vstavljeno v ležišče, zgoraj pa je bilo stisnjeno med ročico „malega moža“ in iz stene komore štrleči kamen. „Poleno“ je kot zagozda onemogočalo zasuk ročice „malega moža“. Da se ne bi premikalo, so ga zavarovali z „zapiralko“. Pri odpiranju klavžnih vrat je bilo treba najprej dvigniti „zapiralko“ in nato z „odpiralko“ „poleno“ premakniti k steni. Ta postopek so opravljali s krome klavž skozi posebni odprtini, ki vodita do komor, saj bi bilo ob odpiranju vrat zadrževanje v klavžah življenjsko nevarno. Z namenom doseči maksimalni učinek akumulirane vode so postopek na mehanizmih obeh vrat izvedli sočasno. Z odmikom „polena“ je akumulirana voda dobila prosto pot, da odpre vrata, steče v strugo pod pregrado in tam pripravljen les odplavi v dolino do gabelj.

Na klavžah je delal klavžar. Vzdrževal je objekt in skrbel za plavljenje lesa. Klavžarji so bili praviloma posestniki bližnjih domačij. Za morebitno škodo, nastalo zaradi malomar-

Klavž se je zaradi mogočnosti oprijel vzdevek slovenske piramide. Na fotografiji je odtočna stran Belčnih ali Brusovih klavž na Belci. Foto: Aleš Smrekar.

Kanomeljske ali Ovčjaške klavže na Klavžarici oziroma Ovčjaškem potoku. Foto: Drago Kladnik.

Klavže na Idrijci. Foto: Miha Pavšek.

Brusove ali Belčne klavže na Belci. Foto: Drago Kladnik.

Putrihove klavže na Belci. Foto: Aleš Smrekar.

nosti, so jamčili s svojo zemljo. Če bi voda odnesla klavže, ker bi bila na primer vrata ob hudem nalivu zaprta, bi z izkupičkom od prodanega posestva zgradili nove. Klavžarstvo je bilo plačana služba pri rudniku. Ker je bila dedna, se je prenašala iz roda v rod. Če so jo sinovi umrlega klavžarja odklonili, je bila ponujena lastnikom drugih domačij. Zdaj klavžarjev že dolgo ni več, ostala pa so imena domačij in klavže same.

Klavže zaradi estetske gradnje, razsežnosti, starosti in svojskega načina delovanja spadajo med najpomembnejše ohranjene objekte rudnika, ob tem pa so enkratni kulturno-zgodovinski in tehniški spomenik evropskega pomena.

Obnova spomenika Kanomeljske klavže je tesno povezana z izgradnjo male hidroelektrarne Klavžarica, katere investitor in lastnik je podjetje Soške elektrarne Nova Gorica d. o. o. Akumulirana voda se uporablja za proizvodnjo električne energije. Vodno zajetje in Peltonovo turbino v strojnici povezuje 1289 m dolg jekleni tlačni cevovod s premerom pol metra. Elektrarna pri instaliranem pretoku vode 0,3 m³/sek., bruto padcu 125 m ter instalirani moči 302,6 kW letno proizvede 1264 MWh električne energije.

Postaja 6: Topilnica

Vsi industrijski objekti s stroji in napravami, potrebnimi za izkoriščanje rudišča in pridobivanje živega srebra, so bili postavljeni v samem mestu. Zaradi tega je imel rudnik vseskozi odločilen vpliv na arhitekturno ter kulturno in socialno podobo ne le Idrije, ampak tudi njene bližnje okolice.

Topilniške naprave idrijskega rudnika za pridobivanje živega srebra so do prve svetovne vojne spadale med najsodobnejše na svetu. Idrija je imela vse do takrat vodilno vlogo pri izpopolnjevanju tehnološkega procesa pridobivanja živega srebra in pri razvoju temu namenjenih naprav. Menjavanje lastnikov rudnika, pomanjkanje sredstev za naložbe, siromašenje rudišča in manjšanje vsebnosti živega srebra v rudi so privedli do tega, da je bila ob koncu druge svetovne vojne topilnica na enaki tehnični ravni kot leta 1910.

Opuščena topilnica Rudnika živega srebra Idrija je na desnem bregu reke Idrije, v smeri proti Spodnji Idriji. To je v zgodovini rudnika že četrta lokacija za pridobivanje živega srebra iz cinabaritne rude. Prva žgalnica, kjer so rudo žgali še na prostem, je bila v *Prontu* (nemško Brand, Brandgraben), drugo so leta 1537 zgradili na *Lenštatu* (nemško Legstätte, Lend). Leta 1641 so na levem bregu Idrije v Leopoldijevem predmestju, zdajšnji *Prejnuti* (nemško Brennhütte), zgradili novo topilnico. Leta 1870 so jo preselili na desni breg Idrije, na *Brusovše*. Na tej lokaciji je pridobivanje živega srebra potekalo vse do septembra 1995, ko so še zadnjič zagnali rotacijsko peč.

Pline iz kondenzatorjev in preostale živosrebrne hlape, ki se v kondenzatorjih niso popolnoma zgostili, je ventilator potiskal v ozračje po dimovodu skozi 15 metrov visok dimnik, postavljen na griču, slabih 160 m nad topilnico.

Ukinitev proizvodnje Rudnika živega srebra Idrija in vzpostavitev nove industrije sta bistveno spremenili podobo mesta. Rudniške objekte na desnem bregu Idrije so nadomestile proizvodne hale z novo vsebino.

Pogled s topilniškega dimnika na rotacijsko peč 3 in idrijsko industrijsko cono. Foto: Anton Zelenc, Fototeka Mestnega muzeja Idrija.

Po zadnjem žganju rude leta 1995 je rudnik na območju topilnice ohranil rotacijsko peč 3 s pripadajočimi objekti, na dvorišču koncerna Kolektor je ostala Čermak-Špirekova peč 2. Slednja je bila kot spomenik tehniške dediščine zavarovana leta 1986, območje topilnice pa so zaščitili leta 1997 in ga leta 2001 razglasili za spomenik državnega pomena.

Ideja o obnovi in oživitvi opuščениh rudniških objektov in naprav ter predstavitvi tehnoloških procesov od žganja rude do kapljic živega srebra je bila vseskozi živa. Izdelan je projekt obnove in oživitve območja topilnice Rudnika živega srebra Idrija, ki vsebuje prikaz zgodovine žganja od spiranja rude z vodo do žganja v rotacijskih pečeh, opis ter uporabo živega srebra, trgovske poti, ekološke in zdravstvene vidike rudarjenja, zapiralna dela, monitoring ter ustanovitev informacijsko-raziskovalnega centra za živo srebro in informacijsko-ohranitvenega interpretacijskega centra. Izdelan je tudi konservatorsko-restavratorski projekt za območje topilnice, vključno s Čermak-Špirekovo pečjo 2.

Proizvodnja živega srebra dokončno izginja z Idrijskega, evropskega in svetovnega prostora. Petstoletno rudarjenje je Idrijo zaznamovalo z izjemno kulturno in tehniško dediščino, ki jo je potrebno strokovno raziskovati, ohranjati, obnavljati, varovati, predstavljati in popularizirati. Najbrž je prav mednarodni projekt za uvrstitev Idrije na UNESCO-v seznam svetovne dediščine izredna priložnost za nadaljnjo obnovo in oživetev topilnice.

Literatura in viri:

- Bavdaž, M., Čar, J., Kavčič, J., Pelhan, E. 1999: Ob Rakah – po poti idrijskih naravoslovcev. Rudnik živega srebra Idrija v zapiranju d. o. o. Idrija, 136 str.
- Kavčič, J., Magajne, M. 1999: Carmina historica : Mestni muzej Idrija – muzej za Idrijsko in Cerkljansko. Mestni muzej Idrija. Idrija, 111 str.
- Krajinski park Zgornja Idrijca. Zloženska. Območna enota Nova Gorica Zavoda Republike Slovenije za varstvo narave, Mestni muzej Idrija. Idrija, 2003.
- Peljhan, M. 2009: Antonijev rov – skrivnostni podzemni svet idrijskega živosrebrnega rudnika. Zloženska. Rudnik živega srebra Idrija v zapiranju d. o. o. Idrija.
- Viler, D., Magajne, M. 2008: Po naših krajih od Javornika do Porezna. Razstava razglednic. Mestni muzej Idrija. Idrija.
- Zelenc, A., Leskovec, I. 2005: Klavže na Idrijskem. Zloženska. Mestni muzej Idrija. Idrija.

PO STEZAH GRANIČARJEV IN SKOZI KAMNOLOME MILJSKEGA POLOTOKA

Franc Malečkar

Vodja: Franc Malečkar, absolvent geologije,
inštruktor praktičnih vsebin, Center šolskih in občolskih dejavnosti Ljubljana

Ekскурzija je bila izvedena 10. oktobra 2009.

Potek poti: Ljubljana – Škofije – Kaštelir – dolina potoka Fugnana in Kave – Lazaret – Hrvatini – Stare Milje – Milje – Ankaran – Ljubljana

Postaje: 1. Kaštelir
2. dolina potoka Fugnana in Kave
3. Cerej in Pišolon
4. in 5. Lovran in Ressler gaj
6. in 7. Stare Milje in Milje

Uvod

Miljski hribi obsegajo okrog 7 kilometrov dolg in pol toliko širok polotok med Miljskim in Koprskim zalivom (Malečkar 2006). Tloris v obliki črke M je razpotegnjen v dinarski smeri od Jernejevega zaliva med Debelim in Tankim rtičem na severozahodu do znižanega površja pri Škofijah na jugovzhodu, naravne meje s preostalim delom Slovenske Istre. Ob obalah sta največja kraja spalno in turistično naselje Ankaran na slovenski strani in mesto Milje na nasprotni, italijanski strani.

Skoraj v vsej zgodovini, od rimskega prek beneškega obdobja do sodobnosti so Miljske hribe delile meje, razen v obdobjih avstrijske in italijanske nadoblasti, ko so kraji na polotoku doživeli gospodarski razcvet.

Vzpostavitev najnovejše meje leta 1954 je „senčna“ pobočja Miljskih hribov precej spremenila. Zamenjalo se je prebivalstvo, zamrle so gospodarske dejavnosti. Tako se je iz Škofij med letoma 1945 in 1954 izselilo več kot 80 % prebivalcev (Cunja 2004). Obmejna zaprtost je povzročila razraščanje gozda in posledično ustanovitev mednarodnega lovskega rezervata. V veliki meri se je ohranilo bogastvo naravne (vedute, geomorfološke in botanične posebnosti, različni ekosistemi ...) in kulturne (kamnolomi peščenjaka,

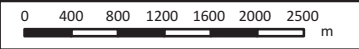
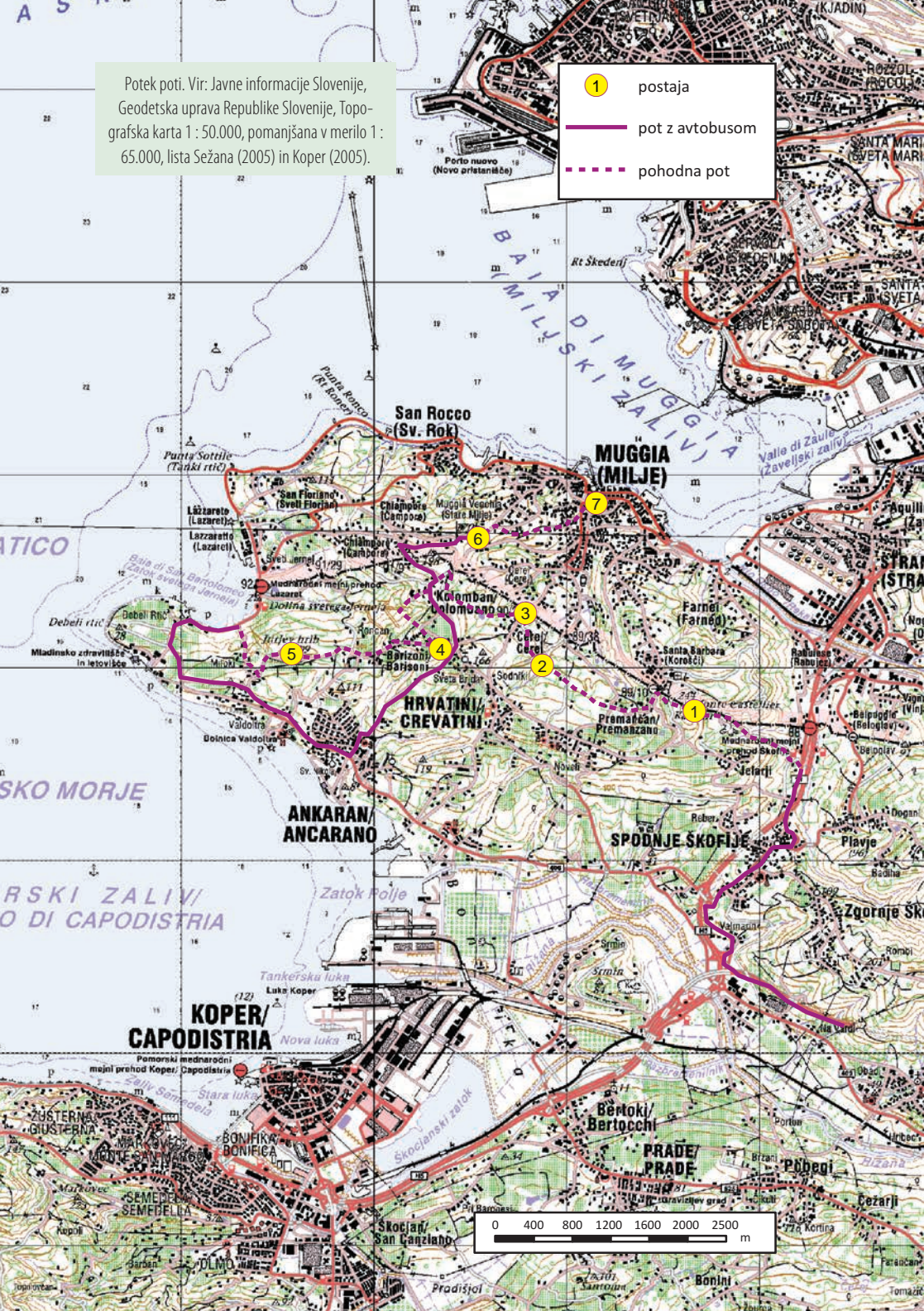
Potek poti. Vir: Javne informacije Slovenije, Geodetska uprava Republike Slovenije, Topografska karta 1 : 50.000, pomanjšana v merilo 1 : 65.000, lista Sežana (2005) in Koper (2005).

1

postaja

— pot z avtobusom

- - - - - pohodna pot

prazgodovinska gradišča, utrdbe iz novejših vojn ...) dediščine, ki je tudi rezultat sožitja človeka z naravo.

Vso to pestrost je mogoče spoznati na pohodu od Škofij do Lazareta, ki vodi v glavnem po učno-rekreacijski poti Ivana Juga, obiska vreden pa je še razgledni arheološki park v Starih Miljah na italijanski strani. Tam je mogoče spoznati kontinuiran razvoj naselja od gradišča prek rimskega Castrum Muglae ('Grič z uravnanim vrhom') in srednjeveškega Monticula do sodobnih Milj (italijansko Muggia), ki veljajo za večstoletnega tržaškega tekmeča.

Tekmovalnost se tudi po drugi svetovni vojni odraža v levičarski občinski upravi, ki se je v zadnji letih izkazala v nasprotovanju izgradnji ekološko spornega uplinjevalnika. Ankarani si že nekaj let krčevito prizadeva za status samostojne občine, „konkurenci“ okraj zaliva pa se koprška oblast na vse kriplje upira (Krebelj 2011).

Nekatere značilnosti Miljskega polotoka

Miljski polotok zavzema skrajni severozahodni del polotoka Istre. Njegova površina je okrog 30 km², od tega sta dve tretjini v Sloveniji. Na severu ga omejuje Osapska reka, na jugu Rižana, na jugovzhodu pa sega do Škofijskega praga oziroma doline Škofijskega potoka. Škofijski prag je pomemben prometni prehod že vsaj od rimske Vie Flavie dalje.

Miljski polotok ima približno 17 km obalne črte. 5 km je naravne, preostalih 12 km obale pa je preoblikoval človek. Najprivlačnejša je abrazijska obala na Debelem rtiču, ki je zavarovana kot naravni spomenik. Obalni klifi so visoki okrog 20 m, pod njimi je abrazijska polica (Codogno in drugi 2008). Ob izlivih potokov v morje je nastala akumulacijska obala. Sv. Jernej se izliva v istoimenski zaliv, Fugnan pa v Miljah v Miljski zaliv. Naplavine so tudi v severnem delu Rižanske doline in ob izlivu Osapske reke v morje pri Farnedu (italijansko Farnei).

Miljske hribe gradijo menjujoče se plasti peščenjaka in laporja, ki jih s skupnim imenom imenujemo fliš oziroma sovdan. So iz srednjega eocena, torej so stare okrog 50 milijonov let. V splošnem vpadajo proti severu in so pogojevale razvoj strukturnega reliefa. V vzdolžni smeri polotoka potekata dva grebena, med katerima sta poglobljeni prej omenjeni dolini potokov. Prečno na to so vrezane globoke hudourniške grape, ki jim domačini pravijo „burisi“. Po njih je dobil ime kraj Barižoni. Najvišji vzpetini sta Kaštelir (Monte Castellier, 244 m) na jugovzhodu in Sveti Mihael (197 m) na severozahodu (Furlani 2004).

Z intenzivno pozidavo v zadnjih desetletjih se izgublja gručasti značaj vasi na slemenih, med katerimi so največji Hrvatini. Strma pobočja so za potrebe kmetovanja preoblikovana s kulturnimi terasami, ki imajo podporne suhe zidove iz peščenjaka. Po skoraj štiridesetletnem premoru se nanje znova vračata oljka in vinska trta. Ob obali in po slemenih je dobra cestna povezava, precej slabša pa je pri spustih s slemen proti obali. Miljski polotok je z urbanima aglomeracijama Trsta in Kopra povezan z mestnimi in primestnimi avtobusi.

Na polotoku so ugodne naravne razmere za sonaravni turizem. To velja še zlasti za zaledje obalnih turističnih krajev, kot sta Milje z veliko marino in Ankarani s kampi, hoteli

Miljski polotok med Koprom (desno zgoraj) in Trstom (levo spodaj) iz letala. Foto: Franc Malečkar.

Poselitev polotoka je še posebno gosta na njegovi severni, italijanski strani. Foto: Primož Pipan.

ter zdraviliščema Valdoltra in Debeli rtič. Prav slednji pomenijta zametek razvoja turizma, saj za njegov začetek veljata odprtje okrevališča v Valdoltri leta 1909 in ureditev kopališča pri Svetem Nikolaju leta 1922 (Morgan 2004a).

„Padec“ meje je šolski mladini na naravoslovnih dnevih in ljubiteljem narave približal svet, ki je bil prej „rezerviran“ za graničarje in prebežnike. Med slednjimi so zadnji izgubili življenje le malo pred osamosvojitvijo Slovenije. Polotok je na obeh straneh meje prepreden s sprehajalnimi potmi, prav nobena pot pa ne povezuje območij obeh držav (Malečkar in Comelli 2005). Ena od poti je poimenovana po krajanu Premančana, rodoljubu in naravoslovcu Ivanu Jugu (1907–1988). Njegovo življenje so zaznamovali totalitarni režimi. Po krivem obsojen je 14 let preživel v fašističnih zaporih, povojna oblast ga je „umaknila“ v te kraje, kjer je delal kot logar (Jug 2002). Pot Ivana Juga je v več različicah in zankah skoraj v celoti speljana po že obstoječih poteh, večinoma po stezah graničarjev med nekdanjima mednarodnima mejnima prehodoma Škofije in Lazaret.

Opis poti

Postaja 1: Kaštelir

Pot skozi Škofijski prag, preval na nadmorski višini 76 m, je najkrajša prometno povezava med Trstom in zahodno Istro. Škofijski prag je zajeda med 244 m visokim Kaštelirjem na zahodu in 374 m visokim Tinjanom na vzhodu. Po od 50 do 200 m širokem pasu so oziroma so bile speljane avtocesta, „stara“ cesta in ozkotirna železniška proga Porečanka (italijansko Parenzana). Prva je bila zgrajena pred nekaj leti, druga pa ima zagotovo zametke že v prazgodovini, saj so jo varovala gradišča na obeh okoliških vzpetinah.

Prvo zgodovinsko poročilo o cestni povezavi sega v leti 78 in 79 našega štetja, ko je rimski cesar Tit Flavij Vespazijan dal zgraditi cesto od Trsta do Pulja. Dokončal jo je njegov sin in po njunem rodbinskem imenu je dobila ime Via Flavia. Verjetno prav njej pripada leta 2002 najdeni cestni tlak na ankaranskem križišču (Bivio). Zdržala je skoraj 17 stoletij (Cunja 2005). Za časa Beneške republike jo je dal leta 1775 s sredstvi iz javnih financ obnoviti koprski župan Pietro Dolphino, zato je dobila ime Strada Delphina. Na to spominja odlomek stebra z napisom, ki stoji ob cerkvenem stolpu v Škofijah (Morgan 2004b).

Nad restavracijo in bencinskim servisom pri mejnem prehodu Škofije so ostanki železniške proge, katere trasa je na pobudo okoljevarstvenikov postala kolesarska rekreacijska pot.

Makadamska pot vodi strmo navzgor po hudourniški dolini do kamnolomov. Kamnolom Gorlato na levem pobočju je v Italiji (Malečkar 2008). V več kot meter debelih paralelopipednih blokih iz peščenjaka vidimo na spodnjih ploskvah plasti v podpornem zidu anorganske (tokovni odlitki) in organske (odlitki sledi lazenja anelidov) teksture. S kvadri iz tega kamnoloma je obložen tudi Bohinjski železniški predor.

Bloki iz peščenjaka v kamnolomu nad Škofijami. Foto: Primož Pipan.

Izkopno kotanjo v enem od kamnolomov je zalila podtalnica. Foto: Primož Pipan.

Turistično-učna pot na italijanski strani gradišča na Kaštelirju. Foto: Primož Pipan.

Del poti Ivana Juga je speljan tudi ob suhih zidovih iz blokov peščenjaka. Foto: Primož Pipan.

Z roba kamnoloma vodi na vrh Kaštelirja z ostanki prazgodovinskega gradišča strma, skoraj pravokotno na plastnice speljana graničarska steza. Z bloki peščenjaka je delno stopničasto nadelana.

Kaštelir je najvišja točka Miljskega polotoka. Odlikuje se po širnem razgledu, ki sega od Socerba na vzhodu prek Tinjana in Koprškega zaliva do Gradeža na zahodu. Gradišče na Kaštelirju je nastalo v bronasti dobi, približno okrog leta 1500 pred našim štetjem. Vršna uravnava, ki je nastala zaradi njega, ima površino okrog 4000 m² in premer okrog 330 m. Dviga se za 10 m nad okoliško ravnico. Ta stopnja naj bi bila umetna in naj bi nastala zaradi lomljenja kamenja (Abram 1992). Vidna sta dvojni obrambni in prečni nasip, vmes je bila naselbina. Po legendi naj bi utrdbo uničil Atila. Prek italijanskega dela gradišča je speljana turistično-učna pot (Inaugurato ... 2009).

Vzhodno od vrha so na italijanski strani odkrili nekropolo gradišča. Grobovi z najdbami iz tega časa so v jamah, prekritih s ploščami iz peščenjaka. Med izkopaninami izstopa dvostranski relief z upodobitvami kulta boga Mitre, ki je bil na osi. Najbližja znana podobna najdba je v Bosni.

Z vrha se vrnemo do centra Sonček in poti po kolovozu sledimo proti severozahodu do mejnega kamna 89/3. Od tu se spustimo po stezi do hiše, kjer je živel Ivan Jug. Pod njo je nekdaj mejni prehod za maloobmejni promet Kaštelir, ki povezuje Korošce (Santa Barbara) na italijanski strani meje s Premančanom na slovenski strani.

Postaja 2: dolina potoka Fugnana in Kave

S slemenske ceste se odpira pogled na asimetrično dolino, ki jo je zarezal potok Fugnana (Premančanski potok), tako da je drsel skladno z nagnjenostjo do pet metrov debelih plasti peščenjaka. Desno pobočje, ki se imenuje Pložat, in po katerem teče meja z Italijo, je strmo in ima razgaljena čela skladov. Levo pobočje je položno; na njem stoji vas Premančan.

Premančan sestavljajo zaselki Kortina na vzpetini, nad pokrito strugo „tržno zaokroženi“ Grguri, Robanci na zahodu in Spodnji Cerej, ki se že stika z Miljami. Ime vasi naj bi izviralo iz latinskega plemiškega imena ali presežnika pridevnika s predpono *prae* (Alberi 2001). Tik pred ostanki stavbe mejnega prehoda na italijanski strani strma asfaltirana pot zavije levo in prek potoka doseže Robance. Tu je bila pred hišo s številko 24 ohranjena kamnita miza, nasproti nje, pred hišo s številko 21 pa vaška „špina“, vodovodna pipa iz časa neposredno po drugi svetovni vojni.

Pri rumeni hiši zavijemo proti zahodu, nad oljčnikom, s katerim je bilo sanirano divje odlagališče odpadkov v opuščnem kamnolomu. Pri bližnji hiši Premančan 28 je nekaj kamnoseških izdelkov iz peščenjaka.

Sledimo kolovozu in prispemo na območje, imenovano Kave. Pod in nad njim se eden za drugim vrstijo manjši opuščeni, z gozdom preraščeni kamnolomi peščenjaka. Na nekaterih odsekih kolovoza še lahko opazimo kolesnice volovskih vpreg, s katerimi so vozili kamenje do pristanišča v Miljah. Za strmim kolovozom, tlakovanim s pokonci postavlje-

Asimetrična dolina potoka Fugnana v smeri od Starih Milj proti Kaštelirju. Na levi je izliv Osapske reke v Žaveljski zaliv. Foto: Silvano Toffoletti.

nimi ploščami iz peščenjaka ali šališem, je cestišče sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja uničilo neurje in ga zasulo z gramozom s slemenske ceste.

V opuščeni kamnolomi sta se razrasla posebna tipa gozda. Na majhni površini se izmenjujeta primarni hrastov gozd (*Qurcetum*) in sekundarni gozd črnega gabra (*Ostryetum*). Slednji porašča pobočja kamnolomov in mesta, kjer so odlagali jalovino. Hrastov gozd sestavljajo graden, puhavec in cer. Po slednjem je dobila ime vas Cerej. Na tako pestro izmenjavo gozdnih tipov je ob različnih talnih razmerah vplival tudi način izkoriščanja peščenjaka. Pri izkopu so namreč izrabili reliefne posebnosti, to je plitvo lego debelih skladov pod površjem, svoje sta prispevala še ročno delo in razdrobljena posest. Tako se je med izkopi ohranil naravni gozd gradna, ki se mu v sušnih legah pridružijo puhavec, mali jesen in cer, kjer je več vlage, se pojavljajo domači kostanj ter črni in kraški gaber. Posamezno ali v manjših šopih sta primešana skorš (*Sorbus domestica*) in brek (*Sorbus torminalis*), ki sta svojevrstni posebnosti istrskih gozdov. V grmovnem sloju rastejo lobodika (*Ruscus aculeatus*) in kot posebnost številni lovorjevi gmi, ki so jih iz sosednjih hišnih vrtov razširili ptiči.

Onkraj zaraščajočega se pašnika krenemo proti jugu do konca Šuštarjevega kamnoloma. V čelu izkopa opazimo travertin, ki se izloča ob medplastovnem izviru, in kup blokov peščenjaka, pripravljenih za zidavo, a jih je še pred uporabo prerasel gozd.

Lomljenje kamnja na Miljskem polotoku sega v prazgodovino, kar dokazujejo nasipi iz peščenjaka na Kaštelirju. Tu so našli tudi rimski napis s pravno vsebino iz 2. stoletja

Travertin v čelu opuščenega Šuštarjevega kamnoloma. Foto: Franc Malečkar.

našega štetja, vklesan v ploščo iz peščenjaka (Delben 1996). Miljsko obzidje in cerkev v Starih Miljah dokazujeta živahno izkopavanje peščenjaka do 16. stoletja. Prva pisna dokaza o tej dejavnosti sta statuta mesta Milje iz let 1333 in 1420, v katerih so navedeni pogoji koriščenja občinskih kamnolomov v gozdu pri Cereju. Občani Milj so lahko peščenjak za lastne potrebe kopali brezplačno, če so ga kopali za prodajo, so morali plačevati desetodstotni davek (Stener 1971).

Hiter razvoj Trsta po propadu Beneške republike in zaprtje solin leta 1827 sta odpravila dve stoletji trajajočo krizo. K vnovičnemu razmahu kamnolomarske dejavnosti so verjetno prispevali kamnoseki iz južnošvicarskega Ticina; še zdaj v Miljah živi več družin njihovih potomcev (Stener 1999). Bloke peščenjaka iz kamnolomov na Miljskem polotoku, ki so jih natovarjali na miljskem pomolu, so uporabljali za gradnjo pomolov, valobranov, tlakovanje ulic ... Kakovost kamnine in njena plitva lega pod površjem sta omogočili odpiranje novih delovišč. Tako so nastali številni majhni kopi, ki so bili dopolnilna dejavnost kmetijstvu. Tanjše plasti lapornatega peščenjaka so uporabili za šališe, debelejšje, izklesane v bloke, pa za stavbe in podobno. Leta 1935 so ustanovili zadrugo, ki jo je leta 1948 sestavljalo 20 kamnolomov s 110 delavci. Vzpostavitev državne meje v petdesetih letih prejšnjega stoletja je pridobivanje peščenjaka prekinila kot „kuga“. Za nedokončanimi deli in opuščenimi posli so ostali kupi blokov, pripravljenih za prevoz, dovozne rampe, „kuče“ za spravilo orodja ... Prav vse je sčasoma prerasel gozd.

Postaja 3: Cerej in Pišolon

Pri hišni številki 41 prečkamo Cerejski potok. Pot proti Cereju nadaljujemo vzdolž meje, navzgor po kolovozu. Kjer ta zavije proti zahodu, bodimo pozorni na izpraskane napise vojakov v bloke peščenjaka in malo naprej na stopnice, ki vodijo na višjo teraso. V peščenjaku so tudi železovi minerali. Na stiku z vodo oksidirajo, najprej vzdolž razkolnih razpok, kar kamnino obarva rjavo. Izpiranje karbonatnega veziva dodatno „zrahlja“ kamnino, zato napisov ni bilo težko vgravirati.

Po makadamski cesti se odpravimo do nekdanjega maloobmejnega prehoda v Cereju, opuščenega že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, v času depozita, ki so ga morali jugoslovanski državljani plačevati za prestop državne meje. Pri ruševinah vaške pralnice nasproti hišne številke 19 zavijemo proti zahodu, na kolovoz, ki vodi v hudourniško dolino Pišolon.

Ko začne tlakovani kolovoz zavijati proti severovzhodu, pri propustu za vodo skrenemo z njega proti jugozahodu in se odpravimo po dolini navzgor. Po približno 200 m naletimo na vhod v kaverno na dnu čela opuščenega kamnoloma v desnem, vzhodnem, pobočju. Namenjena je bila protiletalski obrambi med drugo svetovno vojno. Ima 35 m dolge rove s tlorisom v obliki črke Y. Drugi vhod je zasut. Na južnem koncu je majhen obzidan prostor. Kaverno naseljujejo številni pajki, kobilice in netopirji. Višje v dolini so še tri podobna zaklonišča.

Izpraskani napisi vojakov v blokih peščenjaka, nameščenih v podpornem zidu terase ob graničarski stezi pri Cereju. Foto: Franc Malečkar.

Vrnemo se na „glavno“ pot in se spustimo po „kamnolomarskem“ obzidanem kolovozu na vznožju nekdanjega čela izkopa do državne meje. Tu se napotimo po stezi proti vzhodu in onkraj brvi prek potoka zagledamo mogočen pravi kostanj (*Castanea sativa*).

Drevo je pripadnik drevesne vrste, ki se pojavlja na globljih gozdnih prsteh. Uporablja se pri številnih kmetijskih dejavnostih, zato so posamezne gozdne parcele preoblikovali v kostanjeve nasade. Z opuščanjem kmetovanja so bili ti prepuščeni naravnemu razvoju in tako lahko zdaj v Istri sredi gozda naletimo na posamezne mogočne skupine kostanjev.

Primerek na poti je visok 15,5 m in ima obseg debla 5,1 m. Njegovo starost ocenjujejo na od 100 do 150 let. Je zadnji primerek večje skupine, o čemer pričajo bližnji štori posekanih dreves. Drevo se postopoma suši in v odmrlih vejah so si uredili domovanje manjše ptice, čuki in kune.

Vrnemo se na drugo stran hudournika in gremo vzdolž meje proti severozahodu do naslednjega hudournika. Vzpne se po njegovi strugi. Podporni zid preprečuje odnašanje prsti na levi, zahodni strani. Zaradi selektivne erozije je nastal dva metra visok slap. Hudourniška struga sledi zgornji ploskvi trše plasti peščenjaka, pod katero so mehkejši laporni skladi, ki jih voda hitreje spodjeda, zato se slap pomika po strugi navzgor. V njej opazimo paralelopipedno (kvadrasto) krojitev peščenjaka.

Na tem območju so posebne ekološke razmere. Občasna prisotnost vode, večja zračna vlažnost in več humusa imajo za posledico večjo pestrost rastlinskih vrst. Sicer gozdovi v ožjem pasu ob jarku spadajo med gozdove belega garbra (*Carpinetum*). Intenzivno izkoriščanje je povzročilo večje spremembe v drevesni sestavi, pri čemer je beli gaber (*Carpinus betulus*) nadomestil črni gaber (*Ostrya carpinifolia*). Na opuščanih kmetijskih zemljiščih se razrašča robinija (*Robinia pseudoacacia*) z gosto podrastjo robide. V manjših skupinah se pojavlja trepetlika (*Populus tremula*) in posamezno kakšen mogočen črni topol (*Populus nigra*). V zeliščnem sloju so pogosti zvončki, trobentice, vijolice in mestoma teloh.

Vzpne se do makadamske poti. Po njej prispemo do asfaltirane slemenske ceste. Mimo pokopališča s kapelico, ki ima stebre iz apnenčeve breče izklesane v dorskem slogu, se napotimo proti nekdanjemu mejnemu prehodu Čampore. Pred njim krenemo navkreber na vrh 197 m visokega Svetega Mihaela. Na njegovih pobočjih so odkrili nekropolo s kasetnimi grobovi iz 6. do 8. stoletja našega štetja. Povezujejo jo z bližnjo naselbino Castrum Muglae, katere naslednik so Stare Milje. Do srede 19. stoletja, ko so na vrhu vzpetine zgradili topovsko utrdbo za zaščito miljske vojaške Ladjedelnice Svetega Roka, so bili tam še vidni ostanki stavbe puščavnikov in cerkve sv. Mihaela. Razvaline topovske utrdbe so še vedno dobro opazne (Veronese 1986).

Postaji 4 in 5: Lovran in Ressler gaj

V zaselku Kolombana Lovranu krenemo proti jugozahodu in mimo lepotilne klinike prispemo do mogočne murve s kamnito mizo v senci njene krošnje. Od tod se odpre pogled na Jernejev zaliv z gojiščem školjk in prek Jurjevega hriba na Debeli rtič. Pot nadaljujemo po kolovozu do mogočne murve s kamnito mizo pod drevesom.

Z razglednih delov poti se odpira pogled na Milje in Trst na drugi strani zaliva. Foto: Primož Pipan.

Pogled na Jernejev zaliv z Debelim rtičem v ozadju. Foto: Primož Pipan.

Na slemenih zahodnega dela Miljskega polotoka so tudi oljčniki. Foto Primož Pipan.

Smo pri hiši Kolomban 46, kjer naj bi bili po pisanju italijanskih avtorjev samostan in počivališča za romarje s celine pred njihovim vkrcanjem na ladje, namenjene v Sveto deželo (Vasari 2005). Sodelavci koprskega pokrajinskega muzeja domnevajo, da je bil tu lovski dvorec avstrijskih nadvojvod z rokokojsko upodobitvijo prizora lova. Z adaptacijami so nekdanje arhitektonske prvine postale težko prepoznavne. Pri nekdanji obmejni stražnici Kolomban so pred hišo s številko 55c neugledne razvaline cerkvice sv. Kolombana, edine v Istri, posvečene temu irskemu svetniku iz 6. stoletja. Ker je tudi bližnja cerkev sv. Brigita oziroma Brida poimenovana po irski svetnici, domnevajo, da so počivališča romarjev zasnovali menihi iz te dežele. Pri stražnici so koprski arheologi deloma izkopali rimsko vilo.

Pri hiši Barižoni 1 prispemo na asfaltno cesto. Po njej gremo skozi vas do table, ki opozarja na Resslerov gaj, gozd z urejenimi učnimi potmi na razglednem Jurjevem hribu (109 m). Namenjen je prikazu glavnih drevesnih vrst v avtohtonem gozdu. Poimenovan je po češkem izumitelju ladijskega vijaka in gozdarju Jozefu Ludviku Františku Ressleru (1793–1857), ki si je prizadeval za pogozdovanje Krasa in je izdelal tudi načrte za pogozdovanje Istre.

Na značilnosti ter pomen grmičevja in dreves opozarjajo pojasnilne table. Izpostavljen je hrast, ki so ga Benečani gojili za izdelavo ladij. Siromašni gozdovi puhastega hrasta so zastopani po slemenih in izpostavljenih južnih pobočjih Slovenske Istre. Zaradi prilagojenosti sušnim razmeram je drevje razmeroma nizko, manjša je tudi pestrost rastlinskih

vrst. Prevladujoča drevesna vrsta je hrast puhavec (*Quercus pubescens*), v podrasti sta mali jesen in gost grmovni sloj ruja. Druge drevesne vrste se pojavljajo le posamezno (Prebevšek 1993).

Na zahodni strani gaja dosežemo asfaltno pot, po kateri se skozi vinograde spustimo proti Valdoltri, do križišča za Mladinsko zdravilišče. Kolovoz med vinogradi vodi proti zahodu do nemških utrdb iz druge svetovne vojne in gozdčika. Posebnost te gozdne oaze ni njena sestava, ki je podobna tisti v Resselovem gaju, ampak dejstvo, da je gozd redek naravni ostanek sredi kmetijskih zemljišč, kar je dokaz, da je nekoč segal vse do morja. Pomemben je tudi zato, ker zagotavlja zaščito in dom številnim pticem in razni mali divjadi.

Od tu se lahko podamo do naravnega spomenika Debeli rtič in ob morju do letovišča Ministrstva za notranje zadeve, kjer so v morju med obema pomoloma ostanki rimskega gojišča rib. Po asfaltni cesti gremo mimo opuščenega kamnoloma Millo, kjer je zdaj smetišče, do mejnega prehoda Lazaret. Pred njim je pomol, kjer so do prve svetovne vojne na ladje nalagali bloke peščenjaka za gradbišča v Trstu.

Postaji 6 in 7: Stare Milje in Milje

V Miljah sta politična preteklost na eni strani in geografska lega na drugi tesno povezani, saj sta se skozi zgodovino medsebojno dopolnjevali in vplivali ena na drugo. Začetki Milj segajo v čas, ko je bila na gričku nad morjem ustanovljena prazgodovinska trdnjava, pozneje pa je bilo tam rimsko naselje. To območje se zdaj imenuje Stare Milje (Muggia Vecchia), kjer poleg številnih arheoloških ostankov stoji starokrščanska cerkev Marije Vnebovzete iz 6. do 7. stoletja.

Za staro mestno jedro velja naselje ob morju ali Borgolauro, ki se je razvilo po letu 931, ko so Milje postale del Oglejskega patriarhata. V tem času so v mestu zgradili pristanišče in uredili soline, kar je kraju zagotavljalo solidno gospodarsko podlago.

Leta 1420 je beneški dož Tommaso Mocenigo podpisal sporazum, s katerim so Milje obljubile zvestobo Benetkam. Tako se je začelo dolgotrajno politično in kulturno sodelovanje z Beneško republiko, ki je trajalo vse do njenega propada leta 1797. Sodelovanje je močno vplivalo na urbanistično podobo, arhitekturo, gospodarstvo, kulturno ureditev in kulturne dogodke, ki so zaznamovali miljsko skupnost.

V tem obdobju so razširili grad nad mestom, ki je bil zgrajen po napadu Genovežanov v drugi polovici 14. stoletja. Od leta 1991 je v lasti družine Bossi, ki ga je po desetletjih propadanja obnovila in v njem uredila prijetno kulturno prizorišče (Coretti 2009).

Po priključitvi Milj k Avstriji in štiriletni vmesni francoski nadvladi v času Ilirskih provinc je razvoj Milj tesno prepleten z vzponom Trsta ter s krepitvijo strateških, trgovskih in industrijskih interesov Avstro-Ogrske. V tem času so bili postavljeni temelji sodobnega ladjedelništva, ki zajemajo tako imenovani „squero dei cadetti“, ladjedelnico Tonello in Ladjedelnico Svetega Roka, ustanovljeno leta 1857. Po drugi svetovni vojni so ladjedelništvo opustili in Milje so se začele spreminjati v tržaško spalno naselje (Občina Milje 2003).

Večerni pogled na središče
Milj, imenovano Borgolauro.
Foto: Primož Pipan.

Pogled prek marine v Miljah in Miljskega zaliva na Trst. Foto: Primož Pipan.

Poročni par na ploščadi pred cerkvi v Starih Miljah med regato Barkovljanka (Barcolana). Foto: Franc Malečkar.

Vključitev Slovenije v Evropsko zvezo in opustitev varovanja državne meje bosta zagotovo spremenila odnose med prebivalci Miljskega polotoka, povezala obmejni območji in pripomogla k zapiranju starih ran iz obdobja po drugi svetovni vojni.

Literatura in viri:

- Abram, G. 1992: Il castelliere degli Elleri. Tipkopsis. Ginnasio Gian Rinaldo Carli Capodistria. Koper, 18. str.
- Alberi, D. 2001: Istria – storia, arte, cultura, 3. ponatis. Lint. Trieste, 1999 str.
- Codogno, M. in drugi 2008: Sui sentieri della penisola di Muggia. Borgolauro 29/53. Muggia, str. 23–31.
- Coretti, R. 2009: Castelli del Friuli Venezia Giulia. FVG. Trieste, 108 str.
- Cunja, L. 2004: Škofije na Morganovi liniji. Lipa. Koper, 150 str.
- Cunja, L. 2005: Škofijski preval – cestni in železniški prehod skozi čas. Zloženska. KS Škofije.
- Delben, C. 1996: L'arenaria di Muggia. Muggia.
- Furlani, S. 2004: Caratteristiche geografiche e geomorfologiche della penisola muggesana. Borgolauro 25/45. Muggia, str. 9–13.
- Inaugurato il percorso turistico-didattico del Castelliere di Elleri 2009. Medmrežje: http://www.fondazionecrieste.it/index.php?option=com_content&task=view&id=203&Itemid=72, 16. 6. 2009.
- Jug, I. 2002: Moja zaporniška leta. Jutro. Ljubljana, 180 str.
- Krebelj, J. 2011: Ustavno sodišče ustanovilo občino Ankaran, Primorske novice 55/136. Koper, str. 2–3.
- Malečkar, F., Comelli, L. 2005: Turizem in varstvo okolja – Poti na Miljskem polotoku: priložnost za razvoj in socialno ekonomsko povezovanje. Atti AR.CO.Milje-Koper. Milje, str. 62–64.
- Malečkar, F. 2006: Po poteh graničarjev, boga Mitre in skozi kamnolome Miljskih hribov. Krajevna skupnost Hrvatini. Hrvatini, 16 str.
- Malečkar, F. 2008: Poznaš Milje. Medmrežje: <http://franci-maleckar.blogspot.com/2008/10/pozna-milje.html>, 29. 10. 2008.
- Morgan, O. 2004a: Najemna pogodba o ureditvi kopališča sv. Nikolaja. Amfora. Ankaran, str. 4–7.
- Morgan, O. 2004b: Zgodovina Miljskega polotoka. Amfora. Ankaran, str. 19–23.
- Občina Milje 2003. Medmrežje: http://www.comune.muggia.ts.it/Statuto-definitivo_sl_preciscenoDEF.pdf, 16. 2. 2003.
- Prebevšek, M. 1993: Ressler gaj. Zloženska. Zveza društev inženirjev tehnikov gozdarstva in lesarstva Slovenije.
- Stener, F. 1971: Le cave di arenaria a Muggia d'Istria. Pagine muggesane 5. Muggia, str. 87–107.
- Stener, F. 1999: La locale pietra arenaria nel XVIII – XIX secolo. Archeografo Triestino 59-1. Trieste, str. 517–523.

Vasari, C. 2005: S. Hilario e la sua valle. Borgolauro 26/48. Muggia, str. 26–31.

Veronese, L. 1986: Le fortificazioni austriache dell'800 a Muggia. Borgolauro 7/9. Muggia, str. 19–32.

Potek poti. Vir: Javne informacije Slovenije,
Geodetska uprava Republike Slovenije,
Republika Slovenija 1 : 250.000, 2008.

- 1 postaja
- pot z avtobusom
- ⋯ pohodna pot

PODEŽELJE KOPRSKEGA PRIMORJA – MOŽNOSTI PONOVNE OŽIVITVE

Tanja Žnidarčič, Mateja Pirman

Vodji: Tanja Žnidarčič, univerzitetna diplomirana geografa;
Mateja Pirman, študentka geografije,
Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Ekскурzija je bila izvedena 15. novembra 2008.

Potek poti: Ljubljana – Črni Kal – Kubed – Gračišče – Butari – Gradin – Abitanti – Galantiči – Popetre – Trsek – Truške – Lopar – Marezige – Vanganel – Koper – Ankaran – Debeli rtič – Ljubljana

Postaje: 1. Abitanti – varovanje kulturne dediščine in projekt oživitve vasi
2. Trsek – „Iz zemlje gre v trsek ...“
3. Truške – primer izseljevanja s podeželja in pomen lokalne iniciative
4. Lopar – primer uspešne prakse razvoja podeželja
5. Koper – od olive do olja
6. Debeli rtič – varovanje naravne dediščine in problematika morskih odpadkov

Uvod

Koprsko primorje na jugozahodu Slovenije obsega obalni pas in flišno gričevje Koprskih brd v njegovem zaledju. V preteklosti je doživljalo korenite politične, gospodarske, družbene in demografske spremembe. Njegovo poimenovanje ni enotno. Ime Koprsko primorje, kot ga uporabljamo v tem sestavku, ima alternativno ime Slovenska Istra. Oba izraza sta se uveljavila šele po drugi svetovni vojni (Funa 2005).

V novejši zgodovini sta bili za Koprsko primorje značilni močna gospodarska navezanost na Trst in agrarna prenaseljenost, na katero se navezuje prvi večji val praznjenja podeželja. Med svetovnjima vojnama je bilo ozemlje priključeno Italiji, kar je imelo za posledico visoke davke in pomanjkanje, ob tem pa razmah različnih dopolnilnih dejavnosti. To je bil tudi čas Šavrink – prodajalk na tržaškem trgu, bork za izboljšanje ekonomskega položaja slovenskih kmetov in pionirk pri vključevanju žensk v družbeno življenje oziroma življenje zunaj družinskega okolja. Po drugi svetovni vojni je območje zajel nov močan val

izseljevanja, zaradi katerega se je izpraznila marsikatera istrska vas. V sodobnosti se pojavljajo težnje po obnovi skoraj povsem izpraznjenega podeželja v bolj oddaljenih delih Koprskih brd, ki prinašajo nove razvojne perspektive, a zahtevajo veliko truda in krepitev možnosti za uveljavljanje lokalne iniciative.

Na koprsko podeželje se vračajo ljudje zaradi bližine večjih središč in želje po življenju v kakovostnejšem okolju. Zaradi rodovitnih zemljišč na eocenskem flišu se je v preteklosti poselitev strnila v gručastih naseljih po slemenih gričevnate pokrajine, visoko nad mokrotnimi dolinami. Pobočja so bila prepredena s kulturnimi terasami, s katerimi so se kmetovalci skozi stoletja spopadali z erozijo, ob tem pa povečali obseg ravnih obdelovalnih zemljišč in na njih izboljšali talno vlažnost.

Temeljne značilnosti Kopskega primorja

Območje Kopskega primorja obsega 326 km². Njegova povprečna nadmorska višina je 179 m, najvišji predeli segajo skoraj 500 m nad morsko gladino. Med višinskimi pasovi je najbolj prostran najnižji pas z nadmorsko višino od 0 do 99 m, Povprečni naklon je 11°. Za izoblikovanost površja so značilni griči z vmesnimi dolinami ter ravnice rek in potokov. Koprsko primorje gradi predvsem fliš, v katerem se izmenjujejo plasti laporovca in peščenjaka. Zaradi slabše odpornosti fliša proti vodni eroziji se lahko med poletnimi neurji pojavi zelo močna erozija. Zaradi reliefnih značilnosti se pojavljajo temperaturni obrat ter z njim povezane pozebe in slana, ki slabo vplivajo na rast rastlin in lahko zmanjšajo pridelek. Na izoblikovanost površja je z izsuševanjem, ureditvijo solin, gradnjo pristanišč, povečevanjem kmetijskih zemljišč in ureditvijo kulturnih teras na pobočjih vplival tudi človek (Slovenija ... 1998).

Povprečna letna temperatura je 13,6° C. Najtoplejši mesec je julij, ko so temperature ob obali okrog 24° C, v notranjosti pa so nižje, vendar še vedno presegajo 20° C. Najhladnejši je januar, ko so ob obali povprečne temperature nekaj nad 3° C, podobne so tudi v notranjosti. Prek leta so padavine dokaj enakomerno razporejene. V zahodnem delu je glavni padavinski višek oktobra, v vzhodnem novembra, drugotni višek je na celotnem območju junija. Količina padavin narašča od zahoda proti vzhodu oziroma od morja proti notranjosti. Na zahodu pade okrog 1000 mm padavin letno, na vzhodu okrog 1200 mm. Kljub precejšnji namočenosti se poleti lahko pojavi fiziološka suša. Pozimi je zaradi burje in juga zelo vetrovno, veter doseže tudi hitrost več kot 180 km/h. Ob obali je povprečno en dan s sneženjem in snežno odejo letno, v gričevnatem zaledju se ta doba podaljšuje in v notranjosti traja do 5 dni (Slovenija ... 1998).

Na lastnosti prsti vplivajo matična podlaga, reliefne značilnosti in s svojimi posegi v naravno okolje človek. Na flišu so zastopani regosoli, karbonatna rendzina, evtrična rjava prst ter rigolane, izprane in psevdooglejene prsti. Na apnenčevih zaplatah je nastala rendzina, na rečnih nanosih pa fluvisoli in glejsoli. Gozdovi so v preteklosti poraščali bistveno večji delež površja, ob naselitvi so jih ljudje z urejanjem kmetijskih zemljišč v precejšnji meri izkrčili. V sodobnosti poraščajo predvsem pobočja. V Koprskem primorju uspeva sub-

Značilna pokrajina Koprskih brd s Padno v ospredju in Kortami v ozadju; vmes je dolina Drnice. Foto: Marjan Garbajs, Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

mediteranski listopadni gozd, v katerem prevladujeta združbi hrasta gradna in gabrovca z jesensko vilovino. Vmes se v večjem obsegu pojavljajo še hrast puhavec, cer, beli in črni gaber. Območja opuščenih kulturnih teras in pašnikov prerašča grmičevje. Antropogena vegetacija najbolje uspeva v južnih, zahodnih in jugozahodnih legah, ki so zavarovane pred burjo. Na njih so vinogradi, oljčniki, sadovnjaki, njive in vrtovi (Lopar ... 2007).

V Koprskem primorju so največja porečja Rižane, Badaševice in Dragonje. Porečji Rižane in Dragonje sta deloma kraški. Vodo dobivata tako s krasa kot s fliša, zato poleti kljub majhnemu pretoku ne presahmeta. Badaševica dobiva vodo le s fliša in zato poleti lahko presahne. Glavni vodotoki skupaj s pritoki odtekajo v slovensko morje. Izjeme so potoki na skrajnem jugovzhodu Koprskih brd, ki so del porečja Mirne na Hrvaškem, in Osapska reka, ki se izliva v Žaveljski oziroma Miljski zaliv v Italiji. Poleti in zgodaj jeseni lahko zaradi neurij pride do kratkotrajnih poplav, zato so celoten tok Rižane in Badaševice ter spodnji tok Dragonje regulirali. V preteklosti so se na obravnavanem območju oskrbovali s površinsko, talno in padavinsko vodo, zdaj je glavna vodooskrbna žila rižanski vodovod, ki je začel obratovati leta 1935 (Slovenija ... 1999).

Opis poti

Postaja 1: Abitanti – varovanje kulturne dediščine in projekt oživitve vasi

Abitanti so majhno strnjeno naselje na nadmorski višini okrog 400 m, na južnem robu koprške občine, nedaleč od hrvaške meje. Vaško jedro je na blagi flišni vzpetini zahodnega dela Pregarske planote, med dolinami potokov Miklinice in Malinske, ki spadata v porečje Mirne. Torlorna zasnova vasi je bila izoblikovana že na začetku 19. stoletja, zdajšnja podoba vasi pa je s preloma iz 19. v 20. stoletje.

Kljub opustelosti v preteklih desetletjih je v vasi ohranjena kakovostna stavbna in kul-

Prikaz Abitantov v Franciscejskem katastru iz leta 1819 dokazuje, da je bila v grobem že takrat izoblikovana torlorna zasnova naselja (Bencič Mohar 2004).

turna dediščina, ki priča o načinu življenja istrskega kmeta. Zaradi tega so ji dodelili status kulturnega spomenika. Zavarovano je tudi njeno vplivno območje, v naselju pa sta posebej razglašena še dva spomenika, vodnjak in domačija s hišno številko 4 (Benčič Mohar 2004; Mestna občina Koper – Turizem).

Abitanti so dandanes brez stalnih prebivalcev, vendar nam že ime razkriva (*abitato* v italijanščini pomeni 'naseljen'), da temu ni bilo vedno tako. Do sredine 20. stoletja je imela vas do 140 prebivalcev. Bila je živahno in gospodarsko močno naselje, katerega prebivalci so se ukvarjali s poljedelstvom in živinorejo. V Trst so prodajali zlasti drva in seno (Benčič Mohar 2004; Mestna občina Koper – Turizem).

Razmere so se začele spreminjati kmalu po 2. svetovni vojni, ko so se ljudje odseljevali predvsem zaradi možnosti zaposlitve v priobalnih krajih med Piranom in Trstom. V vasi je ostajalo večinoma starejše prebivalstvo. Že leta 1971 se je število prebivalcev zmanjšalo na manj kot 30, s popisom 2002 pa je bilo prvič zabeleženo, da je kraj brez stalnih prebivalcev (Benčič Mohar 2004; Darovec 1992).

V zadnjem času se je tudi v Abitantih povečalo zanimanje za selitev nazaj na podeželje, bodisi občasno v obliki vikendaštva bodisi stalno. Interesenti v želji po obnovi hiš praviloma naletijo na nerešena lastniško-pravna vprašanja in se tako znajdejo v labirintu zamudnih pravnih postopkov. To mnoge, tako kot tudi nekatere dediče, odvrča od obnove stavb in rekultivacije zemljišč (Benčič Mohar 2004).

V letih 2003 in 2004 je na območju Abitantov potekal projekt za obnovo naselja. Izvajal se je v okviru programa PHARE: čezmejno sodelovanje Slovenija/Italija, Sklad za male projekte. Aktivnosti so bile usmerjene na fizično zaščito stavbne dediščine in zasnovo programa oživitve vasi, ki naj bi temeljila na povezavi tradicionalnih vsebin z novimi dejavnostmi. Pri izvedbi projekta so v obliki delavnic sodelovali različni strokovnjaki, lastniki oziroma dediči stavb ter lokalna skupnost iz Gradina. Vzpostavljeni so bili temelji za uspešno in enovito obnovo vasi ter pomoč lastnikom in dedičem kot nosilcem vitalnega razvoja vaškega območja.

Zdaj je v Abitantih že mogoče zaznati prve rezultate teh prizadevanj. Nekaj stavb je občasno naseljenih, povečala se je prepoznavnost vasi, ki vsako leto gosti likovno kolonijo, naprodaj sta vino refošk in žganje. Abitanti čakajo na priključitev na rižanski vodovod in drugo infrastrukturo, kar bo morda okrepilo zanimanje za ta arhitekturni biser na robu Koprskega primorja (Benčič Mohar 2004).

Postaja 2: Trsek – „Iz zemlje gre v trsek ...“

Trsek je manjše naselje nad dolino Dragonje, v osrčju Koprskih brd. Stoji ob vinski cesti refoška Koper–Marezige–Dekani in je torej del turistične poti, ki na vinorodnem območju povezuje vinotoče, vinske kleti, turistične kmetije ter naravne in kulturno-zgodovinske znamenitosti.

Vinska klet Jerman iz Trska je značilen primer vinske kleti vinorodne dežele Primorske. Kmetija ima 6 ha vinogradov, na katerih je 15.000 trt, od tega četrtnina mladih. Pridelu-

„Ulični“ niz v Abitantih s propadajočimi hišami na obeh straneh. Foto: Primož Pipan.

Obnovljena istrska hiša s številko 4 je zaščiten kot kulturni spomenik. Foto: Primož Pipan.

Vinograd po trgatvi; vinogradništvo je med najpomembnejšimi kmetijskimi panogami v Koprskem primorju. Foto: Primož Pipan.

jejo vina refošk (sladki refošk, peneči refošk, tudi refoškovo žganje), malvazija in rumeni muškat (Vinska klet ...).

Grozdje pridelujejo na integriran način, zato agrotehnične, fitofarmaceutske in biotehnoške ukrepe uporabljajo uravnoteženo, ob upoštevanju človekovega zdravja ter gospodarskih in ekoloških dejavnikov za zaščito obdelanih zemljišč (Lifestyle natural ...).

Del pridelka stekleničijo, del ga prodajo večjim odjemalcem, zlasti gostinskim lokalom, del tudi neposredno posameznikom.

Zaradi lege naselja Trsek so temperaturna kolebanja med dnevom in nočjo izrazitejša kot v vinogradih bližje morju, zato je za vina tega območja značilno, da so pridelana iz neprezorjenega grozdja. V takšnem grozdju sladkorji ne prevladujejo nad kislinami, zato imajo mlada vina rahlo kisel okus. Ob degustaciji različnih vin v vinski kleti postrežejo tudi z domačim pršutom, olivami in kruhom.

Postaja 3: Truške – primer izseljevanja s podeželja in pomen lokalne iniciative

Truške so naselje na gričevnatem območju jugovzhodno od Kopra, natančneje na slemenih med zgornjim tokom reke Dragonje in njenega desnega pritoka Pinjevca ali Rokave. Sestavlja jih več zaselkov, razpršenih po temenih slemen. Imenujejo se Kortina, Fara, Gonjači in Vršič. V srednjem veku je bil osrednji del Trušk zaselek Vršič, kjer je stala cerkev.

Zaradi izseljevanja se kmetijska zemljišča zaraščajo, v grmovnem sloju tudi z rujem, ki se jeseni rdeče obarva. Foto: Primož Pipan.

Zaradi težavnega dostopa do cerkve in njene oddaljenosti za prebivalce drugih zaselkov ter sosednjih vasic Bočaji in Kozloviči so po letu 1000 zgradili novo farno cerkev sv. Kancijana v zaselku Kortina, ki velja za središče Trušk (Lovrečič 2004).

Truške so dober primer območja izseljevanja v zaledju Koprskega primorja. Prvo močnejše izseljevanje (zlasti v Ameriko) je bilo tako kot v drugih delih Slovenije posledica neugodnih družbenogospodarskih razmer v drugi polovici 19. stoletja, ko so mnogi zapustili svoje domove zaradi agrarne prenaseljenosti. Drugemu velikemu izselitvenemu valu so botrovali predvsem politični razlogi. Po drugi svetovni vojni so namreč Truške z delitvijo Svobodnega tržaškega ozemlja na cona A in B razdelili na dva dela. Izseljevanje se je še okrepilo z odpravo Svobodnega tržaškega ozemlja in priključitvi cone B Jugoslaviji leta 1953, ko so ljudje dobili možnost, da se svobodno odločijo bodisi za državljanstvo Italije bodisi Jugoslavije. Takrat je koprsko zaledje zapustila velika večina italijanskega prebivalstva in kar tretjina slovenskega. V petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja se je izseljevanje nadaljevalo zaradi zaposlovanja ljudi v tovarnah, ki so zrasle v priobalnem pasu Koprskega primorja, ljudje pa so se preseljevali v bližino delovnih mest (Drnovšek 2001).

Truške so do srede osemdesetih let 20. stoletja razvojno stagnirale in večina kmetijskih zemljišč se je zarasla. Po letu 1985 so se iz Kopra in Trsta začeli vračati na podeželje pripadniki mlajše generacije. V Truškah so ustanovili turistično društvo, ki je leta 1993 začelo obnavljati vodovod. To je v ljudeh prebudilo skupinski duh. Preplavljeni z zanosom so obnovili še stavbo nekdanje šole, cerkev in pokopališče, oživili kulturno življenje v naselju in obudili tradicionalno avgustovsko „šagro“ (praznik), vzpostavili vsakoletno kresovanje, izdali knjižico o Truškah in začeli z obnovo zaselka Vršič. V kraj se še vedno priseljujejo mlade družine. Vodenje turističnega društva so prevzeli mlajši, a manj aktivni prebivalci. Upati je, da se s tem razvoj naselja ne bo ustavil. Kljub temu so krajani Trušk lep dokaz pomena lokalne iniciative za razvoj naselja in njegove promocije navzven (Rodica 2008; Lovrečič 2004).

Postaja 4: Lopar – primer uspešne prakse razvoja podeželja

Lopar je strnjeno obcestno naselje sredi Koprskih brd, na temenu ozkega flišnega slemena. Na njegovi južni, terasirani strani gojijo različne kulturne rastline: vinsko trto, oljko, češnjo in figo. S severne strani se odpira pogled proti Kopru in sosednjemu Trstu. V družbenem planu mestne občine Koper se poselitveno območje naselja varuje kot kulturna dediščina. V preteklosti sta bili poglobitvi dejavnosti domačinov poljedelstvo in živinoreja, ki sta ljudem prinašali premalo zaslužka, zato so se mnogi ukvarjali z različnimi dopolnilnimi dejavnostmi, kot sta zidarstvo in čevljarstvo (Abrahamsberg in drugi 2008).

Vas Lopar ima značilno tlorisno zasnovo z domačijami, postavljenimi pravokotno na cesto in razvrščenimi v vzporednih stavbnih nizih. Vas se deli na Dolenjce, Grahe in Gorenjce. V Dolenjcih je poudarjen prostor pri hiši, kjer je bilo včasih zbirališče, zdaj pa je tam krajevna etnološka zbirka. Drugi poudarek naselja je vaški dom, tretji pa pokopališče

Najstarejša mlatilnica v Sloveniji iz leta 1803 stoji pred obnovljeno Hišo od Bardinca. Foto: Primož Pipan.

s cerkvijo sv. Jerufa in tremi mogočnimi hrasti, zavarovanimi kot botanična naravna vrednota lokalnega pomena (Naravovarstveni atlas). V bližini je še obnovljeni „puč“ ali kal, ki je bil včasih napajališče za živino, zdaj pa je pomemben ekosistem z veliko biotsko raznovrstnostjo.

V Loparju je kulturni dom Akviline Bembič, kjer so čez vse leto različne prireditve. V njem deluje pevski zbor, ljudje telovadijo, izvajajo otroške delavnice in podobno. Na drugi strani ceste, kjer je bila nekoč gostilna Ušterju, je zdaj turistična kmetija Dobrinja, kjer postrežejo z domačo hrano in pijačo. V spodnjem delu vasi je prenovljena Hiša od Bardinca z urejeno krajevno etnološko in domoznansko zbirko, sofinancirano v okviru projekta Celostnega razvoja podeželja in obnove vasi (CRPOV). Projekt Lopar – ponovno oživiljena tipična istrska vas je vključeval tudi ureditev središča vasi, okolice in tematske poti (Regionalni razvojni center Koper 2006).

Lokalna iniciativa iz Loparja je bila povod za izdelavo spletne strani www.lopar.si, kar so v okviru vaj iz predmeta Geografija podeželja izvedli študentje Oddelka za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Guštin 2008). Njen namen je promocija vasi in podeželja ter izboljšanje kakovosti življenja domačinov.

Postaja 5: Koper – od oljke do oljčnega olja

V Sloveniji so oljke zasajene na več kot 1200 ha, od tega jih je okrog 50 ha v Goriških brdih in na Vipavskem, preostanek pa v Koprskem primorju. Ugodne razmere za uspevanje oljke so omejene na obalni pas Tržaškega zaliva in nižje dele gričevja do nadmorske višine 250 m, največ do 300 m nad morsko gladino. Oljka ne raste niti na naplavinah vodotokov, kjer so zanjo neustrezne talne in podnebne razmere, saj se na dnu dolin pojavlja temperaturni obrat. Najbolj ji ustrezajo pred burjo zavarovane južne in zahodne lege. Novejši oljčniki so monokulturni.

Po razpoložljivih podatkih posamezniki gojijo oljko večinoma v manjših nasadih s površino od 0,2 do 3 ha. Slovenski oljčni nasadi so v primerjavi z nasadi v drugih sredozemskih državah manjši; največji meri le okrog 14 ha. V novih nasadih prevladuje avtohtona sorta istrska belica (zastopana je z od 50 do 70 %), ki je zelo rodna in oljevita, dobro pa prenaša tudi pozebo. Ker so za boljšo harmoničnost oljčnega olja potrebni oljčni plodovi več sort, pridelovalci sadijo še leccino (od 20 do 30 %), v starejših nasadih pa so zastopane še druge sorte: pendolino, frantoio, moraiolo, štorta, buga, črnica, drobница, mata (Ogrin 2004).

Postopek pridobivanja oljčnega olja

V oljarni, ki ji na Koprskem pravijo torklja, oljive najprej stresejo v zabojnik, stehtajo in zatem stresejo v zbiralnik, nato pa še na dvigalo. Tamkaj jih s pomočjo prezračevalnika pod močnim pritiskom očistijo. Pozneje jih operejo v vodi in z drugim dvigalom spravijo v mlin. Mlin je neposredno nad enoto s šestimi medsebojno povezanimi posodami v dveh vrstah, na vsaki strani s po tremi. Ko se napolni zgornja tik pod mlinom, se masa spusti na spodnjo in tako naprej do povsem spodnje posode. Ta je povezana s stiskalnico s cevjo, po kateri masa zmletih oliv potuje ob pomoči vodnega curka. Zmleta masa ne sme presežati 40° C, zato se ta postopek imenuje hladno stiskanje. Iz stiskalnice gre masa na sito, kjer iz tekoče mešanice vode in olja izločijo trdne snovi. Očiščena tekočina gre po ceveh v centrifugalni izločevalnik, kjer se olje loči od vode. Po končanem postopku olje stehtajo in ugotovijo njegov delež od količine porabljenih oliv (Hrvatina 2008).

V nadzirano pridelavo je vključenih več kot 50 oljkarjev. Njihova olja so lahko označena z zaščitenim znakom ekstra deviško oljčno olje Slovenske Istre in evropskim znakom o zaščiteni označbi porekla. Istrsko oljčno olje je prvi slovenski kmetijski pridelek, ki je bil vpisan v evropski register zaščitenih označb (Hrvatina 2008).

Postaja 6: Debeli rtič – varovanje naravne dediščine in problematika morskih odpadkov

Polotok Debeli rtič se podobno kot drugi rti slovenske obale v Tržaški zaliv zajeda v severozahodni smeri. Njegovo široko uravnano sleme se proti vzhodu dviga v pobočje Jurjevega hriba (109 m). Na zahodu so ob stiku z morjem izoblikovane klifne stene, ob njihovem vnožju pa je ozka abrazijska terasa.

Zavarovano območje obsega približno 800 m obale na skrajnem zahodu rta. Vklju-

Oljna vejica z še ne povsem zreliimi plodovi. Foto: Zvone Pelko, Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Obiranje oljk. Foto: Helena Primožič.

Obrane olive, pripravljene za nadaljnjo predelavo. Foto: Primož Pipan.

Klif v eocenskem flišu z abrazijsko teraso pod njim. Foto: Darko Ogrin, Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

čuje rob klifa, stene, abrazijsko teraso in 200-metrski pas obalnega morja. Klif je visok od 12 do 21 m, njegove stene pa imajo raznolik geomorfološki in vegetacijski značaj, pogojen z ekspozicijo. Klif je najbolj aktiven na najbolj izpostavljenem delu rta, kjer nanj vse skozi delujejo valovi oziroma abrazijska. Brežine klifa so porasle s toploljubnimi rastlinami, predvsem z žuko (*Spartium junceum*) in južno šmarno deteljo (*Coronilla emeroides*). Zgornji rob klifa je poraščen z gostim drevesno-grmovno rastlinjem. Čeprav je Debeli rtič že od leta 1991 formalno zavarovan kot naravni spomenik, množičen obisk v poletnih mesecih, motorna vozila, parkirana na robu klifa, kurjenje ognjev in sidranje čolnov ogrožajo rastline in živali. Na klifu so bile povzročene številne poškodbe (Naravni parki Slovenije 2009).

Precejšen problem je tudi onesnaženje z odpadki. Leta 2007 izveden monitoring je razkril močno onesnaženost slovenske obale s trdnimi odpadki, še posebej plastičnimi, ki kazijo videz plaž in odvrčajo turiste od njihovega obiska. Nekateri odpadki ogrožajo človekovo zdravje, denimo injekcijske igle, razbito steklo, strupene snovi.

Še najbolj problematični so škodljivi vplivi odpadkov na živali, ki se z njimi soočajo v svojem življenjskem okolju. V odpadke se živali lahko zapletejo. Plastični, stekleni, kovinski in drugi odpadki, ki potonejo na morsko dno, vplivajo na bentoške združbe. Z njimi se v neavtohtona okolja prenašajo sesilni (prirasli) organizmi, kar pomeni vdor tujerodnih vrst (Palatinus 2008).

Literatura in viri

- Abrahamsberg, A., Guštin, Š., Hace, A., Kozina, E., Martinčič, M., Peternelj, K., Pirman, M., Žnidarčič, T. 2008: S klikom do Loparja – promocija vasi ali združevanje lokalne skupnosti? Geografski obzornik 55, 1–2. Zveza geografskih društev Slovenije, Ljubljana, str. 32–38.
- Benčič Mohar, E. 2004: Abitanti : projekt = progetto. Območna enota Piran Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenija. Piran, 62 str.
- Darovec, D. 1992: Pregled zgodovine Istre. Primorske novice. Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Koper, 88 str.
- Drnovšek, M. 2001: Vzroki za izseljevanje Slovencev v zadnjih dveh stoletjih. Elektronski vir. Medmrežje: http://www2.arnes.si/~krsrd1/conference/Speeches/Drnovsek_slo.htm, 19. 10. 2010.
- Funa, K. 2005: Vloga Šavrinke pri oblikovanju šavrinke identitete. Diplomsko delo. Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 100 str.
- Guštin, Š. 2008: Uvajanje informacijske tehnologije na podeželje na primeru Loparja. Diplomsko delo. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 100 str.
- Hrvatina, M. 2008: Postopek pridelovanja oljčnega olja. Ustni vir.
- Lifestyle natural – integrirana pridelava. Medmrežje: <http://www.lifestylenatural.com/objave.php?id=257>, 19. 10. 2010.
- Lopar – vas na oslovem hrbtu 2007. Medmrežje: www.lopar.si, 10. 4. 2009.
- Lovrečič, I. 2004: Truške. Turistično društvo Truške. Truške, 44 str.
- Mestna občina Koper – turizem. Medmrežje: http://www.koper.si/index.php?page=static&item=2001376&tree_root=4, 19. 10. 2010.
- Mestna občina Koper – zgodovina Kopra. Medmrežje: http://www.koper.si/index.php?page=staticplus&item=1001159&tree_root=345&media=print, 19. 10. 2010.
- Naravni parki Slovenije 2009. Poglavlje o naravnem spomeniku Debeli rtič. Medmrežje: <http://dragonja.mbss.org/DebeliRtic/indexS.html>, 19. 10. 2010.
- Naravovarstveni atlas. Agencija Republike Slovenije za okolje. Medmrežje: <http://www.naravovarstveni-atlas.si/ISN2KJ/>, 19. 10. 2010.
- Ogrin, D. 2004: Oljka v Slovenskem Primorju. Geografski obzornik 51-2. Zveza geografskih društev Slovenije. Ljubljana, str. 4–10.
- Palatinus, A. 2008: Onesnaženost priobalnega zemljišča morja s trdimi odpadki. Diplomsko delo. Fakulteta za znanosti o okolju Univerze v Novi Gorici. Nova Gorica, 53 str.
- Regionalni razvojni center Koper 2006. Medmrežje: www.rrc-kp.si/programi/25, 10. 4. 2009.
- Rodica, M. 2008: Razvoj in delo turističnega društva Truške. Ustni vir.
- Slovenija – pokrajine in ljudje. Perko, D., Orožen Adamič, M. (ur.). Mladinska knjiga. Ljubljana, 1998, 735 str.
- Titl, J. 1993: Značilnosti koprskе agrarne pokrajine. Časopis za kritiko znanosti 21, 158–159. Študentska organizacija Univerze v Ljubljani. Ljubljana, str. 51–59.

Vinska klet Fabijo Jerman. Medmrežje: http://moje-vino.si/index.php?&idx=21&id2=21&rs_vina=1, 19. 10. 2010.

Zavod RS za varstvo narave 2009. Poglavlje o naravnih vrednotah. Medmrežje: www.naravovarstveni-atlas.si, 19. 10. 2010.

PIRAN IN SEČOVELJSKE SOLINE

Lavinia Hočevar

Vodja: Lavinia Hočevar, študentka geografije,
Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani,
Društvo mladih geografov Slovenije

Ekskurzija je bila izvedena 12. septembra 2009.

Pot ekskurzije: Ljubljana – Piran – Strunjan – Lucija – Sečoveljske soline – Ljubljana

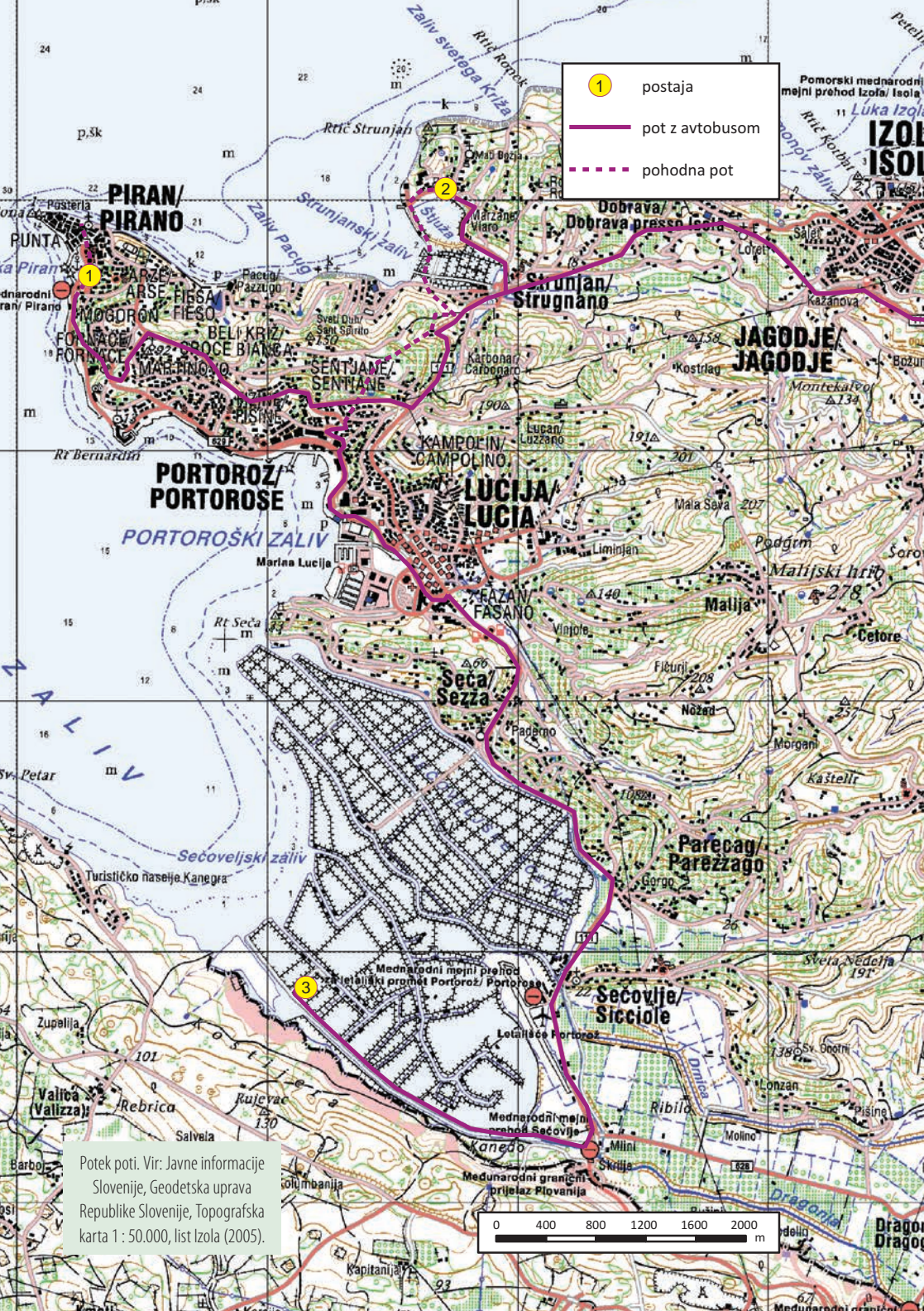
Postaje: 1. Piran
2. Strunjan
3. Sečoveljske soline

Uvod

Skoraj vsak Slovenec se lahko pohvali, da je že bil v Piranu in Sečoveljskih solinah. Kljub temu se le malokdo samokritično vpraša, ali te kraje zares pozna? Ekskurzija na to območje naj bi jih predstavila v drugačni luči, razkrila njihove neznane kotičke in skrite čare, ki jih površen popotnik ne zazna. Avtorici članka in voditeljici ekskurzije sta pri njeni izvedbi pomagali umetnostna zgodovinarka Duška Žitko iz Pomorskega muzeja „Sergej Mašera“ Piran in Fulvia Zudič, predsednica Skupnosti Italijanov Giuseppe Tartini Piran.

Temeljne geografske in zgodovinske značilnosti občine Piran

Občina Piran je poleg občine Izola in mestne občine Koper, na kateri meji, ena od treh slovenskih obalnih občin. Občinsko ozemlje spada večinoma v priobalni pas, izjema je gričevnato območje z naselji Nova vas, Padna in Sv. Peter. Površina občine je okrog 45 km², obalna črta v njej pa je dolga skoraj 18 km. Leta 2002 je v piranski občini prebivalo 16.758 ljudi (medmrežje 1). Občina Piran je tudi obmejna občina, saj na zahodu in jugu meji z Republiko Hrvaško. Prav na tem območju so se pojavile težave zaradi nezmožnosti dogovora o poteku meje med Slovenijo in Hrvaško. Z razmejitvijo med sosednjima drža-

1	postaja
	pot z avtobusom
	pohodna pot

Pomorski mednarodni mejni prehod Izola/Isola
 Luka Izola
 Rte Korčula
 Rte Korčula
IZOLA
ISOLA

Potek poti. Vir: Javne informacije Slovenije, Geodetska uprava Republike Slovenije, Topografska karta 1 : 50.000, list Izola (2005).

vama, prej republikama znotraj Socialistične federativne republike Jugoslavije, so se začeli ukvarjati že med drugo svetovno vojno, a problemi še vedno niso dokončno razčiščeni (Darovec 2008).

Za geološko zgradbo je na območju občine značilno menjavanje peščenjaka in laporja, srednje serije eocenskih klastičnih kamnin z vložki apnenega konglomerata in breče ali apnenega peščenjaka. Na rečnih ravninah so aluvialni nanosi (Osnovna geološka ... 1969). Prevladuje rečno-denudacijski relief z nizkimi griči (najvišja točka 274 m je vzhodno od Padne) in rečnimi ravninami, kjer so najbolj kakovostna kmetijska zemljišča. Žal so prav ta zemljišča najugodnejša tudi za gradnjo prometne infrastrukture.

Zgodovina Istre in Pirana je zelo pomembna za razumevanje razvoja obravnavanega območja, njegovo pestro prebivalstveno strukturo ter različne šege in navade. Območje piranske občine je namreč že od nekdaj etnično in kulturno zelo raznoliko.

Najstarejši prebivalci Istre in Pirana so bili Histri, ki so živeli v še vedno prepoznavnih kaštelirjih ali gradiščih, to je v utrjenih naselbinah na težko dostopnih vzpetinah. Primerov takih naselbin je na območju Slovenske Istre precej (Koštabona, Krkavče, Sveti Peter, Padna ...). Tudi v sodobnosti je skoraj na vsaki vzpetini sklenjeno naselje s starimi kamnitimi hišami in ozkimi ulicami.

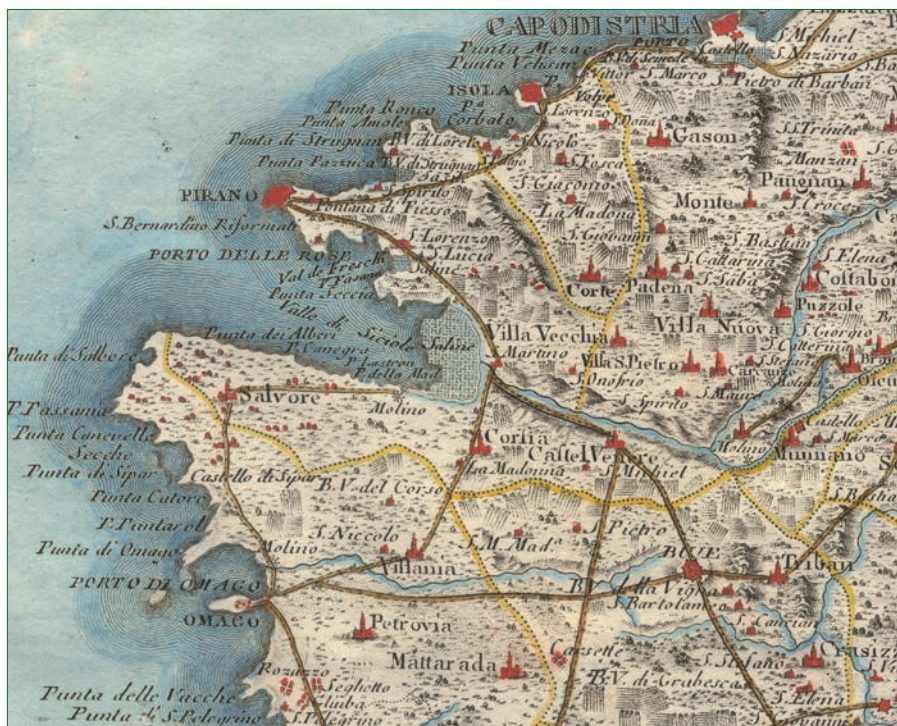
Leta 178 pred našim štetjem so območje Istre zavzeli Rimljani. Pod njihovo vladavino se je začel razcvet, o čemer priča številčnost arhitekturnih ostalin. V tistem času so bile razvite tako obrt kot pridelava vina, olja in soli. Širjenje trgovine v čedalje večjem imperiju je pripomoglo k hitrejši romanizaciji prebivalstva.

Leta 539 je Istra prešla pod bizantinsko nadoblast. V 6. stoletju so se začeli vpadi Frankov, Longobardov, Avarov in Slovanov. Slednji so v Istri prvič omenjeni leta 599. Z Verdunsko pogodbo leta 843 je Istra skupaj s Furlanijo postala del Italije. Leta 952 je bila priključena vojvodini Bavarski, leta 976 pa kot samostojna dežela Veliki vojvodini Karantaniji. S tem se je v Istri prvič pojavil močnejši nemški vpliv.

V 9. in 10. stoletju so imela istrska mesta in Benetke skupne sovražnike, Hrvate in Saracene, kot so v srednjem veku imenovali Arabce oziroma pripadnike islamske veroizpovedi. Vodilno vlogo v borbi proti njim so imele Benetke, kar so znale dobro izkoristiti, saj so z istrskimi mesti sklepale pogodbe, ki jim Karantanija ni bila naklonjena. V tem času so se obalna mesta z določeno stopnjo samostojnosti hitro razvijala in ustvarjala precejšnje dobičke zlasti s pomorsko trgovino. Zaradi hitrega vzpona so prišla v spor z Benečani, iz katerega so izšla kot poraženci, zato so bila Benetkam prisiljena priseči zvestobo in jim zagotavljati vojaško pomoč. V 12. stoletju so se mesta začela osamosvajati izpod oblasti škofov in lokalnih fevdalnih veljakov. Začele so nastajati komune; v Piranu je bila ustanovljena leta 1192. Leta 1208 je nemški cesar Istro podaril oglejskim patriarhom. Na začetku 13. stoletja se je že tako velik vpliv Kopra nad območjem in Piranom še okreplil. Leta 1278 so Koper osvojile Benetke, kot zadnji je leta 1283 pod oblast Beneške republike prišel tudi Piran.

Ko je pol tisočletja zatem, leta 1797, Beneška republika propadla, so istrska mesta postala avstrijska. Leta 1806 je Istra prišla v okvir Italijanskega kraljestva, le tri leta pozneje pa so francoski zavojevalci ustanovili Ilirske province, ki so vključevale tudi Istro. Obdobje

Območje občine Piran in njenega sosedsstva na estetsko dovršenem Capelarisovem zemljevidu iz leta 1797. Dobro prepoznavne so tudi soline v Sečoveljskem zalivu (Valle di Siciole), Luciji, Strunjanu in na območju južno od takratnega Kopra. Kartografska zbirka Narodne in univerzitetne knjižnice.

Ilirskih provinc je bilo kratko in že leta 1813 so bili Istrani ponovno vključeni v Habsburško cesarstvo.

K Italiji je bila Istra priključena šele po prvi svetovni vojni, leta 1920. Italija je z na novo pridobljenih ozemelj najprej izgnala skoraj vse Avstrijce in Madžare, Slovence in Hrvate pa si je prizadevala pokoriti s politiko asimilacije. Razmere so se še poslabšale leta 1922, ko so oblast prevzeli pripadniki fašistične ideologije. Italija ni spoštovala in se tudi ni trudila spoštovati etničnih manjšin, zato je prišlo do masovnega, mestoma celo nasilnega izseljevanja Slovencev in Hrvatov v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, iz Italije so bežali tudi protifašistično usmerjeni Italijani.

Po drugi svetovni vojni se je začel boj za Istro. Najprej je bila priključena Jugoslaviji, nato so leta 1947 ustanovili Svobodno tržaško ozemlje in ga razdelili na cono A in B. Polotok so dokončno razdelili šele s podpisom Londonskega memoranduma leta 1954. Tedaj so Istro ponovno razdelili, saj je bila cona A Svobodnega tržaškega ozemlja priključena k Italiji, cona B pa k Jugoslaviji. Sledilo je množično odseljevanje Italijanov iz cone B v Italijo,

ne le zaradi optiranja, ampak tudi zaradi jugoslovanske asimilacijske politike. Leta 1991 se je ozemlje občine Piran skupaj s središčem Piranom osamosvojilo kot del Republike Slovenije (Darovec 2008).

Opis poti

Postaja 1: Piran

Mesto Piran stoji na polotoku v severozahodnem delu občine Piran. Nekoč je bilo zelo pomembno trgovsko središče, katerega prebivalci so obogateli s pomorsko trgovino, saj so izvažali obrtniške izdelke, olje in sol, pridelano v bližnjih solinah. Na območju občine Piran so bile soline v Strunjanu, Luciji in Sečovljah, kjer so bile daleč največje. Ni čudno, da je nastal rek: „*Mesto Piran je zraslo na soli.*“ (Žagar 1991b).

Trgovci, bankirji in drugi premožneži so gradili lepe hiše in celo lastne cerkvice, da bi pokazali razkošje, v katerem so živeli. Nekoč je imel Piran mandrač, to je zaščiteno pristanišče za manjša plovila, ter notranji in zunanji bazen, ki sta nudila zavetje večjim plovilom. Za večjo varnost so v stoletjih zgradili dva vetrobranska pomola. Mandrač, notranji in zunanji bazen so bili zelo zahtevni za vzdrževanje, zlasti zaradi vetra in muljastega dna, ki ga je bilo treba nenehno poglabljati.

Pogled na Piran. Foto: Lavinia Hočevar.

Piranski Tartinijev trg je obkrožen z izjemno stavbno dediščino. Foto: Lavinia Hočevar.

Največjo težavo je predstavljal prav mandrač, v katerega je bila speljana kanalizacija, vanj so metali tudi odpadke, pretok vode je bil zaradi zaprtosti močno oviran (Bonin 1993; Terčon 1993). Po mnenju Pirančanov je mandrač postal „pravo smrdljivo jezero“. O njegovem zasutju so začeli razmišljati že leta 1866, do realizacije te zamisli je prišlo leta 1894. Ta poseg je bil potreben tudi zaradi nevarnosti epidemije kolere, ki je takrat razsajala po Evropi. Istega leta so porušili dvizni most med mandračem in notranjim bazenom. Piran je pridobil Tartinijev trg, ki se je tako imenoval že leta 1865. Sicer so ulični sistem v Piranu uvedli šele leta 1883, do takrat pa je bilo naselje razdeljeno na četrti (Terčon 1993).

Do konca 13. stoletja je zunaj starega obzidja stala le cerkev sv. Petra. Takrat so začeli graditi stavbo tik ob starem mandraču, imenovano Občinska hiša. Dokončana je bila sredi 14. stoletja, ko je dobila še zaključne zobčaste nadzidke merloje ali cine. Na začetku 14. stoletja so zgradili še Fontik, skladišči za moko in žito. Zelo podobna portala obeh stavb so v 16. stoletju vgradili v severno fasado novonastale Zastavljalnice. To so pozneje preuredili v Sodno palačo, v katero so na jugozahodni strani vzdali baročni portal sv. Jurija. Do 15. stoletja je bilo območje ob mandraču že pozidano (Hoyer 1993).

Edina stanovanjska zgradba iz tega obdobja, ki jo lahko še vedno občudujemo, je tako imenovana Benečanka. Stoji na Tartinijevem trgu, kjer izstopa z rdečo fasado in tipično beneškogotsko stanovanjsko arhitekturo. Na pročelju je ohranjen grb z začetnico B, ki priča, da je njeno gradnjo naročila družina Del Bello, ena najpremožnejših patricijskih družin v Piranu. Na sprednji strani stavbe je napis *Lasa pur dir*, kar bi lahko prevedli kot

'Pusti, naj govorijo'. Okrog tega stavka se še vedno pletejo zgodbe, iz katerih je nastala že skoraj prava legenda (Štefanc in drugi 2000; Hoyer 1993).

V 19. stoletju so beneškogotsko arhitekturo v veliki meri nadomestili neoklasicistični in historicistični slogi. Takrat so se lotili tudi izdelave marmorne fasade cerkve sv. Petra, ki velja za najbolj imeniten primer neoklasicističnega sloga na Tartinijevem trgu. Načrt zanjo je pripravil tržaško-dunajski arhitekt Pietro Nobile. Kamniti relief na pročelju je delo kiparja Antonia Bose (Hoyer 1993).

Na glavnem trgu je tudi Tartinijeva rojstna hiša, ki je bila nazadnje prenovljena leta 1988. Takrat so v njeni notranjščini odkrili in restavrirali neoklasicistične ornamente. Od tedaj ima spomeniško vrednost, ki jo dodatno bogati spominska, saj si je v njenih prostorih mogoče ogledati spominsko sobo najpomembnejšega piranskega glasbenika (Hoyer 1993).

Giuseppe Tartini (1692–1770) je zagotovo najuglednejša osebnost Pirana. Bil je violinist, skladatelj, glasbeni teoretik in pedagog svetovnega slovesa. Njegov oče je bil trgovec iz Firenc, ki se je poročil s Pirančanko in si v Piranu ustvaril družino. Tartinijevi so si zgradili tudi vilo v Strunjanu, kjer so imeli veliko posest, ki je segala od obale do vrha strunjankega klifa (zdaj je del tega območja v Naravnem rezervatu Strunjan).

Tartini je ustvarjal predvsem instrumentalno glasbo; najbolj znano delo je sonata Vražji trilček (*Il Trillo del Diavolo*). Njegovo violinsko šolo v Padovi je v štiridesetih letih obstoja obiskovalo kar dvesto učencev. Zelo pomemben glasbeni pečat je vtisnil s svojim pedagoškim delom in teoretičnimi razpravami. Pomembno je vplival na razvoj violinske tehnike in glasbene umetnosti ne le na območju Italije, ampak v Evropi nasploh. Dandanes je njegova rojstna hiša sedež Skupnosti Italijanov Giuseppe Tartini Piran (Tartinijeva ... 2001).

Zgodovinsko izjemno pomemben je minoritski samostan, ki je bil ustanovljen davnega leta 1301 kot samostan manjših bratov Frančiškanov oziroma njihovega reda minoritov ali konventualcev (Dolinar 2001). Svoje premoženje je začel povečevati že v 15. stoletju, ko je v predelu Fontanigge Sečoveljskih solin pridobil deset kristalizacijskih bazenov, pozneje pa je dobival v last hiše, zemljišča, oljčnike, torklje, vinograde, še več kristalizacijskih bazenov ... Precej denarja so minoriti pridobili s pokopi članov premožnejših piranskih družin in najemnino, ki so jo iztržili z dajanjem samostanske posesti v najem. Število bratov je bilo vseskozi bolj ali manj konstantno in se je gibalo okrog deset (Bonin in Darovec 2001).

Nad Tartinijevem trgov in srednjeveškim Piranom je na vrhu griča kompleks župnijske cerkve sv. Jurija, zgrajene že leta 1334. Pozneje je bila cerkev večkrat obnovljena in dograjena. Pri obnovitvenih delih v 15. stoletju so sodelovali najpomembnejši beneški statiki in gradbeniki. Z obnovo v 17. stoletju je bila v osnovi gotska stavba preoblikovana v baročno, kakršno vidimo še zdaj. Pozneje so cerkvi prizidali daleč naokrog prepoznaven prostostoječi zvonik, nazadnje so na nasprotni strani zvonika zgradili še krstilnico (Štefanc in drugi 2000).

Mesto se je širilo v več fazah. Najstarejše jedro Pirana je bilo obzidano že v 7. stoletju. S širjenjem mesta, izumi sodobnejšega orožja in nenehnim strahom pred napadi je bilo

Notranje dvorišče piranskega minoritskega samostana. Foto: Primož Pipan.

treba zaščititi tudi novejše predele Pirana. Gradnja novih obzidij je potekala po že uveljavljenem srednjeveškem obrambnem načelu. Obzidje v zdajšnji podobi so zaradi nevarnosti turških napadov zgradili med koncem 15. in sredo 16. stoletja. Varovalo je ves tedanji Piran, tudi najnovejše mestne predele, ki so se širili proti jugozahodu. Izjemno visoko obzidje z rahlo poševnim nagibom ima osem obrambnih stolpov. Nekoč ga je lepšal venec z gibelinskimi merloji (Štefanc in drugi 2000).

Postaja 2: Strunjan

Krajinski park Strunjan je bil ustanovljen leta 2004, z njim so zavarovana kar tri območja: Naravni rezervat Strunjan, ki zajema Strunjanski klif in Mesečev zaliv z dvestometrskim pasom morja, Naravni rezervat Strunjan - Stjuža, ki vključuje območji Strunjanskih solin in Stjuže ter Naravni spomenik Pinijev drevored (medmrežje 2). Območje Naravnega rezervata Strunjan - Stjuža je dodatno zavarovano z obema direktivama Nature 2000, Direktivo o Ptich in Habitatno direktivo (medmrežje 3).

Stjuža je edina morska laguna v Sloveniji. Nekoč je bila del odprtega zaliva, zdaj pa je zaradi pred dvestotimi leti zgrajenega nasipa z morjem povezana le po kratkem kanalu. Je zelo plitva, njena globina se spreminja s plimovanjem morja. Ime je dobila po italijanski besedi *chiusa* v pomenu 'zaprta' (medmrežje 4).

V Strunjanskih solinah si je mogoče ogledati pridobivanje soli s posodobljeno paško metodo, ki jo uporabljajo tudi v Leri v Sečoveljskih solinah. Posodobljena paška metoda (podrobnejša obrazložitev je v razdelku Sečoveljske soline) združuje *cavedine* ali kristalizacijske bazene na enem samem območju, preden pride do njih, pa je voda že v izparilnih bazenih z različnimi stopnjami izhlapevanja. Razmerje med izparilnimi in kristalizacijskimi bazeni je 7 : 1. Črpalnik nič več ne poganja veter, saj so vetrne črpalke pred približno stotimi leti nadomestile motorne. Vpeljali so še vrsto drugih novosti, najbolj pomembna je nedvomno *provin* ali Beaumejev aerometer, ki ga še vedno uporabljajo za merjenje slanosti morske vode. Paško metodo so morali posodobiti zaradi njene nekonkurenčnosti. Zaradi velikega števila zaposlenih solinarjev in razpršenosti kristalizacijskih bazenov so bili zanjo značilni visoki proizvodni stroški. Razpršenost kristalizacijskih bazenov je dražila prevoz soli v državna skladišča.

S posodobljeno metodo so zmanjšali število zaposlenih in s tem stroške proizvodnje, hkrati pa so *cavedine* združili na enem samem območju in s tem olajšali odvoz soli, ki je seveda potekal po morju. Spremenila se je vloga solinarja, saj je prišlo do delitve dela; nastala sta poklica solinar in vodovodar. Ob posodobitvi sistema so porušili vse solinske hiše, zato je poletno bivanje v solinah zamrlo (Žagar 1991b; Bonin 2006; medmrežje 5 in 6).

V bližini Stjuže in Strunjanskih solin je trasa Porečanke ali Parenzane, nekdanje 123 km dolge ozkotirne železniške proge, ki je med letoma 1902 in 1935 povezovala Trst in Poreč, v italijanščini imenovan Parenzo – od tod tudi ime. Parenzano je najbolj ogrožala burja, ki je na najbolj izpostavljenih mestih vlaku večkrat preprečila nadaljevanje vožnje ali ga celo iztirila. Zaradi večje varnosti potnikov so zgradili vetrobrane in obtežili vagone.

Strunjanske soline. Foto: Primož Pipan.

Udeleženci ekskurzije med razlago v Strunjanskih solinah. Foto: Primož Pipan.

Predor Valeta med Strunjanom in Portorožem. Foto: Primož Pipan.

Potnikov je bilo precej in sprva je njihovo število naraščalo, saj so se s tem vlakom zjutraj s svojo robo na tržaško tržnico prevažali tudi prodajalci sadja in zelenjave, ki so se domov vračali z večernim vlakom. Vlaka sta namreč z obeh končnih postaj vozila dvakrat na dan, zgodaj zjutraj in v večernih urah. Zaradi čedalje večjega potniškega prometa so morali dodajati vagoni in stare lokomotive zamenjati z novimi, zgrajenimi prav za to progo.

Proga je imela zelo velik pomen med prvo svetovno vojno, saj so po njej dovažali hrano v istrske kraje, v katerih je bilo čutiti pomanjkanje. Po prvi svetovni vojni je bil vlak ponovno namenjen tudi izvozu istrskih pridelkov in izdelkov, zlasti sadja, zelenjave, olja, vina in gradbenega materiala – lesa in istrskega apnenca. Edini vlak, ki je bil vselej poln, je Buje (zdaj na Hrvaškem) zapustil ob 3.00 in v Trst prispel ob 6.40, preostali vlaki pa so bolj ali manj samevali. Takšen je bil položaj proge pred zaprtjem leta 1935. Glavni razlog za ukinitvev Parenzane je bil povečanje konkurenčnosti cestnega prometa.

Nekaj let pozneje se je italijanska vlada odločila progo razdreti in tako onemogočiti njeno ponovno odprtje (Roselli 1967 in 1972). Zdaj je večji del trase v vseh treh državah, po katerih je potekala proga, preurejen za rekreacijski namen (medmrežje 7).

Ostanki proge so še dobro vidni. Prepoznavni so tuneli, kot na primer tisti med Izolo in Strunjanom ali med Strunjanom in Portorožem, mostovi, pa tudi kilometrski kamni, ki jih prepoznamo po napisu TPC (kratica za Trieste–Parenzo–Canfanaro). Parenzana naj bi

namreč po prvotnem načrtu od začetne postaje Sv. Andreja v Trstu peljala še naprej od Poreča, vse do Kanfanarja, ki se v italijanščini imenuje Canfanaro (Roselli 1987 in 2002).

Postaja 3: Sečoveljske soline

Krajinski park Sečoveljske soline se deli na dva dela. Severni del je Lera, kjer še vedno pridelujejo sol s posodobljeno paško metodo, južni del so Fontanigge, kjer so pridobivanje soli opustili že sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja. Muzej solinarstva je v Fontaniggah (Bonin 2006). Na ustju aluvialne ravnine Dragonje stojijo objekti opuščene premogovnika, v katerem so med letoma 1937 in 1970 kopali črni premog v globini do 275 m pod morsko gladino.

Sečoveljske soline so s površino 650 ha druge največje na vzhodni jadranski obali. Natančen čas njihove ureditve za zdaj ostaja uganka (Žagar 1991b; medmrežje 8). Znana so nekatera dejstva, ki lahko vsaj deloma prispevajo k njeni razrešitvi. Vemo, da so bili Rimljani prvi, ki so začeli uporabljati sol v velikih količinah, in vemo, da so prav oni začeli sol pridobivati v solinah. Soline so bile v pisnem viru omenjene že v 6. stoletju, ko so na območju Istre vladali Rimljani, zato lahko upravičeno sklepamo, da so prav oni uredili večino istrskih solin.

Zračni posnetek solin v svetlobi zahajajočega Sonca, ki se spušča za Savudrijski polotok v ozadju. Foto: Milan Orožen Adamič, Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Za ta namen so izbrali najbolj ugodna območja, praviloma v rečnih deltah. Delte so namreč že naravno slana območja, kjer sol nastaja ob oseki brez kakršnekoli antropogene pomoči. Ugodni lokacijski dejavniki so še bližina morja, zelo majhni nakloni na aluvialni ravnici ter navzočnost vodotoka, ki se lahko uporabi za odvoz pridobljene soli. Slabost vodotoka je nevarnost poplav, ki so bile na območju Sečoveljskih solin pogoste in uničujoče. Zaradi tega so ob posodabljanju solin v Leri regularili Dragonjo in v petdesetih letih 20. stoletja njen glavni tok speljali v potok Sv. Oderika, imenovan tudi Sv. Odorik, ob vzhodu Savudrijskega polotoka, kjer teče še dandanes (Žagar 1991b).

V preteklosti je trgovina s soljo potekala tako po kopnem kot po morju. Po kopnem so jo skupaj z vinom in oljem prevažali s konji v bližnje zaledje (Notranjska, Kranjska, Štajerska in Koroška), zgornjeavstrijske dežele in na Ogrsko. Tako imenovani furmani so v obmorska mesta tovorili žito, platno, lesene, usnjene in kovinske izdelke, vosek, živino in še kaj. Morska pot za sol, olje, vino, ribe in blago iz zaledja je pod Benečani vodila praviloma do Benetk, od tam pa so ladje vozile žito, les, sadje, luksuzno blago (tekstil in zlatino) ter lesene, steklene in železne izdelke.

Beneška republika je sicer uvedla strog monopol nad pridobivanjem in prodajo soli, a ni mogla preprečiti niti njene čezmerne pridelave niti njenega tihotapljenja. S petletnimi ali desetletnimi pogodbami niso določali le največje dovoljene količine pridelane soli, ampak tudi količino soli, ki so jo lahko obdržali komuna in lastniki solnih polj ali solnih fondov. Komuna je prosto razpolagala s sedmino pridelka, lastniki pa s petino. Lastniki solnih fondov so bili večinoma plemiči, meščani, obrtniki in cerkvene ustanove, kot na primer minoritski samostan v Piranu (Bonin 2001). Ti so solna polja običajno dajali v najem in z najemniki sklepali pogodbe. Solinarske družine, ki so delale v Sečoveljskih solinah, so bile italijanske narodnosti in so večinoma prihajale iz piranske občine. Niso pa se preživljale izključno s solinarstvom, ampak so se ukvarjale tudi s poljedelstvom in ribolovom.

V poletnem času si je družina razdelila delo. En del je odšel v soline, drugi je ostal doma in se ukvarjal z delom na polju in živino. To je bila popolna kombinacija, saj so njihovi člani preživeli ob vsakem vremenu: če je bilo poletje deževno, so jim hrano zagotovila kmetijska zemljišča, če je bilo sušno, je nastalo dovolj soli, običajno od 150 do več kot 400 ton, da so z njo dobro zaslužili (Žagar 1991b; Bonin 2006).

V topli polovici leta sta življenjski ritem narekovala vreme in bibavica. Slednja je pomembna, saj se s plimo v solni fond spušča vodo, z oseko se odvaja odpadno vodo. Spomladi, ko so solinarji začeli prihajati v soline (uradni začetek sezone je bil praznik sv. Jurija 24. aprila), je bilo treba temeljito obnoviti solna polja, ki sta jih v hladni polovici leta poškodovala ali uničila dež in mraz. Obnova je zajemala popravila delovnega orodja, nasipov in morebiti poškodovanih zapornic, kanciranje, to je „gnojenje“ *petole* s svežim blatom, in čiščenje kanalov. *Fosse*, stranske vdolbine v kristalizacijskih bazenih, pa so zahtevale poglobitev. Dobro stanje fondov je bilo ključno za pridobivanje kakovostne soli (Žagar 1991b; Žagar 1991c).

Pridobivanje soli se začenja konec maja ali pogosteje junija in se konča s septembrskim dežjem; vse je torej odvisno od vremenskih razmer (Žagar 1991c; Žagar 1991d).

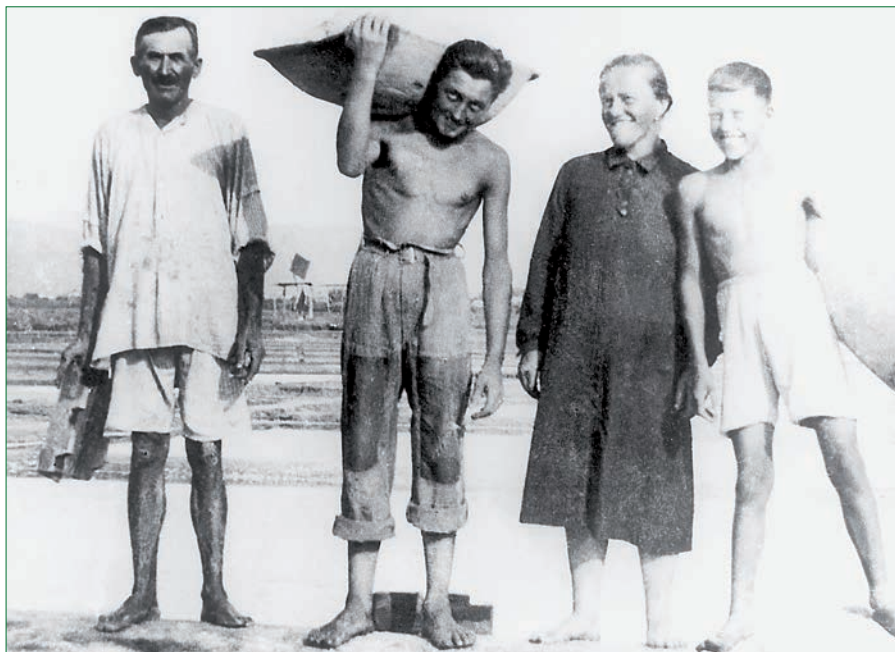
Rekonstrukcija muzejskih hiš nas popelje v čas pred prvo svetovno vojno, ko v solinah

Solna polja ali solni fondi v Leri. Foto: Lavinia Hočevar.

Muzej solinarstva v Fontaniggah. Foto: Lavinia Hočevar.

Piranski solinarji. Arhiv Pomorskega muzeja „Sergej Mažera“ Piran.

Muzej solinarstva je prejel nagrado Evropske zveze za kulturno dediščino.
Foto: Primož Pipan.

„Pridelovanje“ soli

Sol pridobivajo v solinah, razdeljenih na solna polja. Vsako solno polje sestavlja večje število bazenov. Prve štiri faze imajo vsaka po en večji bazen, peta, izparilna faza, in šesta, edina kristalizacijska, sta sestavljeni iz štirinajstih manjših bazenov. Dno vseh izparilnih bazenov, ki niso namenjeni kristalizaciji soli, je iz blata. Na dnu cavedinov, torej zadnje faze pridelave, je tako imenovana petola, centimeter do dva debela, umetno gojena skorja iz mikroorganizmov, blata in sadre, ki so jo v piranske soline že v 14. stoletju zanesli paški solinarji. Je ključnega pomena, saj preprečuje mešanje soli z blatom pod to plastjo, torej na dnu bazena, ob tem je tudi biološki filter. Tako je sol, ki je bila pred uvedbo tako imenovane paške metode zaradi primesi gline rjavkasta, postala kristalno bela in čista. Pozneje je prav zaradi teh lastnosti zaslovela daleč naokrog. Da petole ne bi poškodovali, so solinarji nosili posebne štirioglate lesene natikače, imenovane taperini (Žagar 1991b; Žagar 1991c).

Pri paški metodi pridobivanja soli morsko vodo najprej spustijo iz glavnih kanalov v stranske kanale ali fossade, od koder je speljana v bazene za izhlapevanje. Vsako polje ima pet stopenj za izhlapevanje vode, ki se razlikujejo po količini vnesene vode in njeni slanosti. Prva stopnja prejme največ vode, ki je najmanj slana, v peti stopnji je količina vode najmanjša, slanost pa največja. Voda se povsod pretaka s pomočjo težnosti, razen med četrto in peto stopnjo, saj je četrti bazen nižje od petega. Za prečrpavanje vode iz četrte v peto stopnjo so si solinarji pomagali z vetrnimi črpalčkami, v brezvetrju pa z ročnimi. Kristalizacijski bazeni dobivajo vodo iz zadnjih izparilnih bazenov, pri čemer slanost že doseže od 25 do 27 %, ko se sol izloča iz morske vode. Gostoto vode oziroma njeno slanost so od konca 19. stoletja merili s provinom ali Beaumejevim aerometrom, pred tem pa z neolupljenim krompirjem, najbolj izkušeni pa kar s prostim očesom ali z otipom. Ob sončnem in vetrovnem vremenu voda potrebuje teden ali dva, da pride od prve do šeste faze, če so razmere slabše, tudi občutno več. Pred dežjem so slanico zadnje faze shranili v fosse, kjer je težka in gosta zelo slana voda ostala na dnu in se zaradi razlike v gostoti ni premešala z deževnico, ki je ostala na vrhu. Po dežju so ročno odstranili vrhno plast, spodnjo pa pretočili v cavedine.

še niso uporabljali betona. Preostale obnovljene in neobnovljene hiše so bile najverjetneje zgrajene v drugi polovici 19. ali na začetku 20. stoletja. Arhitektura hiš se v stoletjih ni bistveno spreminjala, saj sta bili lega in oblika podrejeni funkcionalnosti. Hiše so stale na nasipu tik ob kanalu in so imele izhode tako proti kanalu kot proti solnim poljem na njihovi nasprotni strani. Tako je bilo olajšano premeščanje soli s solnih polj v skladišča, ki so bila v pritličjih hiš, pa tudi iz skladišč na čolne, ki so sol odvažali v državna skladišča. Še vedno sta vidni nekdanji državni skladišči med Portorožem in Bernardinom.

Pomemben arhitekturni segment solinarskih hiš je bila razmestitev in velikost oken, ki so omogočala prezračevanje objektov in zaznavanje vremenskih sprememb, ki so narekovale delo solinarjem (Benčič-Mohar 1991; Žagar 1991a; Bonin, 2006). Pritličja hiš so torej uporabljali za skladiščenje soli in za spravilo delovnega orodja, zato tam ni bilo oken. Če je bilo skladišče premajhno, so solinarji zgradili prizidek. Leseno stopnišče je vodilo v prvo nadstropje, namenjeno bivanju solinarjeve družine od konca aprila do sredine septembra. V njem so bile kuhinja in dve spalnici.

Notranja oprema je bila v vseh hišah zelo podobna. Značilne prvine so bile živahne stenske poslikave, stenske omare in niše, kuhinja z odprtim ognjiščem, roža vetrov, pripomočki za kuho in peko kruha, posode za shranjevanje vode, imenovane *arete*, ter posode

za shranjevanje olja, kisa, oliv in podobnih stvari, imenovane *zare*. Samo nekaj hiš je imelo zunanjo krušno peč, ki je ob eni od muzejskih hiš rekonstruirana.

Za gradnjo v solinah so uporabljali materiale, ki so bili na razpologo v bližnji okolici. Glavna gradbena kamna sta bila apnenec iz Kanegre in sivi peščenjak. V prvi polovici 19. stoletja naj bi v Sečoveljskih solinah stalo kar 440 hiš, zdaj lahko razen muzejsko obnovljenih primerkov vidimo le še nekaj razvalin (Benčič-Mohar 1991; Žagar 1991a; Žagar 1991e; Bonin 2006).

Da bi sodobnikom verodostojno predstavili star način pridobivanja soli, ki je omogočil razvoj Pirana in njegove okolice, je Pomorski muzej „Sergej Mašera“ Piran leta 1991 odprl Muzej solinarstva. Nastajal je postopoma, z obnavljanjem treh starih solinarskih hiš na bregovih kanala Giassi v južnem delu Sečoveljskih solin (Pipan 2009). Leta 2001 je bil razglašen za kulturni spomenik državnega pomena. Leta 2003 so mu podelili nagrado Evropske zveze za kulturno dediščino Europa Nostra. Poleg zgodovinskega in geografskega orisa Sečoveljskih solin in solin ob istrski obali je na ogled etnološka zbirka v obliki popolnoma obnovljene solinarske hiše z vsem, večinoma lesenim orodjem in popolnoma opremljenimi bivalnimi prostori (Bonin 2006).

V Sečoveljskih solinah so od leta 1999 v prvih tednih julija tabori, ki prostovoljce seznanjajo s težkim življenjem nekdanjih solinarjev, ki ga tudi osebno preizkusijo (Pipan 2009). Omeniti je treba tudi bogato floro in favno, ki obkrožata muzej. Sečoveljske soline so bile prav zaradi izjemnih pokrajinskih in ekoloških vrednot že leta 1993 kot prvo mokrišče v Sloveniji uvrščene na seznam ramsarskih lokalitet (Bonin 2006; Pipan 2009). Od leta 2004 je območje krajinskega parka zavarovano tako s habitatno kot s ptičjo direktivo Nature 2000 (medmrežje 9). Vsi ti nazivi in nagrade zagotavljajo, da si ga je res vredno ogledati!

Zahvala

Avtorica se iskreno zahvaljuje Duški Žitko in Fulvii Zudič, saj udeležence ekskurzije nista le izobrazili, ampak sta jih dobesedno očarali z zanimivimi pripovedmi in pomembnimi podatki za razumevanje Pirana ter njegovega stavbnega bogastva.

Literatura in viri

- Benčič-Mohar, E. 1991: Obnova solinske hiše. Muzej solinarstva. Katalog 7. Pomorski muzej „Sergej Mašera“ Piran. Piran, str. 16–23.
- Bonin, F. 1993: Piransko pristanišče v obdobju beneške oblasti. Piransko pristanišče: od starega mandrača do današnje podobe. Katalog 8. Pomorski muzej „Sergej Mašera“ Piran. Piran, str. 10–27.
- Bonin, F. 2001: Samostan sv. Frančiška med lastniki solnih polj. Sedem stoletij minoritskega samostana sv. Frančiška Asiškega v Piranu 1301–2001. Slovenska minoritska provinca sv. Jožefa, Minoritski samostan sv. Frančiška Asiškega v Piranu. Ljubljana, str. 141–157.

- Bonin, F. 2006: Muzej solinarstva. Katalog 13. Pomorski muzej „Sergej Mašera“ Piran. Piran, 85 str.
- Bonin, Z., Darovec, D. 2001: Oris gospodarstva piranskega minoritskega samostana do konca 19. stoletja. Sedem stoletij minoritskega samostana sv. Frančiška Asiškega v Piranu 1301–2001. Slovenska minoritska provinca sv. Jožefa, Minoritski samostan sv. Frančiška Asiškega v Piranu. Ljubljana, str. 107–139.
- Darovec, D. 2008: Kratka zgodovina Istre. Znanstveno-raziskovalno središče Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem. Založba Annales. Koper, 306 str.
- Dolar, F. M. 2001: Od Frančiška Asiškega do ustanovitve minoritskega samostana. Sedem stoletij minoritskega samostana sv. Frančiška Asiškega v Piranu 1301–2001. Slovenska minoritska provinca sv. Jožefa, Minoritski samostan sv. Frančiška Asiškega v Piranu. Ljubljana, str. 13–22.
- Hoyer, S. A. 1993: Arhitektura Tartinijevega trga. Piransko pristanišče – od starega mandrača do današnje podobe. Katalog 8. Pomorski muzej „Sergej Mašera“ Piran. Piran, str. 86–110.
- Medmrežje 1: <http://www.piran.si/index.php?page=static&item=80>, 21. 1. 2010.
- Medmrežje 2: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2004107&stevilka=4503>, 21. 1. 2010.
- Medmrežje 3: http://www.natura2000.gov.si/index.php?id=105&no_cache=1&area_id=219, 21. 1. 2010.
- Medmrežje 4: http://www.zrsvn.si/sl/informacija.asp?id_meta_type=63&id_informacija=523, 21. 1. 2010.
- Medmrežje 5: <http://www.parkstrunjan.si/index.php?page=static&item=31>, 21. 1. 2010.
- Medmrežje 6: <http://www.kpss.si/dejavnost/6/o-4>, 21. 1. 2010.
- Medmrežje 7: http://www.dc.gov.si/si/za_kolesarje/pot_prijateljstva_in_zdravja_parenzana_porecanka/, 23. 1. 2010.
- Medmrežje 8: <http://www.kpss.si/park/c24/o-1>, 19. 3. 2010.
- Medmrežje 9: <http://www.natura2000.gov.si/index.php?id=45>, 21. 3. 2010.
- Osnovna geološka karta SFRJ v merilu 1 : 100.000. List 33-88, Trst. Zvezni geološki zavod. Beograd, 1969.
- Osnovna geološka karta SFRJ 1 : 100.000. Tolmač za list Trst. Zvezni geološki zavod. Beograd, 1973, 68 str.
- Pipan, P. 2009: Vpliv projektov mednarodnega prostovoljnega dela na razvoj Muzeja solinarstva v Sečovljskih solinah. Soline, ogrožena kulturna krajina. Pomorski muzej „Sergej Mašera“ Piran, Inštitut za dediščino Sredozemlja, Znanstveno-raziskovalno središče Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem. Piran, Koper, str. 59–68.
- Roselli, G. 1967: La ferrovia Trieste-Parenzo. Trieste, 136 str.
- Roselli, G. 1972: La ferrovia Trieste-Buie-Parenzo. Trieste, 497 str.
- Roselli, G. 1987: Cara Parenzana! Trieste, 317 str.
- Roselli, G. 2002: Draga Parenzana! Trst, 317 str.
- Štefanc, S. in drugi (ur.) 2000: Dioecesis Justinopolitana – l'arte gotica nel territorio della diocesi di Capodistria. Pokrajinski muzej Koper. Koper, 303 str.
- Tartinijeva rojstna hiša, spominska soba. Pokrajinski muzej Koper. Koper, 2001.

- Terčon, N. 1993: Želja mesta po napredku = La città e la sua volontà di crescere. Piransko pristanišče – od starega mandrača do današnje podobe. Katalog 8. Pomorski muzej „Sergej Mašera“ Piran. Piran, str. 44–67.
- Žagar, Z. 1991a: Muzej solinarstva. Muzej solinarstva. Katalog 7. Pomorski muzej „Sergej Mašera“ Piran. Piran, str. 10–11.
- Žagar, Z. 1991b: Solinarstvo na severovzhodni obali Jadranskega morja. Muzej solinarstva. Katalog 7. Pomorski muzej „Sergej Mašera“ Piran. Piran, str. 24–41.
- Žagar, Z. 1991c: „Sol se dela pozimi“. Muzej solinarstva. Katalog 7. Pomorski muzej „Sergej Mašera“ Piran. Piran, str. 56–69.
- Žagar, Z. 1991d: Kako je deloval solni fond v starih Piranskih solinah. Muzej solinarstva. Katalog 7. Pomorski muzej „Sergej Mašera“ Piran. Piran, str. 70–75.
- Žagar, Z. 1991e: V soline so šli. Muzej solinarstva. Katalog 7. Pomorski muzej „Sergej Mašera“ Piran. Piran, str. 76–85.

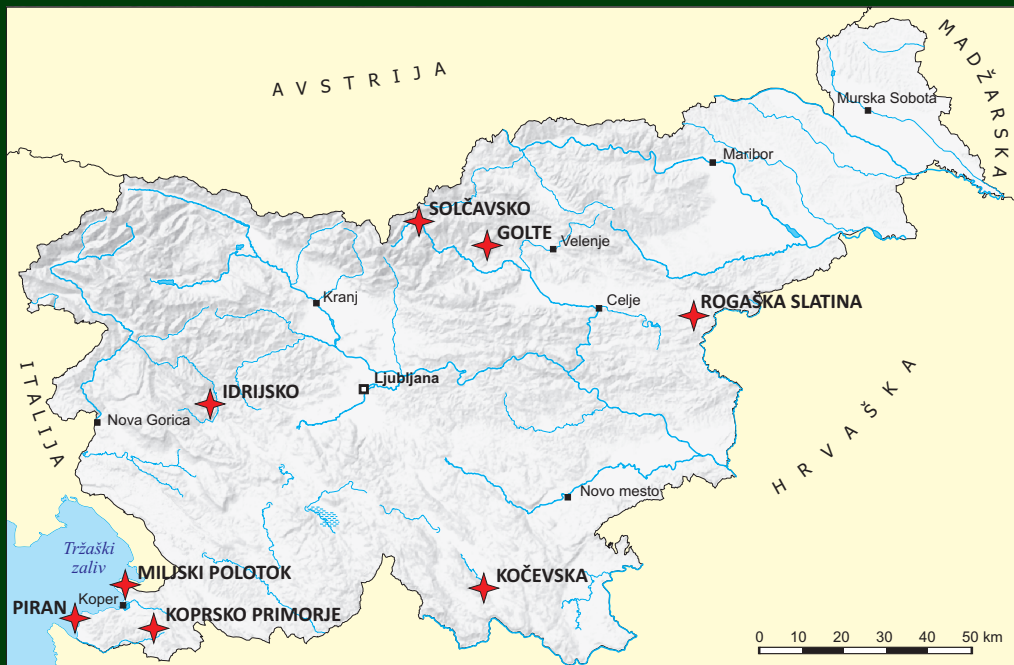

KAZALO

Predgovor (Drago Kladnik)	3
Izviri življenja Rogaške Slatine (Vesna Zagoda Peperko)	5
Solčavsko (Martina Pečnik Herlah)	25
Pohodniška ekskurzija po Golteh (Martina Pečnik Herlah)	45
Kočevska – med praskami zgodovine in izzivi prihodnosti (Rok Ciglič)	59
Idrija z okolico (Anton Zelenc)	77
Po stezah graničarjev in skozi kamnolome Miljskega polotoka (Franc Malečkar)	97
Podželje Koprškega primorja – možnosti ponovne oživitve (Tanja Žnidarčič, Mateja Pirman) ...	117
Piran in Sečoveljske soline (Lavinia Hočevar)	133

EVROPA

SLOVENIJA V

<http://zalozba.zrc-sazu.si> 15 €

ISSN 1408-6395

ISSN 1408-6395